

*Чубайс кәдәрер философон дзымандрытыл схәеңы, ахәем рәвдз
приватизаци, дам, шү бәстәйи дәрә нукрыла уңы О, артә
ч сәңсәгәй Ахәем иңиәйтә дүнейы нукры уңы Ахәстийәгәй
айңәргәстәй, Уәргәсәйи ны сәвәргәжияңы хәсәргәгизинсәртә ис,
уңдон — нефть, хуызәржын зәдәртәсә, сәвзәлы, күрүсүсәйтәсә
Бәстәсә астыңдәтәй фәсәргәсәлы онг*

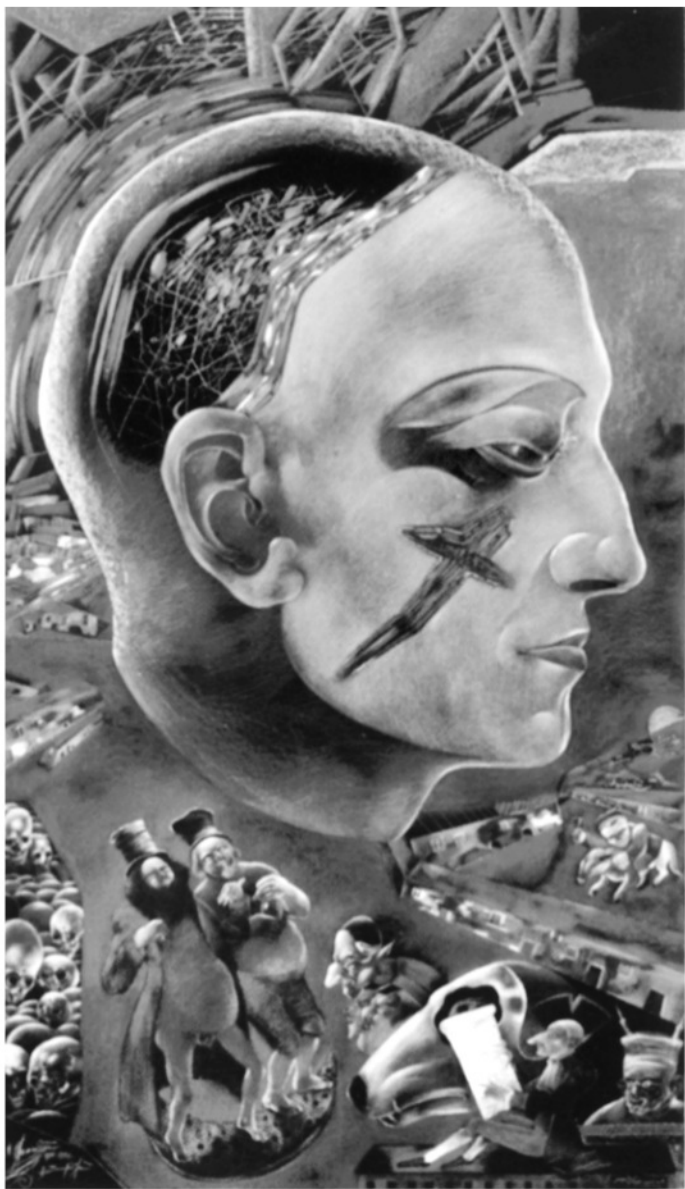
АЛЕКСАНДР СОЛЖЕНИЦЫН

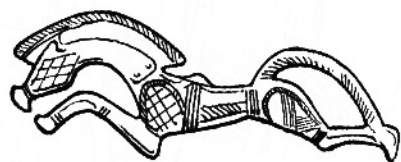
12

2008

MAX ДУГ

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2008

МАХ ДУГ

12
'08

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци

Бæрзон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поззи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,

КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,

НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2008

НОМЫРЫ ИС:**ИЛАС АРНИГОН: 120 АЗЫ**

Поэты тыххэй дзурынц Тыбылты Алыксандр, Нафи, Малиты Васо, Джыккайты Шамил, Дзесты Куыдзæг, Тебиаты Юри, Хаджеты Таймураз, Мамыкбаты Хъазбег, Хъодзаты Ахсар 6

БЕДЖЫЗАТЫ ЧЕРМЕН: 110 АЗЫ

БЕДЖЫЗАТЫ Чермен. Аемдзæвгæтæ, таурæгъ 16

КЪОДОТЫ Олег. Шофыр. Уацау. Кæрон 22

ХÆМЫЦАТЫ Албег. Амайын маæ маæсыг. Аемдзæвгæтæ 66

ГИБИЗТЫ Руслан. Мерет. Радзырд 77

ГАФЕЗ: 95 АЗЫ

ХЪАЗИТЫ Мелитон. Гафезы драматургийы тыххэй 86

АЛЕКСАНДР СОЛЖЕНИЦЫН: 90 АЗЫ

Александр СОЛЖЕНИЦЫН. Къаннаг радзырдтæ 106

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ. Михаил Шемякины куыстытæ 113

ЛИТЕРАТУРАЙЫ ФАРСТАТÆ

МУРАСТЫ Эльбрус. Сур заххыл ленк кæнæн нæй... 123

УИДÆГТÆ

ТМЕНАТЫ Дзерассæ. Уырнæнтæ æмæ мæнгуырнæнтæ 131

ДЗАТТИАТЫ Руслан. Дæргъæвсы сусæгтæ 139

АХУЫРГÆНÆГÆН АХХУЫСÆН

МЗОКТЫ Аслæнбег. Факультативон ахуыртæ «Нарты кадджыгæй». 145

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ 157

2008 азы «Мах дуг» ныммыхуыр кодта 167

ТÆФÆРФÆС

Мæрзойты Сергей 174

*Журналы авторты хъуыдытимæ редакци
алкад разы нæ вæййы*

ИЛАС КЕРНИГОН: 120 АЗЫ

Рог, рәсугъд әвзагәй нә фысджытәй стәм айһафдзән Илас Әрнигоны.

ТЫБЫЛТЫ Алыксандр

* * *

Ирон литературәйы фәдисонтә кәй рахуыдтам, уыдонәй иууыл курдиатджындәр, чи зоны, уыдис Илас Әрнигон. Уымән йе стих афтә әнәлаз, афтә дәсны арәзт у, цыма раст гуыргә дәр поэтикон уацмыстә фыссынаен ракодта. Нәй йе стихты сконды иу дзырд дәр уәлдай, нәй сә иу ритмикон къуыхчы дәр. Куы сә кәсай, уәд дәм афтә зыны, цыма сә автор, хуы-мәтәджы «уарәйдә» куы базарай, уыһау иу суләфтән разарыд әмә абоны онг дәр нәры уыцы нәртон зарәг Иры хәхты.

НАФИ

* * *

Илас Әрнигоны уацмыстан сә фылдәр хай фыст әрцыди революцийы разма. Уыдон искуы-иутәй фәстәмә мыхуыргонд уыдысты 1915 азы журнал «Чырыстон цард»-ы. Сә ныффыссыны рәстәг бәрәг нәу. Әрнигоны фыццаг әмдзәвгәтәй цалдәр бахәссән ис сывәлләтты литературәмә: «Ахуысс, цәй», «Тузар», «Арфә», «Дидинаг», «Сабитә», «Сидзәр». Ацы уацмысты мидис дәр ишпәрд нәу рәстәджы нысәнттә әмә царды социалон уавәртәй. Фәлә уыдон тыххәй комкоммә нә дзуры Илас Әрнигон: фылдәр хатт заман базонәм, әмдзәвгәтә нын нә зәрдәйы цы әнкъарән равзәрын кәныңц, уымәй. Поэт цин кәны сывәлләттыл, фәнды йә, амонд-джын куыд уой, Фыдыбәстәйән ләгтән куыд бәззой:

*Әд хызын мә цурты
Сывәллон әруад...
Әфсәдәд дә хуртәй,
Дә цинтәй дә мад.*

*Дә фәдыл мә рады
Цы зәгъон ныр әз?
Дә фыдән, дә мадән,
Ды Иран ысбәзз.*

(«Арфә»)

Исчи бафæрсдзæн: «Цы ис ам бæлвырд рæстæг æвдисæг нысæнттæй?». Ницы, зæгъгæ, куы зæгъæм, уæд нæ азымы ничи бадардзæн. Фæлæ ма иу хатт лæмбынæг бакасæм æмдзæвгæ. Цас цин дзы ис! Æмæ цæуыл цин кæны автор? Йæ рæзты сывæллон æд хызын кæй æруади, ууыл. Уый сси авторæн стыр цау, уымæн æмæ уыцы рæстæджы скъоладзаутæ бирæ нæ уыдысты. Фæлæ уыди æндæр сабитæ дæр. Æмæ уыдон хъысмæтыл, уыдон цардыл дзургæйæ æндæр уыди йæ зæрдæйыуаг поэтæн: «Саби сидзæрай, Ныр цы бауыздзæн? — Кæд фыдæбæттæй Цард уæззау уыздзæн». Æмæ ноджы тæригъæддагдæр ныв: «Й' амонд куйытима Дуармæ ссардзæни. Цард ын дзаг фынгæй Стæг æппардзæни» («Сидзæр»). Æнкъард æмæ тæригъæддаг куйд не сты, сабитæн сæ хъысмæт фыдкъухæй кæй сныв кодта, уыцы царды нывтæ. Зæрдæ сæ ныккæрзы, ай-гъай, фæлæ уыдон, уыцы нывтæ сæйраг не сты æмдзæвгæйы, — сабийы фидæнбон æртхъиран кæны ноджы стырдæр бæллæхæй: «Кæд нæ фесæфа, Кæд фæхъомыл уа, Сидзæр адæмæн хорз цæй номыл уа? Уæдæ афтæ: адæмæй хорз чи нæ федта, уымæ хорзмæ мачи 'нхъæлма кæсæд. Ацы мотив къуырмагæнæг хъæрай райхъуыст Æрнигоны æндæр æмдзæвгæйы («Фыд йæ фыртæн фæдзæхсы»):

*Хъæддаг сырдаёй, ма хур, зæххон лæг нæу
Нырма зынгæ уæлдæр йæ цардаёй,
Фæлæ йæ ныхмæ фидар лæуу
Манау æд топп, æд кардаёй.*

Ам ныхас хицæн адæймаджы хъысмæтыл нæ цæуы — æппæт адæмы цардыл. Фыццаг бакастæй афтæ зыны, цыма йæ хъуыды дард лæууы «Сидзæр»-ы мидисмæ. Фæлæ уый афтæ нæу. Мад æмæ фыд кæмæн ис, уымæн дæр йæ цардвæндаг бирæ 'нцондæр нæ уыздзæн сидзæры цардвæндагæй, уымæн æмæ хъæддаг сырдаёй бирæ хуыздæр нæу зæххон лæг. Æмдзæвгæ «Сидзæр»-ы ацы хъуыды загъд у æндæр хуызы, фæлмæндæр: «Адæм сабимæ Схуыстæй дзурдысты, Дард æй йе 'мгæрттæ Дуртæй сурдысты». Ацы дыууæ æмдзæвгæйы фæрцы базонæн ис авторы дунембарынад; адæймаг хъæддаг сырдаёй зынгæ уæлдæр кæй нæма у, уымæй цæуынц æнæрастдзинæдтæ, нæ царды зынтæ æмæ бæллæхтæ, хицæн удгоймаджы трагеди. Æрнигон Илас ацы æмдзæвгæтæ куы фыста, уæд уыди усгур лæппуйы кары. Фæлæ уый фæстæ царды стыр фæндагыл куы рацыди, æндæр адæмтæ,

æндæр бæстæтæ куы федта, уæд цымæ йæ зондахаст раивта? Æнхъæл нæ дæн. Адæймаг цæмай адæймаг уа, уый тыххæй фæццаджы-фыццаг уарзын хъæуы Райгуырæн бæстæ. Ацы хъуыды зæрдæйы тыхджын тæлфтимæ цæры Æрнигоны æппæт æмдзæвгæты дæр, кæд арæх комкоммæ загъд не 'рцæуы, уæддæр. Лæг фыдыбæстæмæ цы стыр уарзондзинад дары, уый фæрцы 'рлæудзæн хъаймæты стыр фыдты ныхмæ дæр, уый фæрцы ссыгъдæг кæндзæн йæ уд, уый фæрцы сисдзæн бæрзонд йæ ном. Лæгау цæрынæн æндæр фæрæз нæ зоны поэт, æндæр ницæмай баст у цардыл. Уыцы стыр уарзондзинадæй райгуырæд йæ поэзийы сæйраг æууæл — тарф æрхуым. Æмæ йæ Ирыстонæй лидзын куы бахъуыд, уæд фыста цæссыгкæлгæ:

Цæуын, цæуын, æрмæст, дæ-да-дæй,

Мæ хæхтæй дард цы у мæ цард?

(«Хæрзбон»)

Фæрыстæн дæ мæстæй,

Фæкуыддæр мæ цард.

Дæ фæрцы нæ бæстæй

Фæлыгъдтæн æз дард.

Цай тыхст у дæ хъæрзын,

Цай арф у дæ низ?

(«Æнамонд Ирыстон»)

Илас Æрнигон революцийы размæ кæй ныффыста, уыдон сæ мотивтæм гæстæ дæр, сæ хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтæм гæстæ дæр ницæмай хицæн кæнынц, дард Скæсæны царгæйæ, стæй Советон Ирыстоны кæй ныффыста, уыцы æмдзæвгæтæй. Уый дзуры стыр ахсджиаг хъуыдагыл: поэт зынаргъ хæзнайæу йæ хуыз нæ ивта малæты азарæй дæр хъалон фидын нæ бакуымд-та конъюнктурайæн.

МАЛИТЫ Васо

* * *

Адæмы фæндиæгтæ иууыл арфдæр фæлгъауы Илас Æрнигоны лирикон шедевр «Арфæ ракæн». Æмдзæвгæ мыхуыры фæзынд 1917 азы сентябры. Йæ хъуыдытæ æвзæрынц фæллойдæнджыты æнусон бæллицтæй. Йæ мидис уымæн дæр у куывд (молитва). Поэт нæ куы бæлвырд бардуагмæ, фæла æрвмæ — уый йын у æппæт хуыцаутты иугонд ном. Æрнигоны

лирикон хъайтар у муртак, йæ куывд нæу арвмæ хъæр, уый у арвимæ зæрдæйæ зæрдæмæ ныхас. Афтæ зыны, цыма кувет йæ хъуыдытæ ныхæстæй нæ дзуры, фæлæ сæ сулæфы йæ риуы арфæй. Улæфтæн мырты аламмæты аллитераци дæтты магион тых.

*Арфæ ракæн, арв, нæ бæстæн,
Арф дæ фарнæй бамбæрз мах.
Арв, нæ бæстæм, арв, нæ фæзтæм
Амонд арæхдæр ыздах.*

Бæстæ æмæ адæмы иумайаг бæллицтæй поэт рахизы зæхку-сæджы бæлвырд фæндиæгтæм. Гæзæмæ ивы мырты аллитерау-цион зæлынад, фæзыны дзы мидрифмæтæ, сæ зæлты иудзинад (фос-хос-хор) гуырын кæны бæллицты логикон иудзинад.

*Цардæй бафсад, арв, нæ Иры,
Ратт нæ бæстæн, арв, бæркад.
Арв, нæ Иры фос уæд бирæ,
Хос уæд арæх, хор уæд зад.*

Поэт бæлвырдæй-бæлвырддæр кæны йæ фæндиæгтæ, йæ иде-алтæ. Адæм тырнынц хъæздыг цардмæ, фæлæ уый фаг нæу фарн æмæ амондæн — уыдонæн исбонæй уæлдай хъæуы рухс æмæ бæрзонд намыс. Рухс ирон поэзийы у зонд, ахуырад æмæ сæрибары символ. Фæлæ уыцы миниуджытимæ адæймаджы йæ номы аккаг скæны æшпæты уаздæр æнкъарæн — патриотизм.

*Тав дæ хурæй, арв, нæ хæхты,
Рухс дæ рухсæй уæд нæ ком.
Кæн нæ хæхты, кæн нæ рæгъты
Ирæн уарзон ды сæ ном.*

Æмдзæвгæйæн ис тæлывæрд композици: кæронæй фæлхат-гонд цæуы фыццаг строфа. Уыцы строфайы æвæрд сты уацмы-сы сæйраг хъуыдытæ æмбырдгондæй. Автор сын дыккаг æмæ æртыккаг строфаты райхæлдта сæ мидис æмæ та финалы ногæй сулæфыд йæ ахсджиаг фæндон. Уацмыс сæнтыст патриоты уæздан æнкъарæнтæй, рухс у куырыхон зондæй.

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

* * *

1935 азы Газакк кусын райдыдта Цæгат Ирыстоны облæс-тон чиныгуадзæны. Ратæлмац кодта иуцалдæр чиныджы: по-литухуырады чиныг (политкъордтæн), Д. Дефойы «Робинзон Крузо», Сетон Томпсоны уацмыстæ æмæ æндæртæ.

Уыцы иу рæстæджы Газакк цæттæ кодта йæ уацмысты æмбырдгонд рауадзынмæ. Мæнмæ афтæ кæсы, æмæ йын 1960 азы цы чынг рацыд (ома йæхæдæг æгас куы нал уыд, уæд), уыцы æмбырдгонды не сты йæ уацмыстæ æххæстæй. Æниу чынгараджытæ ницы аххосджын сты — сæ къухы æндæр ницы бафтыд. Уыцы чынджы Газаккæн ис æрмæст иунæг радзырд «Челе». Фыццаг хатт мыхуыры фæзынд 1915 азы æмæ йын фесæфынæй нал уыд тас. Фæлæ-ма йын æз кастан, æппындæр мыхуыры чи нæма уыд, ахæм дыууæ радзырды æмæ, куыд зоньн, афтæмæй, абон дæр ма никæцæй зынынц. Æз сæ кастан тетрады фыстæй, чынгуадзæны иу уаты куы куыстам, уыцы рæстæджы. Хъуыды ма кæнын сæ дыууæйæн дæр сæ мидис, æмæ сыл цæмæй исчи фæхæст уа, уый тыххæй æмбæлы сæ кой раканын.

Йæ кой дардыл кæмæн айхъуыст, ахæм æвзыгъд хуыснæг æрхаста ус, æмæ уæды онг кæй никуыма фæдта, ахæм диссæгтæ цæуын байддытой йæ хæдзары. Æмæхсæвæджы æрбамидæг кæны йæ æхгæд кæрты давæггæг фос, бæхтæ, стуртæ. Дуæрттæ хорз сæхгæны, фæлæ мæнæ диссæг: давд фосæй сæумæрайсом кæрты кæнæ скъæттты иу дæр нал аззайы, æхсæвы æрбацыдæр вæййынц. Исдугмæ афтæ хъуыды кодта, кæд сæ иу йæхи хуызæн уæндон хуыснæг адавы. Фæлæ уæд уынджы кæнæ хъæугæрон искуы цæмæн разынынц? Æнæхицауæй?

Иуцалдæр æхсæвы бабадти хъахъхъæнæг, фæлæ ницы раиртæста. Уыцы æхсæвты-иу йæ фосыл ницы 'рцыд. Иу æхсæв фынайæфсон скодта йæхи йæ хуыссæны. Йæ ног ус æнæкъæрццæй сыстад хуыссæнæй, рацыд кæртмæ, кулдуар бакодта æмæ, йæ лæг цы фос радавта, уыдон кæртæй фæдæдуар кодта. Йæхæдæг æрбаздæхт, ныххатыр кæ, зæгъгæ, ма загъта йæхинымæр æмæ та æнæкъæрццæй йæхи æруагъта йæ лæджы фарсмæ.

Лæппуйы зæрдæмæ тынг бахъардта йæ усы рæстзæрдæ ми æмæ уæдæй фæстæмæ ныууагъта йæ хуыснагдзинад.

Иннæ радзырд та — йæ сæр, æнхæлдæн, «Афтæ дзур!» — арæст уыд ирон адæмон æмбисонды кæнæ анекдоты бындурыл. Иу чъынды лæг схаста хорз тохъхъыл. Йæ сыхаг æм бацыд æмæ йын амонь:

— Бавдæл æмæ афтæ айхъуысын кæн: мæ тохъхъыл мын адавд.

— Уый та цæмæн?

— Аргæвд æй æмæ йæ дæхæдæг бахæр, кæннод сыхагтæй дæр лæг æфсармы фæкæны...

— Мæ тохъхъыл мын мæхицæй давын цæмæн хъæуы?
 — Дæхицæн нæ, фæлæ адæмæн афтæ дзур: мæ тохъхъыл
 мын адавд...

Æхсæвы уыцы зондамонæг сыхаг йæхæдæг адавта уыцы тохъ-
 хъыл. Йæ райсомы йæм йæ сыхаг фæдисы фæуад:

— Дысон мын мæ тохъхъыл адавдæуыд...

— Гъе, гъе, афтæ дзур!

— Зæххардыстæн, æцæг мын æй адавдæуыд...

— Гъе, гъе, алкæмæн дæр афтæ дзур...

Уый та дыккаг радзырды мидис. Чи зоны ма йæм æндæр
 радзырдтæ дæр уыдаид кæнæ æмдзæвгæтæ, мыхуыргонд чи нæ
 уыд, ахæмтæ. Хъуыды ма кæнын, йæ зарды уыд ирон адæмон
 аргъæуттæй дзæбæх вазыгджындæр æмæ цымыдисондæр чи у,
 ахæм æмдзæвгæтæй ныффыссын сывæллæттæн. Кæд мыййаг уый
 дæр фыст æрцыд? Чи зоны ма искацæй разыной...

ДЗЕСТЫ Куыдзæг

* * *

1936 азы 4 сентябры «Пролетарий Осетии» ныммыхуыр
 кодта анонимон уацхъуыд «Троцкисты зондахастыл хæцджытæ
 тард æрцыдысты Фысджыты цæдисæй», 9 сентябры та Бесаты
 Тазе æмæ Епхиты Тæтæрийы æрмæг «Троцкисты хъуыдытæ
 кæрæй-кæронмæ хурмæ ракалын хъæуы литературон фронты».
 Кæд дзы иу ран дæр номхуындæй Тогуызты Иласы фырт
 Газаччы (йæ аргъуыды ном — Василий Ильейы фырт) кой нæ
 уыд, уæддæр æй 1936 азы 10 сентябры Мидхъуыддæгты адæ-
 мон комиссарадты кусджытæ бацагуырдытой. Зынгæ ирон фыс-
 сæджы ахсты ордерыл йæ къух æрæвардта Цæгат Ирыстоны
 прокуроры фыццаг хæдивæг Хъулаты Хъуыбады: уый бæрны
 уыдысты Паддзахадон политикон управленийы хайады — Мид-
 хъуыддæгты адæмон комиссарадты — сæрмагонд хъуыддæгтæ.

1937 азы 24 декабрь. «Социалистическая Осетия», ССР Цæди-
 сы Сæйраг Советы Нациты Советы депутат Хъулаты Хъуыбадыйы
 уацхъуыд «Райгуырæн бæстæйы тыххæй мæ цард дæр ратдзынæн»,
 зæгъгæ, уырдыгæй скъуыддзаг: «Парти мæ сахуыр кодта знæгты
 æнцонæй иртасын, троцкисттæ, бухаринонтæ, буржуазон нацио-
 налисттæ æмæ тутдзых фашизмы æндæр ахæм фæдысмудджыты

ныхмæ тохы æгъатыр уæвын... Амæй фæстæмæ дæр æз, мæхиуыл нæ ауæрдгæйæ, тох кæндзынæн парти æмæ адæмы знæгтимæ, фашизмы æлгъаг троцкистон-бухаринон æлхæд лæгтæ æмæ буржуазон-националистон фæдысмудджытимæ, знаггадгæнджытæ, диверсанттæ, уæйгæнджытæ æмæ æндæр ахæм æнаккæгтимæ. Уыцы фашистон æрдонгты æнаккаг митæ æгъатырæй хурмæ калдзынæн, советон зæххæй бындзарæй тондзынæн æмæ гæныстон кæндзынæн æлгъаг хилджыты, смаггæнаг куйты, адæмы фыддæрты».

Ацы уацхъуыды автор уæд куыста Цæгат Ирыстоны партийы обкомы дыккаг секретарæй.

...Авд мæйы æмæ æрдæджы фæстæ ахæстоны Æрнигон йæ зылынгæнæн гæххæттытæй иуы чъылдымыл кърандасæй ныффысдзæн: «Хæдарцаты Агуыбейы (хæххон-мет. техникумы ахуырдау) нымыгъдмæ гæсгæ ахст æрцыдтæн. Уый æмæ Бутайы-фырт (йе 'мбал) Къосырайы-фыртимæ иумæ сæйраг æвдисæнтæ сты мæ базылын кæныны хъуыддаджы». /.../

27 августы Мидхъуыддæгты адæмон комиссарадты «Æртæйы» уынаффæмæ гæсгæ ахст æрцыд Къосираты Уырысбийы фырт Сæрмæт (срæст æй кодтой 1956 азы 9 октябры), 1937 азы 8 октябры «Æртæйы» уынаффæмæ гæсгæ фехстой Къубалты Захары фырт Алыксандры дæр (реабилитацигонд æрцыд 1955 азы 6 декабры), 1937 азы 4 декабры «Æртæ» 10 азы ахæсты тæрхон рахаста Малиты Гæдойы фырт Георгийæн (1956 азы 10 апрелы ма йæ бæргæ срæст кодтой, фæлæ поэт уый нал æрæййæфта), Дзесты Габрелы фырт Куыдзæджы ахæстоны сбадын кодтой 5 азы æмгъуыдмæ.

Баззадысты ма Фæрнион Къоста æмæ Æрнигон Илас. Шестаковы уацхъуыд куы рацыд, уымæй раст иу къуырийы фæстæ — 1937 азы 28 декабры — Цæгат Ирыстоны Мидхъуыддæгты адæмон комиссарадты «Æртæ» сæ дыууæйæн дæр (стæй ма семæ

— Дзуццаты Асæге æмæ Цомайты Хадзырæт) ахсыны тæрхон рахаста.

Къоста, Асæге æмæ Хадзырæты фехстой дыууæ боны фæстæ, 30 декабры, Æрнигоны — 1938 азы 5 январы. 49-аздыдæй.

ТЕБИАТЫ Юри

ИЛАС АРНИГОНЫ МОНОЛОГ

(Дард Хурыскæсæны 1913)

Ам ме 'нусон катай мæ риуы нæ цæуы, —
 Мæ уд мын æлвасы мæ хъуырæй...
 Мæ хæстдзагъд Ирыстон, фæцæуын, æрцæуын
 Æмæ та дæ ссарын мæгуырæй...

Цы хорзмæ бæллды уæвгæйæ дæ фæдон?
 Хæтæнхуаг — йæ исæй, йæ бонæй,
 Уæддæр, дам, фæтæха зæрин саг — йæ фæндон
 Дунемæ фыдыбæсты номæй!..

Мæ тых дын хъызт бонты нæ уыди уæлæфтау,
 Нæ истон дæ ирд ном хæлынæн...
 Тæхуды, йæ райгуырæн зæххы сæрвæлтау
 Кæмæн фæци фадат мæлынæн!..

ХАДЖЕТЫ Таймураз

..

ИЛАС АРНИГОНИ МЕДХЪУРДОХÆН

Æхгæнуы мин мæ хъуртæ æрхун,
 Рæхуайуы мин мæ уод æ циргъæй.
 Ниуазуы мин мæ тог,
 Мæ зæрдæ мин хуæруы
 И æрхунти æрхун — хъæрцигъа.
 Гæр, æдта, ескуцæй ниви хай
 Уорс пъæсту турусайау æрцо.
 Ниммæ уадзæ, фæсмони цæрддзо!
 Ирыстонмæ! Нæхемæ!
 Оххай...
 Лæгæвзарæн дуйней мæ къæсæр
 Агоргæ 'ма нæ ергæ иссæй...
 Сау æндаргау тæхуй кумæдæр...
 Кæд уодзæй?.

МАМУКЪАТИ Хъазбег

ЦАЕМАЕН МА ЗДАХТАЕН ИРМАЕ?

Арцаудзæн искуы... дард мæ мард.

Илас Арнигон¹

Сæттын, пехуымпар-лæг нæ уыдтæн:
мæ ныхас не 'рцыди, фæмæнг.
Мæ ныхас не 'рцыди — æрцыдтæн
мæхæдæг. О, фæлæ цæмæн?

Цæмæн? Цы ма мын баззад Иры?
Адзал! Ирон адзал?
Хæрзбон!
Мæ туг мын сау хæлуарæг цъиры.
Æрцыд кæрон.
Æрцыд кæрон...

Уæддæр... цæмæ ма цыдтæн ардæм,
цæмæ, цæмæ?
Куыдзау бæргæ фæхастон дардмæ
мæ мард; æрхастон æй фæстæмæ
хъæмæ.

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

¹ Поэт Илас Арнигон 1910 азы æнæбары фæхауæггаг йæ Ирыстонæй, йæ царды 'мбис арвыста Дард Хурыскæсæны, æвирхъау удхæрттæ æвзаргæйæ. Йæ бæстæм ма бæргæ æрыздæхти, фæлæ йын дзы бирæ ацæрын нал бантысти: Мидхъуыддæгты адæмон комиссарады кусджытæ йæ æрцахстой æмæ йæ 1938 азы 5 январы амардтой. Йæ къухфыстытæ йын иууыддæр фесæфтой.

БЕДЖЫЗАТЫ ЧЕРМЕН: 110 АЗЫ

ÆМДЗÆВГÆТÆ, ТАУРÆГЪ

ХÆХТЫ МАСТ

Уадултыл сæ цæссыг уайы
 Хæхты мæгуыртæн æдзух.
 Бонджынтæн сæ зæрдæ райы,
 Ницæмæй æййафынц цух.

Мæгуырты хуымгæнд у ласæн —
 Дуртæй цæндтæ сты рæдзæгъд.
 Бонджынтæн сæ зæхх, сæ цæрæн —
 Гауызтау рæсугъд æвæрд.

Мæгуыртыл цæугæдон ниуы,
 Хох сыл згъалы 'дзух цæссыг.
 Бонджынтæн сæ цард нæ ивы,
 Раджыйау кæнынц хъæздыг.

09.04.1917 аз

Калак

МÆ ХОХЫ ЦАРД — МÆ ЦАРД

Лæгъзцъитийы цонгыл æз бадтæн æнкъардæй.
 Тызмæг фæндтæ сæры зылдысты уæззау.
 Æнæуынгæ 'нгасæй æз кастæн æмдзастæй
 Лæгъзцъитимæ. Мастджын нæ уыди мæнау.

Мæй касти. Цæхæрау йæ тынтæм æрттывта
 Йæ урс худ мæ хохæн — йæ зæронд сæрыл.
 Æз хъуыстон: йæ риуы уый зарæг хъырныдта, —
 Æнхъæлдтон, æгъгъæд у йæ цардæй зæххыл.

Дзырдтон æм: «Тæхуды, дæ уæззау æнцойад
Нæ хæлы нæ тыхæй, нæ мастджын фæндтæй.
Мæнæн та мæ буар, мæ зæрдæ ныффæллад, —
Тæхуды, æрулаф фыд тохы цæфтæй».

Æвиппайды тымыгъ кæцæйдæр æрбатахт,
Нынниудта, ныууасыд, йæ урсхъуын сæрыл
Кæцæйдæр Лæгъзцъитийыл сау мигъ æрбаадт,
Фæйнæрдæм нытгъæпæн йæ айнаг фæрстыл.

Лæгъзцъити ныхъхъæрзы, йæ цæссыг æркалди,
Йæ рухс цард æрбатар, мæ маст тынг ысфыхт.
Хъуыдыты ныххаудтæн, мæ зæрдæ нæ ради,
Мæ райгуырæн хох уыд уæззау æмæ тыхст.

Мæ хохы цард афтæ мæхи цардыл барстон;
Дыууæйæ æрхæндæг, æфхæрд æмæ маст.
Йæ хъæбысы мастæй мæ рыст сæр æруагътон,
Мæйрухс æхсæв коммæ ыскодтам нæ каст.

Фæлæуут уал афтæ, ды, сау мигъ, ды, тымыгъ,
Нæ хурыл рæстæгмæ уæ цъаммар къух — хæст.
Сæрибар ыскæндзæн, ныссæтдзæн уæ тæрных
Æмæ уæ мыггагмæ фæкæндзæн бынсæфт.

1918 аз

Едыс

ТУДЖЫ ФÆДЫЛ

Раджы адæмы царды мидæг туджы хъуыддагæй аномондæр хъуыддаг ницы уыди. Ныр дæр ма дзы хъæрзынц нæ хохы адæм. Уæд та тут ноджы тыхджындæр уыди æмæ-иу дыууæ мыггаджы куы фæтуджджын сты, уæд сæ алчи дæр æрæмбырд уыдаид мыггаджы хистæры хæдзармæ, мыггаджы уынаффæйы, батæрхонтæ-иу кодтаид мыггаг, стæй кæмдæриддæр уыдаид, арвы кæрон куы уыдаид уыцы мыггагæй, уæддæр æм фервыстаиккой: «Уæй, уыцы æмæ уыцы мыггаджимæ туджы хъуыддаджы бацыдыстæм, дæ сæр хиз æмæ дæ тут ис», — зæгъгæ. Тугæн-иу

йæ кæрон нал скъуыди, хызти фыдаёй-фыртмæ, цалынмæ мыггаг мыггаджы ныццагътаид, кæнæ сæ фæрныг адæм бафидауын кодтаиккой, уалынмæ.

Ахæм туджы хъуыддаг ахаста дыууæ мыггаджы — Æлбегатæ æмæ Кобеты 'хсæн, кæддæр, незаманы, æмæ йын кæрон нал уыди. Цалдæр фæлтæры раивта, фæлæ уæддæр ницы кæрон ссардтой сæ туган дыууæ мыггаджы. Ныр дæр ма фырдаргъ истæмай куы фæзæгъынц а бæсты, уæд афтæ фæкæнынц: «Æлбегаты æмæ Кобеты туджы дæргъæн ныцци», — зæгъгæ. Æмбисондæн баззад адæмы 'хсæн сæ туджы хъуыддаг дыууæ мыггагæн.

Æмæ истæуыл дæр куы уыдаид, исты ахæм куы фæтуджджын уыдаиккой Æлбегатæ æмæ Кобетæ, уæддæр ма цы нæ вайы, адæмы зæрдæмæ сын цыдаид, фæлæ зыбыты ницæуыл рауад хъуыддаг. Кæддæр уыди дыууæ мыггагæн дзырддаг дыууæ мæкъуылуат уыгæрдæн, раст Мæстуыты хъæуы тæккæ арæныл хъæды бæстастæу иу чысыл æрдуз фæци, æмæ уый. Уыгæрдæн цæй уыгæрдæн уыди, æхсæны сæрватæй иу гæппæл, фæлæ йæ иу аз, Кобетæй иу æдылыгомау уыди, уый æркарста. Дыккаг аз та йæ, Æлбегатæй иу кæрæф лæг уыди, уый æркарста æмæ ма йыл гæрæн дæр æрцарæзта, цæмай йæм хъæуы рагъауы фос ма хызтаиккой. Зæхх кæм æххæст адæмыл, æмæ алчи зæххы гæппæлыл мæлæтмæ цыди, уæдæ цы. Адæм ын загътой, зæгъгæ, сæрватмæ ма агай, æхсæны сæрват у, æмæ дын чи ныуадздзæн æрдуз, фæлæ абон, а сом кодта Æлбеджы-фырт, гæрæн нæ фехæлдта.

Уалынмæ дын æртыккаг аз куы æрцыди, уæд æм кæрдынмæ рацыд уыцы гæппæлмæ Кобейы-фырт дæр æмæ Æлбеджы-фырт дæр. Цыдæр фыдбылызтæ сæ уыцы иу бон рацæуын кодтой, æвæццагæн, ын, кæрæдзийæ тæрстæйæ, рацыдысты æзразæронæй хосмæдзæуæнбон, æмæ хæрхæмбæлд фесты кæрæдзийыл æрдузы.

— Хæрæг, Кобейы-фырт, — хъæр кæны Æлбеджы-фырт, — ам дæ цы хъæуы мæ уыгæрдæны?

— Хæрæджы фырт дæр дæ æмæ куыдзы фырт дæр, дæу цы хъæуы ам, æз æй куы 'ркарстон фыццаджы, уæд? — хъæр кæны Кобейы-фырт дæр.

— О, куыннæ стæй, дæ хорз фыдаёй дын баззад æмæ дзы дæ цæвæг æрсадздына! Айс дæхи æнæ фыдбылызæй, гаццайæ

гуырд цыдæр! — загъд кæны, тæрсын кæны Кобейы-фырты Æлбеджы-фырт.

Дзырд дзырды фæдыл, æлгыст æлгысты фæдыл, афтæмæй дын загъд асайда дыууæ лæгæн. Иргъæвæг дæр сæ цæй иргъæвæг фæцадаид уыцы хибар ран, афтæмæй дын Кобейы-фырт, цæвæгæй ныххафон, куыд загъта, афтæ йæм Æлбеджы-фырт фæраздæр æмæ йын йæ гуыбыны хъама фæцавта, сау лæджы цæф ын ныккодта. Лæг атылд, уæдæ цы уыдаид. Æлбеджы-фырт та йæ хæдзармæ бафардæг, фыд хосмæдзыд фæци.

Кобетæ сæ лæджы æрцагуыртой æмæ йæ æрдæгмардæй уыцы аномонды æрдузы ссардтой. Бахастой йæ, уæдæ цы, йæ хæдзармæ, фæзылдысты ма йæм, фæлæ лæг нал ссарæн æмæ иу дыууæ къуырийы фæстæ амарди. Баныгæдтой сæ марды Кобетæ. Адæм ссыдысты, æмæ æрдузы цы гæрæн уыди, уый фехæлдтой, абон дæр ма уыцы гæппæл æхсæны сæрвæтæй баззад, дыууæ мыггаджы та туджджын фесты.

Кæрæдзимæ ма дард комæгтæ куы фæтуджджын ваййынц, науæд дыууæ æндæр æмæ æндæр хъæуккаджы, уæддæр ма фæразгæ у исчердыгон хъуыддаг, кæрæдзийæ иппæрд ваййынц, кæрæдзи уындæй сæ цæсты фиутæ нæ фæтайы, кæрæдзи цæсты сынздбадæн нæ фæкæнынц. Фæлæ судзгæ замана, иу хъæуы мидæг дыууæ мыггаджы куы фæтуджджын ваййынц, уæд уый ваййы. Ницыуал сын адæм фæфæразынц сæ иргъæвынæн, нал сæ хъæубæстæ арынц арынцой. Ту акæнынмæ та, уæй фæдис, уæлæ кæрæдзи фæцагътой, зæгъгæ, æмæ та, уайгæ иргъæвынмæ, куыст дæр фæуадз æмæ хъуыддаг дæр. Нал дæр сæхæдæг фæфæразынц, уыцы аномонд хъуыддаг кæуыл сæмбæлы, уыцы мыггагтæ. Афтæмæй ноджы фыдцъылыс уыдысты дыууæ мыггаджы дæр æмæ ницы кæрæдзийæн фæрæзтой, ницы фидууынæн, ницыуал сæ хъæубæстæ фæрæзтой, хъуырма систы.

Скæсут-ма, ма хуртæ, уæлæ рындзыл уый Æлбегаты мæсыг æмæ царæнуæтты хæлдтæ сты, сæ бакомкоммæ та топпахсты фалдæрæн доны сæрма, уæртæ хъæды сынæгыл уый Кобеты мæсыг æмæ царæнуæттæ. Ныр дыууæтæй хъырттызмæлæг дæр нал ис. Комкоммæ кæрæдзимæ кæсынц дыууæ мæсыджы.

Куы фæтуджджын сты, уæд фыццаг азты дæргъы æдзух хæст цыди дыууæ мыггаджы 'хсæн, æнæ 'рынцайгæ хæст. Мæсгуыты бацыдысты, афтæмæй бон-изæрма сæ хæсты къæдзил нæ аскъуыдаид, æмæ-иу дыууæ мæсгуытыл топпы фæздæг мигъау сбæдти.

Ныр дәр ма куы фенат Кобеты мәсыджы ных, уәд тыгуыр нуәстә сты йә дуртә. Уый Әлбегаты нәмгуытәй сты афтә нуәстә. Әлбегатән сәхи мәсыг дәр афтә нуәстә уыди Кобеты нәмгуытәй, фәлә ныр нал ис йә бындзарәй дарддәр. Уырысы әфсәдтә йә ныккалдтой, Хъуды абырджытимә куы хәцыдысты, уәд.

Афтә фәхәцыдысты дыууә мыггаджы, уәдә цы. Фәлә азтә цыдысты, афтәмәй бафидауынән ницы фәрәзтой, әмә сә хъәубәстә дәр сфәлмәцыдысты. Бирә хәттыты сфәлвәрдтой адәмы хәрзгәнджытә, бирә хәттыты бацыдысты се 'хсән, фәлә ницәмә әрдәрдтой дыууә мыггаджы дәр адәмы курдиат әмә уынафәтә, әмә сә адәм дәр ныууагътой сә адыл.

Фәстагмә хъуыдаг уымәты әрцыд, әмә-иу дыууә мыггагәй исчи искәй куы амардта әмә та-иу дыууә мәсыджы топпы фәздәдджы бын куы фесты, уәд-иу сыл адәм худтысты әмә-иу дзырдтой: «Уәй, кәсут, уәлә та Әлбегатә әмә Кобетә дуры гуыбынмә кәрәдзи цәгъдынмә әрхъавыдысты». Әмә сыл куыннә худтаиккой адәм дәр, мәсгуыты хуылфмә кәрәдзийән цы ракодтаиккой, әнә комкоммә бабырстәйә, дзәгъәлы топныхос хардз кодтой, әндәр. Әмә-иу сә хәст куы банцад, уәд-иу сывәлләттә цыдысты әмә дыууә мәсыджы 'хсән зды уыгътой.

Бынтон сыл сәхи атигъ кодтой дыууә мыггагыл адәм иу әбуалгъ хъуыддадджы фәстә. Цәвиттон, нә фыдәлтәм уыд иу әгъдау. Мыггаг-иу мәсыгмә куы бацыди, уәд йе хойрагәй цух кодта, йе донәй. Уәд-иу сылгоймәгты рарвыстой. Сылгоймаг мәсыгмә йе хойраг, йе дон хәссы, зәгъгә, — фәцагайән әм нә уыд. Уый әгъдауән уыди адәмы 'хсән. Стәй әнәуый дәр сылгоймаджы тугмә ничи мардта, худинаг уыди, әнәгъдау нә фыдәлтәм. Афтәмәй иуахәмы та дыууә мыггаджы дзәвгар куы фесты сә мәсгуыты, уәд рарвыстой сылгоймәгты, — Әлбегатә донмә, Кобетә та хойрагмә, — фәйна сылгоймаджы. Уәд Кобетәй чидәр бахъавыд әмә, Әлбегаты сылгоймаг дон куыд әргъәвта мәсыгмә донисән къәйыл, афтә йә фехста әмә сылгоймаг йә бынаты әрхауд, фәмард ис. Әлбегатә дәр айтә-уыйтә нал, фәлә әрбадәнг кодтой Кобеты сылгоймаджы, хойраг куыд фәцәйхаста мәсыгмә, афтә әмә йә амардтой. Адәммә әбуалгъ куыннә фәкаст ахәм әбуалгъ хъуыдаг, нытту сыл кодтой әмә сә ныууагътой: «Кәрәдзи фәцагъдут, әгъдаухал әнаккәттә», — зәгъгә.

Кобетай иу Радзам, зæгъгæ, хъæздыг лæг, йæ сæр фидауынмæ нæ хаста æмæ йæ мыггагыл дæр зыгъуыммæ базыртæ уый басагъта. Æфтаг уыди Гуырдыстонмæ Радзам æмæ гуырдызагау дæр чысыл цыдæртæ æмбæрста.

Рацæй-рабон, афтæмæй иу хатт куы уыди, уæд æрыхъуысти, цæйдæр тыхгæнæг, дам, Хæды комыл æрбабырсы Арагвийы дондон æмæ бæстæ сафы. Фарс, дам, æй хонынц, Гуырдыстоны дæр, дам, бабын кодта. Уæд Радзам йæ бæхыл бабадт æмæ цæхгæр фæндагыл ацыд Хъелæн фалейæ фарсы размæ. Уалынмæ та нæуæгæй æрыхъуысти чысыл фæстæдæр, фарс, дам, рабырсы Хъелы Мæсгуыты бæстæм, Радзам дæр, дам, семæ ис, афтæмæй. Хъæды сыфтæртæй фылдæр уыдысты кæмдæр фарсы æфсад. Уæд адæм ныххæррæтт кодтой, æмæ, цы уыдысты, уымæй бацыдысты гæнæхты, фидæртты æмæ мæсгуыты хæстæвонгæй. Фарсæн Хъелы фæстæ йæ фыццаг æрæфтæн Мæсгуыты бæстæ уыди.

Уалынмæ, æцæг, уæлæ лыстæг æрдузæй æрзынди дунейы æфсад, сæ разæй сæ фæтæг йæ цъæх бæхыл. Мæсгуыты хъæумæ сæ иу хай разæй æривæзт æмæ уадидæгæн хæдзæрттыл арт бафтыдтой, афтæмæй сыл хъæуы адæм ралæууыдысты мæсгуытæй. Барсæгатай иу номдыд топпæхсæг уыд, уый дын мæсыджы сæрæй акаст фарсы фæтæгмæ, ахъуыды кодта, стæй йæ топпы дывæр ифтыгъд ауагъта, афтæмæй уæлæ уæлбылмæ фехста фарсы фæтæджы. Уый йæ бæхæй расхъиудта. Фарс дын уый куы ауыдтой, уæд джихæй баззадысты, цыдæртæ сапп-упп кодтой сæхирдыгонау, мардыл фæхæцыдысты æмæ лидзынмæ фесты. Чи ма сæ фæмард, уыдон дæр фæуагътой, уадидæгæн Хъелæн фæфалæ сты.

Фарсы фæстæ дын, мæ хуртæ, адæм æрæмбырд сты, æгас Мæсгуыты бæстæйы адæм. Рауынаффæтæ-бауынаффæты фæстæ загътой, зæгъгæ, ай нæм Радзам æркодта æцæгæлон знаджы, афтæмæй хъæудзырд-хъоды бакодтой Радзамыл æмæ йæ фæтардтой æд хæдзарвæндаг. Радзам йæ сæр кæдæмдæр фесæфта.

Радзам куы нæуал уыд Кобеты 'хсæн, уæд сын уый фæци æвдадзы хос. Бирæ нæ рацыди фарсы фæлыгъдæй, афтæ дын адæмы коммæ æркастысты æмæ ныффидыдтой Æлбегатимæ.

Ахæм фыдбылызы æгъдау уыди туг. Туджджын-иу йæ масты фæдыл æцæгæлон знаджы дæр æрхуыдта, адæмы хæрамай дæр-иу нал фæфсæрмы.

КЪОДОТЫ Олег

ШОФЫР¹

Уацау

* * *

Иыдоны бафæдзæхста уалдай дзырдæй, фæлæ йæхи та... Бамбарын кæнын хъуыд алцыдæр Муратæн. Стæй сæ ныр фæтагъддæр кæнын дæр хъуыд. Фыццаг уыциу цыдæй хъавыд сæхимæ, фæлæ Мураты афтæ дæр куыд ныууагътаид?..

Нæ, ахъуыды кæнын æй хъуыд дзæбæх искуы иунæгæй. Кæм бафысым кодтой, уырдыгæй иу километр дарддæр калдис чысыл æмæ сабыр цаугæдон. Фæндаг æм зын ссарæн нæ уыд, æмæ уал уый былмæ айста йæхи. Чи зоны, йæхи дæр ныннайа уым, æмæ йын фенцондæр уа йе 'нæнхæлæджы цафимæ тох кæнын.

Ныр дон чи у, уый та кæд хуынд «Горькая балка». Афтæ йæ бакаст хиды раз, стыр фæндагæй йæм куы рахызт, уæд. Æмæ та йæ сæр банкъуыста, йæ мастæй дзаг зардæмæ дæр та куы ныккаст, уæд.

— Масты хос у иууылдæр цард, масты æнæхъæн денджыз! — бакодта хъæрай.

Цæй найын æмæ цæй æндæр, йæ уынын дæр æм нал цыд ахæм номимæ. Фæлæ ахæм уæддæр дон-дон, иу сæдæ метры бæрц дæлдæр цы бæлæсты къох зынд, уырдаæм йæхи ныйиста.

¹ Райдайæн «Мах дуджы» 11-æм номыры.

Хур на́ма аныгуылд, фәлә тынг тәвд дәр нә уыд, әмә баләстән се стырда́ры бын әруагъта йәхи нәууыл.

Йә зарда́ срыст. Әмә, цыма зәйы бына́й рабырыд, уыйау ныууәззау йә буар. Фәлә ма уым, мидагәй, зарда́йә дәр арфдәр, вәйы иу цыда́р ләджы... Уд, Әмә, хәйра́г йә зона́г, цауыл ма фәхә́цы иуәй-иу хатт ләгән йә уд! Зарда́ скъуыйын дәр зоны, ныллаууын, әмә цал әмә цал хатты уыд разы Доме фәста́г азты дәргъы ууыл. Кәна́ тут дәр бәргә ныцца́вы иуәй-иу амондджынтән сә сәрмә, әмә уыциу ирвә́зт фәкәны́ң сә ница́йаг царда́й! Фәлә ахә́м амонд дәр нә кәсы ләгмә, нә...

Кәсыс — әмә та цәрыс. Әмә цы уәлдай у — куыд?! Нәмыс зәхх әмә нәмыс...

Әниу, ницы у рагәй дәр адәйма́г. Әмә йә хъуыда́гтә дәр ницы. Фәлә ма дзы куыд ахә́сса йә сәр а́цы царда́й ләг хуызәнән? Кәд ма уый не снывонд кодта йә цард йә бинонты кьордән, кәд ма уый нә цәры сә царда́й! Фәлә йын дзы ницыуал уайы!.. Әмә а́цу әмә дә́хи дәр багә́рах кән.

Йә́хи багә́рах кәны́н та йә бон у. Әмә йә фәндгә́ дәр фәкә́ны. Арә́х дәр ма. Мәна́ йә ныр куыд фәнды, афтә. Ис ә́м хә́цәнгарз дәр. Уәла́ ныр дәр йә «КАМАЗ»-ы дамба́ца әмбә́хст. Кәддәр уарзта цуаны цауын, равдә́лд-иу уәд ләджы ахә́мтә́м дәр. Әмә йә́м ис хә́дзаны дзә́бә́х дыууә́хстон дәр. Ис ә́м автомат әмә́ гранатта́ дәр ма, әркодтой йә сә́ балхә́нынмә́ ног царды́ диссә́гтә.

Йә́ быната́й феста́д Доме әмә́ уым дә́ләмә́ афарда́г бәрзонд́ былгә́рәтты. Цыд әмә́ цыд, стәй та-иу ә́рләууы́д әмә́ йә сәр додо́йгәна́гау фенкьуы́ста иу ца́сдәр. Кәна́ та-иу йә́ кьухтә́ кәра́дзиуыл ә́рхоста.

Әмә́ дзы цы нә́ бавзә́рста йә́ сәр, цыма́! Дыууә́ бон әмә́ 'хсә́вы сә́ тәккә́ 'ввахсдәр́ сыха́г адә́мимә́ хә́сты рә́стә́дджы нә́мгуыты́ бын фә́ләууы́д арә́нтыл. Стәй уә́д иу зә́рондго́мау «БТР»́ самал ко́дтой ца́лдәр лә́шпуйә́ әмә́ дыууә́ бон та ууыл фә́рата́х-бата́х ко́дтой ца́лдәр хъә́уы 'хсә́н. Йә́ кьухтә́ дәр ма сха́удтой йә́ зә́ронд пуле́метимә́ архайгә́йә. Ә́ниу, уарта́ кәд әмә́ кәд уы́д ә́фсады́, әмә́ на́л арә́хст рә́стмә́, әндә́р афтә́ әдзә́ллаг дәр кә́м уыда́ид. Фә́лә йә́м стыр дисса́г каст, куы́д систо́й сә́ кәра́дзимә́ сә́ кьух ә́мә, цыта́ ко́дтой, уыда́ттә. Цал ә́мә́ цал нога́рә́зт хә́дзаны ны́шпырх лас́той ә́мә́ фә́хастой фә́сивә́д сә́ фы́рта́вдә́й ә́мә́ цас адә́мы ны́ццагъта́иккой, сә́ тут

куы скуыста, уæд. Æниу, иууылдæр нæ фæлыгъдысты, æмæ дзы маргæ дæр бирæты акодтой, кæд уый фæстæ ахæм цыдæртæ хъæр дæр нæ раисты рæстмæ, уæддæр.

Æрмæст — цы уыд уый?! Цæмæ 'рхаудта йæ сæр уымæн, фондз сывæллоны фыдæн. Æмæ кæм?! Знон дæр ма гъæйттæй «коммунизм, коммунизм» чи хъæр кодта æнæхъæн дунейыл, уыцы падзахады?.. Уæллæй, цыма исты фыдфын уыны, кæнæ кино, афтæ дæр ма-иу æм æркаст.

Стæй уый фæстæ та?.. Æнæхъæн Уæрæсейыл æрзылд йæ «КАМАЗ»-ыл, æмæ дзы цы нæ федта?! Æгуыст, нуæзтыл хæст магуыр адæм, сæфт чызджытæ æмæ сылгоймагтæ, фæйнардæм хæст колхозтæ æмæ совхозтæ, æрдагаразтæй уагъд агъуыстытæ горæтты. Æмæ базартæ та?.. Уыдон диссаг уыдысты сæхæдæг, уæлдайдæр та фыццаг дæс азы бæрц. Рæвдз нæ фæлæууыдтæ, зæгъгæ, уæд дæ чи фæсайдзæн æмæ астигъдзæн, уымæн бæрæг дæр нæ уыд. Иууылдæр хицæуттæ, иууылдæр хъуыддагыл хæст адæм, иууылдæр стигъджытæ, фæлитойтæ. Рэкъет-мекъет, къиллер-миллер...

Цалдæр аз фæдфæдыл Мæскуымæ фæласта водкæ. Æмæ стыр диссаг у йæхæдæг, йæ сæр дæр ма дзы кæй рахаста, уый. Маст та? Маст та фагæй фылдæр. Куы-иу се 'хцатæ 'æрæмбырд кæнынæн нал уыдысты йæ зонгæ æлхæнджытæ, куы-иу сæ фæллоуы бынтондæр фесæфт, æнæзонгæ адæмимæ-иу куы сбæндæн сты, уæд, куы-иу сыл цы 'рцыд, куы цы. Æмæ милицæ та? Иу хатт сæ цалдæр боны кæмдæр горæтгæрон фæдардтой æмæ фестыгътой цалдæр машинæйæ.

Никуы йæ ферох уыдзæн милицæйы куджытæй иу. Æрыгон дæр нæ уыд, коса цы рахаста æндæр, фæлæ, æвæццæгæн, милицæйы æрæджы райдыдта кусын, æмæ уыма бакæсын диссаг уыд. Йæхи ардхорд кодта Домеимæ æмæ йын фыццаг афтæ:

— Ды искуы раст ментыл фембæлдтæ?

— Нæ, раст зæгъгæйæ, — бакодта Доме, йæ худын дæр ма нæ баурæдта, афтæмæй æргом.

— Мæнæ дын æз — раст милицæйы кусæг, закъоныл хæст, — æмæ йæ коса уадултæ расырх сты. Доме та йæм бирæ фæкаст, стæй йын афтæ:

— Æмæ дæ царæнбон бирæ. Æгайтдæрма ахæмтæ дæр ис. Раст адæймаг дæ, уæд хорз адæймаг дæ. Уæд нæ хъуыддаг дæр бынтон сæфт нæу. Бауырнæд дæ: мах дæр хорз лæппутæ стæм,

цард ахæм сси, æндæр. Алкай дæр царын хъæуы, йæ бинонты дарын. Æндæр дзы ницы ис.

Æмæ йын ахæцыд ахæмтæй йæ зæрдæ 'лхæныныл. Уый дæр æм хъусы уæзданæй, дзæбæх ныхæстæ йын акæны, стæй та бахахх кæны:

— Нæ, закъон закъон у. Уæ водкæ у æнæ акцизтæй, æмæ дзуапп хъуамæ радтат, куыд æмбæлы, афтæ.

Ныр сæ милицайы хайадмæ дæр нæ тæрынц, Дыууæ машинæйыл уыдысты иу фондзæй æмæ дыууæрдæм кæнынц, æхцайы кой кæнын сæ нæ уадзынц, афтæмæй сын сæ машинæты кабинæтæ сфæлдæхтой, хæцæнгарз агургæйæ. Уыцы «раст» та сын хистæргонд уыдис, кæд гæртам исыныл нæма сахуыр, уæддæр, æмæ куы машинæйы бабыры, куы та фæзыны æмæ исты раст ныхæстæ акæны, уыцы сырхуадулæй. Домемæ та байсы йæхи, куыд фæзæгъынц, Бабуцайы ныхæстæ йын акæны, цард кæй фехæлд, æмæ сæ уый дæр кæй æмбары, уыдæттæ.

Уый фæстæ та машинæйы сбадт йе 'мбæлттæн сæ тæккæ налатдæримæ, цауылдæр фæныхæстæ кодтой цасдæр. Стæй уæд налат рахызт, уый та йæ «мерседесыл» афардæг. Талынг кæнын райдыдта, афтæ афардæг сты иннæтæ дæр. Сæ гæххæттытæ сын аластой.

Дыккаг бон сæм фæссихор фæзынд уыцы налат йæ дыууæ 'мбалимæ. Æмæ та ракæ-бакæтæ ногæй. Æрмæст æхцайыл ныхас кæнынмæ 'рцыд ныр хъуыддаг, æмæ базыртæ кæм нæ разад Домейтыл дæр. Фæзынд уæдмæ йæ «раст» æрдхордгонд дæр. Фæлæ ныр Домейæ йæхи иуварс ласы, расырх та вæййы, афтæмæй. Стæй та афардæг.

Цыбырдзырдæй, дуне 'хца сæ байстой, афтæмæй сæ ауагътой изæрырдæм. Ныр сæ иу расыг, æмæ ма сæм куы радзурид машинæйæ:

— Аланы они, осетины... нохчи-чехи, таджики... Все вы чернозадые, одним хреном сделанные. Перестрелять бы вас!

Ницы у цард.. Æмæ йæ рагæй зоны уый, бæргæ. Иу дыууæ хатты та йæ маргæ фæцæйкодтой фæндагыл. Фондз азы размæ тамакотæ ласта иунагæй. Дард ласын дæр сæ нæ хъуыд Дзæуджыхъæуæй, фæлæ йæ размæ бабадтысты. Æнхæлдтой, æвæццæгаң, зæгъгæ, водкæ ласы дард искуыдæм æмæ йæм бирæ 'хца уыдзæн.

Ныр талынг дæр нæма уыд, æмæ бæрæг уыд, машинæ рогæн кæй цауы, уый, фæлæ сыл цæй сæртæ ис ныры ног джиппы

уагъд абырджытыл! Æмæ йæм дамбациатæ ныддардтой дыууæрдыхгæй — сæ иу йæхирдыгæй схизæны тæрхæггондыл алаууыд — æмæ йæ фæндагæй иуварс базилын кодтой, уартæ, дам, хъæдырдæм скъæр, зæгъгæ.

— Тамакотæ ласын мæнæ хæстæгмæ, ницы 'хца мæм ис... — загъта сын, фæлæ йæм чи хъусы!.. Бацафтæ йæ ластой фæйнардыгæй, рæвдзæр кæн, зæгъгæ. Æмæ уæд уый дæр, машина куыд ахуысса, афтæ бакодта. Æрлаууыд, стæй та йæ скусын кодта, иу цасдæр ахæцыд размæ, æмæ та фæоцани.

Æмæ йæ фæлтау куы амардтаиккой уæд. Кæнæ та уый размæ. Самарæйы уыд уæд та, раздæры Куйбышевы... æви Калинин — Тверь?.. Цыбыр дзырдæй, йæ ном кæмæн аивтой æмæ уыйадыл амондджындæр кæмæн фесты йæ цæрджытæ, уыцы горæттæй иуы харбыз уæй кодтой. Æмæ та-иу сæм куы чи 'рбасхæл æхцадомæг, куы чи. Æмæ дзы иутимæ куы схыл уайд харбызы хицау, иу ногъайаг лæппуæг. Хъуыддаг изæрæй уыд, анызтытæ дзы кодта уæдмæ. Æмæ къæссавадæхт фæцис лæг, кæд æрвонгæй æгæр сабыр дæр ма уыдис æмæ æгæр уæздан ахæм куыстæн, уæддæр. Доме дæр йæ сæрыл куыд нæ рагæпп ласта!

Æрæмбырд сыл сты адæм, милицæйы кусджытæ. Æмæ ахъуытты сты лæппутæ æртхъирæнтæгæнгæ. Куы здæхтысты, уæд дын сæ размæ куы бабадиккой. Горæтæй иу дæс километры дæр нæма рацыдысты, афтæ дын кæсы Доме, æмæ сæ иу чидæр уромы, милицæйы формæйы. Баурæдта йын, афтидæй та нæ цас хъуамæ байса, зæгъгæ.

Куыддæр Доме йæ «КАМАЗ» баурæдта æмæ йæм рахызт, афтæ дын иу «ладæ» куы 'ртæхид, дзыхълæуд куы фæкæнид сæ цуры. Рагæппытæ дзы ластой дыууæйæ, сæ иу æй дзы фæрсы: — Цæй, куыд у, базыдтай нæ? Æрхæццæ стут ныр.

Цас сæ фæтарстаид фæндагыл, кæд ыл афтæ арах дæр нæ цыдысты машинæтæ, уæддæр. Фæлæ йæ къухы дæр ницы, æмæ хъуыды кæны, куыд хуыздæр акæна, ууыл.

Милицæйы формæйы чи уыд, уымæ бакаст, фæлæ уый уæдмæ абадт машинæйы æмæ йæм уырдыгæй дамбациа ныддардта, загъта:

— Æнæ уæлдай митæй!.. Сбад мæнæ мæ цуры æмæ сабыр у!

Ныр уæдмæ ногъайаг дæр æргæпп ласта зæхмæ, æрмæст иу къахдзæф дæр нæма ракодта сердаем, афтæ йыл дыууæйæ ралæуыдысты къахæй-къухæй. Æртыккаг та чысыл фалдæр лæууы, æмæ йæ къухы уымæн дæр «макаркæ».

Цыфанды дæр дзур ахæмтæн! Иуы сæ схойгæ акодта иуварс, иннæйы та фыццаг къыхæй сцавта, стæй йын тымбыл къухæй йæ тæккæ 'фсæр ныддæнг ласта. Æмæ лыгд радта йæ «КАМАЗ»-мæ.

Уырдыгæй рагæпп ласта æд монтировка мæцъисгонд æмæ наган.

— Ма фехс, ма фехс! Милицæйы формаæ кæуыл уыд, уый фæудаист. — Цæуæм, цæуæм!

— Мах æхца нæ хъæуы, фæтæрсын кæнынмæ уæ хъавыдыстæм, æндæр, — йæ хуыз фæцыд, афтæмæй дзуры иннæ дыууæйæ дæр иу, æмæ уыдон дæр сæ машинæмæ сæхи исынц.

Ныр, ногъайаджы чи надта, уыдонæй та уæдæй нырмаæ æндæр ницы хъуысы:

— Æхца, æхца рахæсс, куыдзы фырт!

Айстой сæхи.

Кæм ма уыд кæрон йæ цин, йæ дис æмæ йæ бузныгтæн ногъайаг лæппулаг Ренатæн. Тынг æй фæнадтой, йæ къæхтыл ма тыххæй слæууыд, фæлæ ма йæ уый дæр кæм æндæвта стæй куыд нæ цин кæна, кæд æмæ йе 'хцатæ йæхимæ базадысты: Доме йын сæ цæуыны размæ, алцæуыл дæр ахуыраей, арф бамбæхста. Æмæ та-иу срæуæг:

— Лæг дæ ды!.. Ме 'фсымæр дæ ды амæй фæстæмæ!

Стъараполы крайы æмæ Дагестаны иу хайы æппаты тæвддæрыл нымад сты Ногъайы быдыртæ. Ис сæ цалдæр хъæуы, сæрдыгон къæвда уаргæ дæр кæм нал фæкæны, ахæмтæ. Æмæ амыты рагæй дæр кæнынц харбызы куыст. Советон рæстæджыты, колхозтæ æмæ ма совхозтæ сæ тæккæ тыхыл куы уыдысты, уæд уыцы куыстыл хæст уыдысты къарецæгтæ. Бынæттон адæм та фосы куыст кодтой, фылдæр фысвосы.

Стæй уыцы цард æрбайхæлд. Æрбайхæлдтой хæдзæрттæ, ныппырх ластой уæтæртæ, хъомдæттæ æд ног скъæттæ 'мæ алыхуызон комплекстæ, дур сæ дурыл нал ныууагътой. Фос та уæй æрбакодтой. Æмæ адæм æгуыстæй аздадысты. Цыдæр зæххы гæппалтæ сæм æрхауд бирæтæм. Фæлæ сæ ацу æмæ ды бакус уартæ кæмдæр мæрдты бæсты тыгд быдыры æнæ техника æнæ æндæраей. Æмæ сын сæ æбæрæг чидæр пайда кодта. Уыдон та ног æмæ æдых хæдзарадæй зæххытæ 'лхæнын райдыдтой туджы аргъæй æмæ харбызы куыстыл систы...

Уыдис ын æфсымæр, кæстæр æмæ уарзон. Æмæ, кæд Домейан

йæхицæй уæлдай æхца æгæр бирæ уарзта æмæ æгæр кадыл мард уыдис, уæддæр ног царды йæ тæккæ бынаты разынд. Фæцис хъæууон хæдзардон институт каст. Зоотехникæй куыста. Бирæ фос дардта хæдзары дæр æмæ-иу базары дæр йæхæдæг балæу-уыд семæ, нæ зивæг зыдта, нæ уæлдай æфсæрмытæ.

Стæй уæд райдыдта базарцард. Æмæ йæм цыдæр æхцатæ кæм бамбырд уæдмæ, уым дзы ссардта йæ бынат. Акодта ма водкæйы куыст дæр, стæй уæд фæсарæнтæй рог машинатæ тæрын райдыдта. Æмæ йæм йе 'хцатæ фаг куы фæкастысты, уæд байгом кодта кооператив, зæхх балхæдта дыууæ ран горæты æмæ съл стыр дуканитæ аразын райдыдта. Мæлæты хорз цыдысты цалдæр азы йæ хъуыддæгтæ. Уæд адæммæ хуымæтæджы фæсарæйнаг бæгæны, тамакотæ æмæ сникерстæ-йедтæ стыр диссаг кастысты, æмæ — куыд æй фæзæгъынц фæрсырдыгæй кæсæг адæм, — æхцайы бын фæцис.

Фæлæ æгæр хæларзæрдæ тыхст хиуæттæ æмæ хæстæджытæ та сын бирæ, æмæ дуне фæлæвæрдта адæмæн хæсы. Стæй æгæр егъау дукани ныззылдта горæты астæу. Æмæ стыр хæсты ба-ццд йæхæдæг дæр, уæддæр йæ хъуыддæг кодта.

Дуканитæ сарæх сты уæдмæ, къаддæр хауын æм райдыдта. Фæлæ та фæцарæхст.

Стæй..

Иу изæр æй йæ ус ваннæйы мардæй баййæфта.

Æмæ уый фæстæ ацу æмæ ды ныккæс Домейы зæрдæмæ. Цыппар аз рацъд, фæлæ ссудзы ныр дæр ма æмæ нал фæхуыссы йæ масты цæхæр, дымгæйау ыл мысинæгтæ куы радымынц, уæд..

Æфсымæры зианыл афæдзæй чысыл фылдæр рауадаид, афтæ дын йæ кæстæр чызг чынды цæуынвæнд куы скæнид. Дыууæ хистæры сарты, æмæ йæ кæм уагъта Доме. Ноджы иуæй, — университет дæр нæма фæцис каст, иннæмæй та йæ кураг лæппу ахуыр дæр никуы скодта æмæ кустæ дæр никуы кæны. Бирæ ис ныр ахæмтæ: дæ ныййарджыты æккой бад æмæ дæхи амалджын лæг кæн.

Уæддæр атардта чызг йæхи фæнд, кæд йæ мады дæр нæ фæндыд, уæддæр. Æмæ бады ныр сæ хæдзары дæлæ æд сывæллон, ахæм æрратæ кæуыл кодта, уыцы лæппуы кой скæнын сæ уадзгæ дæр нал кæны. Æцæг æй иу хатт атардта Доме йæ лæгмæ, фæлæ сæм цалдæр боны фæстæ æрхæццæ фæстæмæ.

Бадынц сæ хæдзары йæ хистæр чызджытæ дæр. Куыд тынг

эй фәндыд Домейы, ахуыргәнджытә сә рауайа, уый. Фәлә дын ахәмтә хәссынц ныр сә сәрмә фәсивәд! Поджы ма сә мад дәр сә сәрыл рахәцыд, әмә сә «баппәрста» уәд ДOME дәр университетмә, дунейы 'хца сыл ныккалдта. Әмә ныр уыдон та бизнес-ледитәй агәпп ластой сә экономисты ахуыримә, сәкәр әмә ссад ласынц әмә уыдон уәй кәнынц, сә хәдзармә бацәуын дәр әй нал фәфәнды алы ран амад голджыты тыххәй.

Уый дын йә бинонты хъуыддәгтә. Әмә ма нырмә кәйдәр әмә цәйдәрти әфсон кодта уыдәттә. Кәм кәстәртән сәхи аххос, кәм сә мады, кәм царды, кәм уарзондзинады...

Фәлә ныр та?.. Йә ләппу афтә царды кәй фәкалд, уым кәмдәр уыд йәхи аххос дәр. Әмә йә уый мардта ныр бынтон Домейы. Нә йә бауадздзән уый ницәй тыххәй ахәстонмә, судмә дәр ма йын не 'руадздзән йә хъуыддәг, кәд ма истәмән у, уәд.

Ехх, Сос, Сос!.. Нә йә 'мбары, нә йәм хъары, йә зондджын фыртыл ахәм рәдыд куыд әрцыд, уый. Нуазгә кәд бакодтаид, әмә йәм уымәй дәр йә зәрдә нукуы 'хсайдта. Әниу, ләппутә куы баиу вәййынц, уәд...

— Цәй цард у ай?!

Схәццә уәдмә әрдәбоны бәласы бынмә ДOME әмә йын йә зәнгмә баппәрста йәхи, цыма әххуысәнхәл, уыйау ыл банцой кодта. Фәлә йын цы йә бон уыд уымән дәр, аууон ын цы кодта, әндәр?.. Хәрдмә фәцыд йәхицән әмә сәрдыгон хуры тынтәй йәхи әфсәста дард зымәджы фәстә, йә уидәгтә та хъарм донәй.

Афтә ма алаууыд иу цасдәр, стәй ныууагъта бәлас йәхи адыл әмә рафардәг сә рәстәгмә цәрән бынатмә йә ирвәзынгәнәг «КАМАЗ»-мә. Тынг хорз әм куы базылд, әмә йә кәд хәццә кәнид әнәсайдәй сәхимә, йә уарзон фыртмә.

Ныййарджытәй арәх схауы, зәгъгә, мә сывәлләтты иууылдәр әмхуызон уарзын — цы уәлдай, дам, у ләгән, йә къухы 'нгуылдзтәй кәцы срисса, уый.. Фәлә уыдон әрмәст ныхәстә вәййынц. Никуы бауырндзән Домейы, фондз нә, фәлә дыууә сывәллонмә дәр әмхуызон зәрдә дарән кәй ис, уый. Сывәлләттән дәр сә ныййарджыты иухуызон уарзын куыд нәу сә бон, афтә.

Домейән йә зәрдә йә фондз сывәллоңәй әппәты тынгдәр

ссардта йæ хистæр Сослан. Афтамæй та йын кæстæр, Алан уыд адджындæр... Зын бамбарæн у уый, ноджы зындæр та йæ искамæн бамбарын кæнын у, фæлæ сæ никæй уарзта уый хуызæн... Æппын кæд ницы, уæддæр ын сæ уымæй æввахсдæр ничи уыд.

Фырт фырт у, æмæ, йæхи куыд фæндыд Домейæн, афтæ хъомыл кодта Сослан. Хорз ахуыр кæна, уый йæ фæндыд, æмæ тынг хорз дæр ахуыр кодта. Æнæниз уа, уый йæ фæндыд, æмæ тынг æнæниз дæр хаста. Дæс азы йыл куы сæххæст æмæ хорз куы ахуыр кодта, уæд ын загъта, æнæ спортæй дзы кæй ницы рауайдзæн, æмæ йæ бафарста, кæдæм æй фæнды, уымæй. Футболмæ йын загъта, æмæ йæ горæты футболы хуыздæр секцитæй иумæ радта. Фæлæ, кæд йæхæдæг дæр футбол бира уарзта, уæддæр æй спорты æндæр хуыз равзара, уый фæндыд, иунæгæй кæм ваййы лæг æмæ йæхæдæг кæм сахуыр ваййы йæ хъарутæ æмæ йæ зонд, йæ ныфсæй пайда кæнын, ахæм. Æмæ йын зæгъгæ дæр ницы кодта, афтæмæй дыууæ азы фæстæ фыццаг боксы секцимæ рацыд, стæй та уæд каратейы. Æмæ уым баззад, цалынмæ скъола нæ фæцис каст, уæдмæ.

Фæлæ дзы спортсмен рауайа, уый йæ нæ фæндыд. Æмæ дзы нæ рауад, кæд ын цалдæр ерысы рамбулын бантыст, уæддæр. Йæхицæй фæбæрзонддæр уæдмæ, тых æм уыд, йæ сæр сæрма хаста — æмæ уал уый дæр фаг.

Уæзданæй та уæздан уыд, æмбаргæ, хиуылхæст æмæ уæзбын. Æмæ йæм стыр диссаг каст Домемæ, царды йæхицæн цы фæндаг равзардзæн, уый. Ам дæр æй йæхи бар бауагъта, кæд æй, дзæбæх дохтыр дзы рауайа, уымæй тынгдæр ницы фæндыд, уæддæр. Афтамæй та йæхæдæг иу бон дæр ницы хуызы бакуыстаид дохтырæй. Фæлæ йæ бар йæхи, куы ма ис зæрдæзæгъгæ æндæр куыстытæ дæр.

Æрмæст мын экономикон факультеты кой ма скæн, — загъта йын, фыццаг хатт сæм ахæм ныхас куы рауад, уæд. Æмæ йын ахæм мæгуырхуыз уыд, æвæццæгæн, уыцы рæстæджы, æмæ ма Сос йæ худын дæр нæ баурæдта.

Æмæ мæ кæд юрист суæвын фæнды, уæд та? — бафарста йæ стæй.

— Фæуæд юрист дæр, æрмæст дæ ахуыр фæхуыздæр кæн. Æмæ йæ зон, мæ фæстаг хæлаф дæр ауæй кæндзынæн, фæлæ ды хъуамæ ахуыр кæнай. Фæлæ бæстон ахъуыды кæн, куынна фæрæдийай, афтæ. Мæн, мединститутмæ куы бацæуис, уый фæнды...

— На, мединституты кой мын ма кенут. Нэй ма туджы уый.
«Ма туджы куыд нэй, афтæ,» — ахъуыды кодта Доме, стæй ма йæ афарста:

— Кæддæр та дæ журналист суæвын куы фæндыд?..

— Чи зоны... Хъуыды кæндзыстæм.

Æмæ йæм мæлæты хорз фæкаст Домемæ уыцы «хъуыды кæндзыстæм».

Нал аивта йæ фæнд лæппу, æмæ фарон ссис Университеты юридикон факультеты студент. Нæдæр æй йæ хæлаф уæй кæнын бахъуыд, нæдæр йæ «КАМАЗ» Домейы, афтæмæй. Æцæг æхцайыл фæтыхст. Æмæ уæд æрбауæй кодта сæ зæрондгомау «шестерка», дæс æмæ ссæдз мины та йæ фыдыфсымæры лæппу Русланæй райста.

Стыр бæллæх у нæ рæстæджы хæстæ дарын.

Æмбаргæ лæппу хаста Сослан, æндæвта йæ йæ фыды мæт. Æмæ дын ын уалдзæджы тæккæ райдайæны афтæ:

— Уæд та харбызы куыст акæнин ацы сæрд?.. Ме 'мбалы фыд иу цалдæр аз кæны уыцы куыст Стъараполы крайы, æмæ, дам, дзæбæх æхцатæ бакусы...

— Æмæ дæ ахуыр та?

— Фæлварæнтæ раздæр ратдзынæн!

Ныццахгæр лæппу ууыл. Æмæ уæд Домейæн йæ зæрдыл æрбалæууыд йæ хорз зонгæ Ренат. Уый уæдмæ харбызы куыст ныууагъта, балхæдта «Газель», дукани байгом кодта сæхи хъæуы æмæ уый фæрцы дардта йæ бинонты. О, æмæ йæм цалдæр азы фæкаст Доме йæ харбыз фæласын æмæ ауæй кæнынмæ, æмæ афтæмæй фердхорд сты. Æмæ йæм ныр кæд фæкæсид йæ фыртæн зæххытæ райсынмæ дæр æмæ сын йе 'мбæлттимæ цæрæнбынат ссарынмæ дæр. Æмæ иуахæмы йæ фæндаг Ренаты хъæуыл ракодта. Ссардта йæ æмæ йын хъуыддаг бамбарын кодта. Æндæр хъæуы, Ренат кæм цард, уымæй ссæдз километры дарддæр бафтыд сæ къухы фондз гектар райсын. Стæй йын фидарæй загъта, зæгъгæ, фæкæсæг дæр уыдзæн лæппутæм, æмæ сын цæрæнбынат дæр ссардзæн се 'рцыдмæ.

Æмæ æцæг капеччытыл æрцæрын кодта Ренат Сосланы йе 'мбæлттимæ йæ дард хæстæджытæм. Кусын райдыдтой.

Æмæ ныр ахæм хабар Сосланæй.

«На йæ хъуыд уадзын», — зæгъгæ ма хордта йæхи, фæлæ — байрæджы.

— Исты ’взәр хабар, Доме? — фембәрста хъуыддаг Мурат, куыддәр әй ауыдта, афтә. Фәлә йә фәнд аивта уый уәдмә, нә йын бамбарын кодта хъуыддаг кәронмә, уый ма та цы мәтаг кәнон уәлдай хатт, зәгъгә.

— Бинонты цард дәхәдәг зонис, Мурат: куы сын цы нә фаг кәны, куы цы, куы сыл цы ’рцәуы. Мә ләппу әнәнхәләджы фәрынчын. Әмә ныр дәр де ’фсәрмәй, әндәр афонмә дәр ахәцыдаин нәхимә.

— Райсом цәудзыстәм, Доме.

Әрталынг уәдмә, әмә йәм иу афон, йә машинәйы куыд бадт, афтә йәхи әрбайста, кәимә ардхорд уый размә, ахәм ләг — Валодя. Бәгәныйы тасаг дынджыр авг йә къухты. Бар дзы ракуырда әмә схызт уәләмә, йә фарсмә әрбадт. Шо-фыр ләг уыд уый дәр, әмә-иу ссардтой, цәуыл аныхәстә кәной, уый. Стәй әнәуый дәр дзәбәх адәймаг уыд, әмбаргә, әмә-иу ын әхсызгон уыд йә уынд.

— Куыд сты уә хъуыддәгтә? — бафарста йә Валодя.

— Ницы сын у... Дәхимә фен.

— Афтә, царәм — әмә уый дәр хорз.

— Пенсимә ма дә бирә хъәуы?

— Дыууә азы. Әмә ма сә кәд исты амаләй фәцәрин.

— Фәцәрдына сә.

— Әз дәр афтә хъуыды кәнын. Фәлә цы ис уым дәр хорзәй?.. Капечытә исдынаән, әмә мын цардыуаджы хәрдыты фаг дәр нә кәндзысты. Алы бон дәр хизынц уәләмә, адәм сә сә сәрән нал сты. Цыдәр капечытә бафтауынц пенсимә. Әмә, цалынмә сә кой фәкәнынц, уәдмә әргътә та дыууә хатты фәфылдәр вәййынц. Цәй, истытә кәндзыстәм. Мәнә уал фәйнә бәгәныйы бануазәм.

— Мәнән нуазән нәй, цәуын мә хъәуы райсом, дәхицән хәлар, — загъта йын Доме әмә йын агуывзә әрәвәрдта йә разы.

— Иу бәгәны уәддәр бануаз мәмә, ницы дын уыдзән уымәй, Уәлдайдәр ардыгәй райсоммә, загъта Валодя.

— Нә, нә...

Уәдә әз дәр агуывзәйә цы кәнын, зәгъгә, авджы раст әмбис йә хъуырәй банызта. Стәй чысылгай хуыпп кодта. Әмә йын цардәй хъаст кәныныл схәцыд. Нуәзтджын адәймагмә хъусын зын у тынг, уәлдайдәр та, дәхимә дзы куына хәццә кәна, уәд. Әмә дзы тыхсын райдыдта иу афон Доме. Уәддәр

ын быхста æфсæрмай, хуыссæг æм æмгæрæтты кæм нæ цыд, уым.

Иу афон ын дзуттæгты кой кæнын райдыдта Валодя.

— Уыдон иууылдæр дзуттæгты хъуыддæгтæ сты, — загъта. — Уыдонæй цауынц æппæт бæллæхтæ дæр зæххы цъарыл!

— Дзуттæгтæ ома куыд аххосджын сты? — нæ йæм фæлаууыд ныр Доме дæр, кæд æй йæхæдæг дæр зыдта, стыр æхцатæ кæм уа, уым дзуттаджы фындз кæй рахыл уыдзæн фыццаг, уый, уæддæр.

— Дзуттæгтæ змæнтындæр адæмы цæрæнбонты. Уыдон ахæм бæллæхы адæм сты, æмæ... Цæгъдын та сæ хъæуы, æндæр хос сын нæй!

Фæла йæ æгæр хорз дæр ма зыдта Доме, уымæй куы уæндид Валодя, кæнæ йæ рагон æрдхæрдты 'хсæн куы уайд, уæд ма «сауты» дæр кæй кæниккой аххосджын сæ бæллæхты. Æмæ та йæ фырты уавæрай йæ зæрдæ ауынгæг, стæй йæ маст скуыста, æмæ афтæ загъты:

— Дзуттæгтæ æхцайыл мард сты рагæй дæр. Уый алчидæр зоны. Æмæ уым хорзæй ницы ис. Фæла дын цы цæгъдзынæн, уый зоны?.. Æмæ уæ цы тылдта сымах, стыр Уарæсейы адæмы, цæмæн бауагътат уæхи сайын?..

Чи дыл цыд тыхæй дæуыл, загъæм, коммунистты ныхмæ куы цыдтæ хъæлæс кæнынмæ, уæд?..

Кæд хъæлæс кодтон сæ ныхмæ!.. Никуы хъæлæс кодтон æз Ельциныл!.. Æмæ мæ бауадз ныр, уæд æй ныртæккæ дæр багæрах кæнин. Æмæ уый хуызæтты иууылдæр. Фæла фыццаджы дæр Горбачевы, уый сцагъта бæстæ иууылдæр фаджысæй, — фæцырд лæг. Фæла тагъд æруазал, æмæ йæ уыдта Доме, кæмдæр ын растытæ кæй дзурынц, уый йæм кæй хъары.

Абадт ма иуцасдæр, стæй йын Валодя хæрзбон загъта æмæ айста йæхи.

Доме нæ бафынæй рæстмæ уыцы 'хсæв. Бонæй, цалынмæ Мурат фæйнаг æвгæдта, уæдмæ абанайы фæнадта йæхи уазалгомау донæй. Стæй, куыддæр фæйнаг æвгæд фесты, æмæ йæ гæххæттытæ барæвдз кодта, афтæ рахæцыдысты.

Йæ хъуыдытæ Сылапиме уыдысты. Газеттæ кæсын бирæ уарзы рагæй дæр Доме. Æмæ-иу ын дуне газеттæ балхæдта Сослан йе 'рцыдмæ. Æртæ чызджы йын уыд уымæй хистæртæ, фæла сæ иуы сæр дæр никуы 'рцахста ахæм хъуыддаг. Хæдзармæ кæй истой,

уыдон дæр ма-иу цыдæр æрбаисты йæ ныццыдмæ. Футбол бирæ уарзынц сæ дыууæ дæр, æмæ-иу ын æнæмæнгæй балхæдта бирæ-сыфджын газет «Футбол» дæр. Рауадзынц ын уæлæмхасæн номыр дæр исты зындгонд клубы тыххæй. Ай размæ куы ныццыд сæхимæ, уæд дæр та йæ сынтæджы раз рудзынджы тæрхæтыл иннæ газетты 'хсæн уыд, йæ уарзон клуб «Интер»-ы тыххæй æрмæджытимæ.

Фæзынд уæдмæ Сос дæр университетæй æмæ йæм суад уæлæмæ дыккаг уæладзыгмæ. Сæ карæдзийы кæухтæ райстой, стæй æрбадтысты.

— Куыд сты дæ хъуыддæгтæ, Сос?

— Афтæ... Æвзæр дæр не сты. Фæлæ бакастæ «Интер»-ы тыххæй?

— Бакастæн. Уый итайлаг футбол у!

— Ныр та французæгтæ сты разæгтæ. Æмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, бразилийæгтæ.

— Æцæг дæр.

— Æмæ зæххыл æппæты хуыздæр та чи хъазыд?

— Пеле, кæй зæгъын æй хъæуы.

— Æмæ Софи Лоренæй хуыздæр артисткæ дæр никуы уыд, нæ?

— Софи Лорен канд, æмбал кæмæн нæй, ахæм артисткæ нæу, фæлæ ма у æппæты хуыздæр сылгоймаг дæр. Æмæ, Хуыцау ма зæгъæд, фæлæ уый куы амæла мæ разæй, уæд мæнæй дæр цыдæр амæлдзæн.

— Уарзгæ йæ ма кæнай?..

— О. Вæййы ахæм уарзондзинад дæр.

Ахæм ныхас. Æмæ хайраг йæ зонаг, фæстаг ныхæстæ дзы цæмæн схаудысты, уымæн. Фæлæ йæ уарзон фыртимæ ныхас кодта æмæ...

Ехх, ныр æй фен! Фæлæ...

Срæхуыста йæ зæрдæ. Баздæхт йæ фæндаггон æмбалмæ:

— Стыр амондджын дæ, Мурат, дæ сывæллæттæ нырма гыццылтæ кæй сты, уымæй. ИР

— Цы сæ уæлдай ис?.. Куыддæр æй куы фæзæгъынц... О, гыццыл сывæллæттæ, дам, гыццыл бæллæх, стыр сывæллæттæ та — стыр бæллæх. Дарын сæ хъæуы сæ дыууæты дæр. Фæлæ æнæ бинонтæй, æнæ цотæй дæр лæджы цард цию?

— Кæддæр-иу гыццылæй афтæ бакодтам, зæгъгæ, «гакки, гукки — гæлæбу, дукки, дакки — чъырттым цъиу». Афтæ куыддæр у адæймаджы цард дæр.

Маллаты хорз фæкастысты Муратмæ уыцы ныхæстæ. Æмæ та-иу рæстæгæй-рæстæгмæ афтæ бакодта:

— Цы у цард, зæгъыс, Доме?.. «Гакки, гукки — гæлæбу, дакки, дукки — чыртгтым цъиу?» Уæллæй, цыдæр ис дæ ныхæсты растæй...

Лыстæг къæвда уарын райдыдта, сæхимæ куыд æввахсдæр кæнынц, афтæ тынгæй-тынгдæр тыхсы йæхи мидæг: куыд у, цы хабар хъусдзæн йæ фыртæй?.. Афонмæ сæм йæ дыууæ 'мбалы ныййарджытæ уыдысты, æмæ, уæд та, цы нæ ваййы. Чи зоны, сæхимæ дæр ма ис Сослан афонмæ... Уæвгæ, уый йæ нæ уырны. Цæй æхцатæ сæм ис, стæй зын у ахæм рæстæджы милицайма дзурын. Арахсын дæр ма дзы фæхъæуы, æхца дæм куы уа, уæддæр. Нæ йæ уырны, фыццаг цæф та дзы йæхиуыл ма 'рцауа, уый дæр. Милица-фæндагæгтæ сæ фæурæдтой. Мурат сæм ахызт. Уартæ сын маesty ныхас дæр ма бацайдагъ. Гаййы кусджытæй иу дæр æддæмæ нæ рахызт уарынмæ. Ныр сæ иу æд автомат рагæпп ласта æмæ цыдæр æртхырантæ кæны. Мурат дæр æм ныллæууыд, æмæ сæм рахызт уæд Доме дæр, фæраст сæм.

— Кæс ма ды адонмæ, куыдз дæр сæм нæ фæлæудзæн!.. Нæ цаcгом зонынц, нæ иу, нæ иннæ! — хыл кæны Мурат, афтæмæй сæ фæуагъта. Фæлæ йæ гæххæттытæ райсгæ дæр нæ федта Доме æмæ йæ фæрсы:

— Цы у, дæ гæххæттытæ цæмæннæ райстай?

— Нал мæ хъæуы ницы! — хуымæтæджы фыхт нæ ракодта уый. — Сбад ма машинæйы.

Ахæм рæстæджы та дзы лæджи йæ рохтыл фæхæцын хъæуы, стæй дзы тагъд кæнын дæр нæ фæхъæуы. Уавæр дæр бамбарын хъуыд хуыздæр, æмæ раздæхт Доме дæр фæстæмæ, схызтысты сæ бынаттам.

— Куыдзы фырттæ! — нæ сабыр кæны Мурат. — Рабадтысты машинæты æмæ сæ мады кас хæрынц. Æз та къæвдамаæ лæууын!

— Тыхсгæ дæр ма ма кæн. Ахæмтæ мах бирæ федтам, — бакодта Доме. Æмæ æнхъæлмæ кæсы, лæг кæд æрсабыр уыдзæн, уымæ. Лæг ма кæрдзынаей дæр тыхсы фæлладæй, дард фæндагыл та уыйбæрц свæййынц гаййы кусджытæ, æмæ лæг æндæр уынгæ дæр ницыуал фæкæны, йæ уды удхæссæг дæр ма сæ суыны. Кæд ма уыдæттæ не 'мбæрста Доме!

— Цæуон сæм æз, — загъта иу афон.

— Нæ сæм хъæуы цæуын. Абадæм ма иу гыццыл, стæй ахæц размæ. Постмæ сæ ласдзысты сæхæдæг гæххæттытæ.

— Нæ сæ раласдзысты. Расурдзысты нæ æмæ сызмæнтдзысты хъуыддаг бынтондæр. Милицаейы хайадмæ нæ тæрдзысты фæстæмæ.

— Æмæ нын цы кæндзысты уым дæр?.. Асламдæрæй дæр ма раирвæздзыстæм.

— Æмæ артаджы хæрдзтæ та?.. Стæй сæм цъус ис ахæмтæ: æндæр искæй нын рарвитдзысты нæ размæ.

Иу цасдæр ма куы абадтысты æнæ сныхасæй, уæд сæм Доме йæхæдæг фæцæуæг.

— Уе 'хсæвтæ хорз, лæппутæ! — бадзырдта мидæгæй чи рабадт, уыдонмæ, сæ машинæйы дуар сын бакæнгæйæ. — Цы хабар у?.. Хыл кæнын нæ хъæуы. Сымахæн дæр уæ куыст ахæм у, æмæ махæн дæр. Æндæр ацафон лæг хъуамæ йæ хъарм хуыссæны хуыссид йæ сылгоймаджы фарсмæ.

— Æмæ мах уымæ бирæ нал хъæуы. Фæлæ сымах ныртæккæ мæнæ нæ машинæйы фæдыл хайады смидæг уыдзыстут, æмæ, де 'мбал ахæм зондджын кæм у, уым фендзыстут, цы дзы рауайдзæн, уый, — радзырдта йæм æввахсдæр бадæг.

— Мах хайады ницы хъуыддаг ис. Кæрæдзи 'мбарын хъæуы. Лæшпуйæн 'хца нал фаг кæны, стæй йæ фырт рынчын у, æмæ йæхицæн бынат дæр нал ары, æндæр йæ хъуыддаг хорз зоны. Йæ гæххæттытæ дæр раст вæййынц кæддæриддæр æмæ чъынды дæр нæу...

— Мах нæ уынаем уый. Чъынды лæг та дыууæ хатт фæфиды...

Доме сын сæ машинæйы дуар бахгæдта æмæ фæстæмæ рацыд: уынаент æй, кæй сæ ницæмæй тæрсынц æмæ тагъд дæр кæй никуыдæм кæнынц, уый.

Абадтысты ма афтæ дыууæтæ дæр сæ машинæты иу дæс минуты бæрц. Æмæ сæ уыцы рæстæджы исчи Домейы зæрдæмæ куы ныккастайд; ныддаргъ ыл сты дæс сахатау. Фæлæ та мæнæ 'рхызт йæ бынатæй зæхмæ æмæ сындаггай байста йæхи, машинæйы анемæтæй чи бадт, уыдонмæ. Дзурын дæр æм нал цыд семæ, афтæмæй та сын сæ машинæйы дуар бакодта æмæ сæм цы 'мбæлд, уый бадаргъ кодта талынджы. Фæлæ уыдон ныр рухс ссыгътой æмæ 'хцатæм æркастысты, æмæ ма сæм уæд Доме фондз туман уалдай дæр бафтыдта, цæмæй мауал сызмæнттой.

— Гæххæттытæ ралавардтой æмæ сæхиуыл дуар ахгæдтой.

Мурат ныхъхъус мæстыйæ. Æмæ уæд йæхæдæг схæцыд ныхæстæ кæныныл хуыздæрæн:

— Уый æмæ дын раздæр! Уæд ахæм зыд нæма уыдысты, уæд ма

сæм цыдæр уыд адæймагæй. Æрбацаудзæн дæ разма, æмæ йæм спичкæйы къопшы æртæ сомы авæр, кæнæ фондз, рейсмæ гæстæ. Ныр тæргстæ дæр ницæмай уал кæнынц, æфсис нал зоннынц.

— Æмæ кæмай тæрсой? — рафыхт та Мураты маст. — Халон халоны цæст нæ къахы! Цард æркодта æмæ ахæм куыйтæн. Мафийæ фыддæр сты. Стæй ахæм фыдгæнджыты къорд нæй, æвæццæгæн, æмæ милицæйы кусджытæй ма у се 'хсæн. Нæ сын фæхъусыс сæ хабæрттæм?

— Фæхъусын æмæ фæкæсын. Фæлæ нæ хъуыстай æрæджы уаллæгтæм?.. Тагъд уыдæттæн кæрон скæндзысты, бадæтдзысты сæм дзы ныр!

Поджы фыддæр фæуыдзысты æмæ мæнгарддæр! Уыдон иууылдæр ныхæстæ сты. Фылдæр дæр ма сæм райдайdzæн хауын, бахъуыды мын кæн мæ ныхæстæ! Уый бæсты сæ фæндæгтæй куы айсиккой бынтондæр. Цы пайда сæ ис? Кусын нæ уадзынц адæмы, сæрра сæ кодтой, сæхæдæг иномаркæтыл ратæх-батæх кæнынц малæты лæгтау. Стæй дзы ахæмтæ ваййы, æмæ лæгæн бинонтæ даринаг нæй, зæгъгæ, уæд сыл лæг марынаг дæр нæ бацауæрдид.

— Марæн дæр сын нæй, стæй сын фæндæгтæй исæн дæр нæй, — загъта Доме, кæд сæ йæхи маст фылдæр уыд, уæддæр. — Уæд бынтон сæфт.

Алкæмæн дæр йæхи хъысмæт ис а зæххыл. Адæймаг æмæ йæхи хуызæн сконд бирæгъ, рувас, калм хурæй царынц, уый бын райгуырдысты, кæд сыл не 'ххæссы 'мæ сæ йæ сæр дæр ма бамбæхсы 'хсæв, уæддæр. Уыдонæн, хæхтæн та се знаг у хур, скъуыдтæ кæнынц, пырх сæ айнаг фæрстæ йæ тæвд тынтæм. Фæлæ йæм 'вхасдæр сты æмæ зоннынц быхсын æмæ барын се знагæн. Лæууынц сæхицæн æдзæмай, хъусæй.

Æрмæст райсомæй раджы куы систай æмæ сæм куы скæсай, уæд сæ аномæнг фехъусдзынæ, сæр дыл куы уа, уæд:

— Чи иу ран лæууы æмæ аенæ уалдай бæр-бæрæй быхсы йæ хъысмæтæн, чи та йæ хъæры бын бæстæ скодта, афтæмай дыу-уæрдæм кæны. Дæхæдæг равзæрстай фæстаг хъысмæт, адæймаг, æмæ, уæдæ, рафт-бафт кæн!.. Мах уал алаудзыстæм.

Дæлæ уый та Терк фæндаджы иуварс бынаг. Æмæ уымæн дæр йæхи цард ис, йæхи хæстæ æмæ нысан. Æрмæст, кæд ахъуыр-хъуыр кæнын дæр зоны æмæ ахыл кæнын дæр, уæддæр дыу-уæрдæмтæ кæнын нæ уарзы. Нæ йæ раздахдзынæ фæстæмæ. Хæссы йæ тагъд дон денджызмæ æмæ уым æрсабыр уызæн.

Йæ былгæрон схъомыл Доме Теркæн. Æмæ йыл цал хатты аленк кодта иннæрдæм, цал хатты йыл æрталынг уым хъазгæ-худгæ æмæ æдылы, фыдуаг митагæнгæ. Ныр дзы лæг фæлладæй ныххауд, зæгъгæ, уæд æй дуртыл фæхоид, фæласид æй. Æмæ æвзæр нæ уайд Терчы хъæбысы ссарын мæлæт... Фæзынд ма йæм-иу уый размæ дæр ахæм хъуыдытæ, фæлæ йæхи хæстæ куы ис уымæн дæр, Домейæн дæр йæ царды, æмæ сæ куыд фæлидза тæппудæй.

* * *

Сæхимæ куы ныххæццæ сты, уæд Доме кæртмæ Мураты разæй фæцис. Рауад уæдмæ йæ размæ йæ бинойнаг, æмæ йын Доме къухæй бамбарын кодта, зæгъгæ, нæ зоны Мурат Сосланы хабар, æмæ уæ дзыхтыл хæцут. Фæлæ Мурат мидæмæ нæ бакуымдта:

— Мæнмæ хæдзары æнхъæлмæ кæсынц.

— Дæ фæйнæджытæм дæ зæрдæ ма 'хсайæд. Æрмæст, райсом æз ам куына уон, уæд иу дæхæдæг истытæ кæн. Машинæйæн йæ дæгъалтæ дæр æмæ йæ гæххæттытæ дæр ам уыдзысты, æмæ дæм чи фæкæса, уый дæр дзы разындзæн.

— Хорз, хорз. Истытæ кæндзыстæм ныр. Цæй, фенынмæ уал, — бахудт æм Мурат æмæ фæцæуæг.

Йæ бинойнаг ын хабæрттæ дзурынмæ фæцис уайтагъд:

— Знон нæм Геор уыд, Ирбеджы фыд, æмæ ма уыдон æвдакат дæр баххуырстой ногъайаджы фыдима.

— Цавæр æвдакат у уый? — рамæсты Доме. — Æмæ уæд хъуыддаг тæрхондонмæ цæуы, уый сæ сæр нæ ахсы?! Стæй ногъайаджы фыд та кæй хонут?

Куыд рабæрæг, афтæмæй Сослан æмæ йе 'мбæлттæй иу, Ирбег, се 'ртыккаг æмбал Артуримæ не 'рцыдысты ахст, фæлæ цавæрдæр ногъайаг лæппуимæ. Уый дæр кодта харбызы куыст.

— Æмæ Светлокумсчы та цы арæзтой, цæуыл тох кодтой милицаимæ?

— Чи сын цы зоны.. Æвдисгæ дæр сын сæ нæ ракодтой Георитæн. Цыма лæг амардтой, уыйау сæ стыр фыдгæнджытыл нымайынц, — загъта йæ бинойнаг Домейæн. Цайдан æрæвæрдта фынгыл æмæ æрбадт йæхæдæг дæр.

— Стыр æхцатæ агурдзысты ныр, уыдонæн сæ къухты бахау, æндæр — чи сын нæ зоны сæ хъуыддагтæ! Цæуын хъæуы йæхи! Доме æнæхъæн сахаты бæрц бафæстиат йæхи найгæйæ — фæсвæндаг уымæй хуыздæр цы уа!

— Цæуыл худыс? — афарста йæ йæ бинойнаг Азæ, фынджы уæлхъус æхсæвæр кæнынмæ куы 'рбадтысты, уæд.

— Мæнæ цардыл хъуыдытæ кодтон, ваннæйы хуысгæйæ, адæм куыд аивтой, уыдæттыл. Æмæ мæ зæрдыл æрбалæууыд, иухатт мæ мидæг советон адæймаджы куыд мардтон, уый.

— А-а-а, — бакодта сылгоймаг æмæ уый дæр йæ мидбылты бахудт кæдæй-уæдæй.

Хъуыддаг та рауад афтæ. Доме кæмæйдæр æхца афоныл нæ райста, æмæ-иу æй кæд хъуыдысты, уæддæр æм æфсæрмы кодта æри зæгъын. Стæй фæцыд лæгмæ æмæ сæ райста, цалдæр бон æм фæдфæдыл фæхатыны фæстæ.

Æмæ дын æй уый фæстæ Азæ кæсæны раз куы баййафид мастыйæ. Лæууы Доме æмæ йæхимæ кæсы кæсæнмæ, стæй та рахиз тымбыл къухæй галиуы арм æрцæвы, бацæвы йæ размæвард роцъо дæр.

— Цы ми кæны уый? — кæстæйæ йæм аздад сылгоймаг.

Доме йын афтæ:

— Мæнæ мæ мидæг советон адæймаджы марын.

— Тынг раст ын кæныс: хъыгдарыны хос йеддæмæ ницы у уый нæ рæстæджы.

Фæлæ кæуылты зын куыст у уый бирæтæн — дæ цæстгом бахæр. Æрмæст — бирæтæн та тынг дзæбæхдæр æнтыст. Æмæ-иу æм стыр диссаг каст уый.

Ныр ницæуылуал дис кæны.

— Зоныс, куыд зын у æнæ Сосæй? — афарста йæ бинойнаг, йæ къæбæр йæ хъуыры нæ быры, афтæмæй.

— Охх, па!.. Уый, уый... Нæ зонын... Æхсæв бонмæ фынай нæ кæнæм, — фæцырд йæ чызджыты кæстæр.

— Зонын æй, зонын. Мæнæ ам дæр æвзæр у, — йæ зæрдæмæ бацамыдта Доме. — Фæлæ фынай кæнын дæр хъæуы æмæ царын дæр. Бахауы æвзæрдæр уавæрты дæр лæг.

— Цы ма уа уымæй æвзæрдæр: дæ хъæбул ахæстоны бадæд!..

Абадт ма иу цасдæр фæсхæрд Доме бинонты 'хсæн, фæлæ уыдоны сæ Сосланы мæт йедтæмæ ницы уыд.

— Нæ хæдзар дæр ауæй кæндзыстæм, фæлæ нæ лæппуйы хъуамæ ссыгъдæг кæнæм, — ныр та къустæ 'хсыныл фæкодта сылгоймаг йæхи, фæлæ йын уыдоны хъæр дæр нæ бынай кæны йæ фындзы сыллыппытæ.

— Ницы ссардтай? — афарста йæ Доме.

— Кæм, Доме?.. Æхцайы кой скæн адамæн, æмæ сæ амардтай. Бирæ фæрафт-бафт кодта йæ сынтæджы, стæй иу афон афынæй. Хорз, æмæ хъал афоныл рацис. Фестад йæ фæдыл йæ бинойнаг дæр.

— Цы скæндзынæ дæ уæлæ? — бафарста йæ.

— Мæ дзæбæх костюм. Æмæ галстук дæр бабæтдзынæн, — загъта. — Къурткайы уарзта цауын, бæргæ, фæлæ зæронд-гомау уыд йæ рогадæр къуртка æгæр, стæй йæм афтæ хуыздæр фæкаст. Уæдæ йыл фидаутæ дæр кæны, йæ чызджыты загъдау, министри хуызæн дзы свæййы костюмы.

Йæ кæстæр фырт Алан хуыстæ дæр нæ бакодта, телевизоры ныхмæ диваныл афынæй æд дзаумæттæ. Æмæ хъавгæ бакодта Доме ваннæйы дуар, фæлæ фехъал лæппу уæддæр æмæ festaд.

— Афон у, па?

— Ахуысс ма, раджы у нырма, æз дæ райхъал кæндзынæн, — загъта йын. Фæлæ уый йе уæнгтæ аивæзтытæ кодта, стæй телевизор скусын кодта.

Нæ уарзта тагъд кæнын фæндаджы размæ, æмæ ныр дæр, рагацау кæм сыстад, уым йæхи булкъдаст æркодта æмæ æнæхъæн цасдæр та йæ сæр фæфаста. Раздæры хуызæн бæзджын ма кæм у йæ сæрыхъуын, фæлæ лæгуын дæр нæма кæны йæ сæр, æмæ афтæмай уарзы — бæстон фæстæй. Иугай урсытæ дзы кæй сарæх сты, уый та... Афон дæр сын у.

«Азтæ сæхиуон исынц. Æмæ царды мæт», ахъуыды кодта. Аланы иувæрсты куы фæцæйхызт йæ дзаумæттæ кæнынмæ, уæд æй йæ уæхскæй бакъуырда хъазгæйæ. Стæй йæм фæстæмæ радзырдта:

— Тыхстæ ма мын ма кæн! Æрмæст ахуыр кæн хорз.

Йæ усы цæстытæ донны зылдæй куы ауыдта, уæд ын хъыг уыд уый куыддæр.

— Дæ цæссыгтæ ма дæхимæ дар! Фæндагыл цауын...

— Фæйна цайы ацымут, — загъта Азæ, фынг авæрдта уæдмæ.

— Цал хатты дын загътон: ма мын хæрын кæн зетийыл конд хæринаг, уæлдайдæр та хъайла, зæгъгæ, — рамæсты Доме æнæнхъæлæджы, тæвд хъайлайы тæф йæ фындзыл куы ауад, уæд.

— Омæ уым холестерин къаддæр ис! — фæкодта Алан.

— Уыдон иууылдæр сты рекламæйы митæ æмæ сайæн ныхæстæ. Мингай азтæ царынц адам, æмæ ахæм цыдæртæ никуы зыдтой. Мæнæн мæ фыды раз, æмæ мæ фыдыфыды раз

дәр, стәй уый фыды раз дәр әвәрдтой нәлхә әмә царвыл конд хәринаг. Әмә дәс хатты әнәниздәр уыдысты ныры хынастәй. Тынг дзәбәх дәр сын тадысты әмә сын тых дәр сә фаг ләвәрдтой. Сахуыр сыл сты сә ахсәнтә әнусәй әнусмә. Уый та ууыл дзурәг у, әмә махән дәр хъуамә тайой. Сә пайдайы кой кәнгә дәр нә кәнын. Канд туг нә хәссы ләг йә фыдәлтәй, фәлә ма сконд дәр. Уымә ахсәны сконд дәр. Әмә мәнән дәр мә разы мә фыд әмә дә фыд, уыдоны ный-йарджытә цы хордтой, уый әвәрут! Бирә куына у уый.

Ахәм лекци. Әмә йә куы сләхурдта, уәд йәхәдәг дәр хорзау нал фәци. Никуы уыди хәринагыл дзураг, йә разы йын цы 'вәрдтой, уый хордта, исты ма 'рбаймысәд әмә йә ма скәнын кәнәд, әндәр. Фәлә Алан дәр афтә:

— Омә зетийә дәр никуы ничи амард! Стәй нә фәтчы хыл кәнын фәндаджы размә.

— Әмә әмбары уыдәттә, — радзырдта йә мад дәр нылләг, тәргай хәләсәй.

— Әмбарын әз алцыдәр, мә зынаргътә. Фәлә тыхсын мәхи мидәг, әмә мән дәр әмбарын хәуы. Стәй йә мады дәр никамән ралгъыстон. Сымах цәмәннә цымут фәйна цайы?

— Раджы у нырма. Стәй мах ам уыдзыстәм, ды та фәндагыл цәуыс.

— Ницы дә ферох? — бафарста Азә.

— Цы мә хъуамә ферох уа?.. Мә сәр у — әмә мыл уәз кәны Хуыцауы фәрцы. Ме 'взаг дәр, уәдә, йә бынаты ис: дәхәдәг әм хъуыстай. Фәлә ма дзы иу әркән мәнән, әмә ахәцыдтән әз.

Азә әрбадт уәдмә йә акомкоммә әмә йәм әдзынәг фәкаст, фәкаст, стәй афтә:

— Нә фырт махәй зондджындәр у, и?

— О, зондджын сты уыдон, сә зонд сә сарты мидәг цәугә дәр нал кәны. Иутә та дзы уәлә дыккаг уәләдзыджы хуыссынц — нә зәд чызджытә... — уыдон дәу сты, мә хур, әмә уә бар уахи. Мә фырттән әз истытә кәндзынән. Сәйрагдәр, нә цәсгәмттә нәхицән хъуамә уой сыгъдәг. Адәмы раз дәр, нә сывәлләтты раз дәр әмә нәхи раз дәр. Афтә. Ацыдтән әз ууыл, — сыстад фынджы уәлхъусәй Доме.

— Бедрайы донимә дыл амбәлон?.. Цәттә мын у.

— Нә мә хәуыс бедрайы нә, фәлә боцкәйы дзаг

донимæ дæр. Алан мыл амбæлдзæн, ды уæлæ дæ чызджытæм кæс.

— Æмæ уыдон, дæумæ гæстæ, фынай сты?.. Сæ къах дын куына фæбæзза, уымæй тæрсынц, æндæр... Сæхи куы бахордтой.

— Æз уый кой нæ кæнын.

Алан уæдмæ уынгмæ ахызт. Æмæ Азæ йæ фæстæ, афтæмæй кулдуармæ куы бахæццæ Доме, уæд æм адзырдта:

— Дуна уым никуыцæй зыны?

— Цавæр у? — фæцырд сылгоймаг. — Фондз сахаты дæр куына у нырма.

— Лæджы, дам, бас куы басудза, уæд фу кæны йæ доныл дæр, — загъта Доме æмæ рахызт уынгмæ уый дæр.

— Фæндараст! — амбæлд ыл Алан, æмæ йын йе 'уæхск æрхоста Доме, загъта:

— Ацæут æмæ фынай кæнут. Алцыдæр хорз уыздæн. Кæд уæм нал фæзынон, уæд-иу мæ коммунистыл нымайут!..

Æмæ сæ ныууагъта йæ фæдыл кæстæ.

Уынджы та змæлæг дæр нæй, æмæ уал уый дæр хорз.

Цæвиттон, Домейы куы бафæрсай, цал азы йыл цæуы, уымæй, уæд дын зæгъдзæн, зæгъгæ, заронд дæн æз, мæ кармæ адæмы хуыздæртæ царгæ дæр нæ кæнынц. Æмæ кæм нæ федта царды цыдæртæ дæр. Райдыдта дзы æууæндын дæр цæуылдæрты, азæй азмæ фæндæгтыл уæвгæйæ, кæд ма йæхæдæг дæр бадис кæны йæхиуыл уый тыххæй, уæддæр.

Хуыцауыл æууæндын — уый æндæр хъуыддаг у. Уый зæгъынай нæу, кæнæ цæстмæ митæй. Цæй диныл хæст лæг дзы ис. Кæд æй уый не 'рымысыд æмæ йæ ныхмæ тох кæнын дæр уымæ нæ кæсы, уæддæр. Кæд ма ирон лæг не скувы йæ Хуыцаумæ. Йæ кæрдзынты раз уæддæр. Æрмæст — искуы-иу хатт хæрдмæ скæс æмæ йын, цины, арахдæр та магуыры бон, йæ ном æрбаймыс, уый Хуыцауыл æууæндын нæ хуыйны. Кæд ахæмтæ искуы ис, уæд сæ царæнбон бира. Фæлæ уыдонæн дæр сæ цард фыццаджыдæр сæхи фæндиаг уæд. Æндæр хъуыддаг сты мæнæ ахæм ныхæстæ: «Хуыцау — уый уарзондзинад у..!» Уыдон цæуынц йæ зæрдæмæ.

Фæлæ азæй-азмæ афтæ рауад, æмæ искай къух æмæ къах кæй зонынц, ууыл æууæндын райдыдта куыддæр. Æмæ æрдæбон Дунайы кой дæр бынтон хъазгæйæ не скодта.

Дуна, уый сæ сыхæгты сылгоймаг у. Æмæ йæм бакæс, уæд йæхицæй сабырдæр æмæ уæздандæр сылгоймагæн скæнæн дæр

най, йæхицæй æгъдауджындæр. Фæлæ бынтон хиуарзон у æмæ бынтыкæсæг, стæй, бахъуыд, уæд «сурай дæр чи дасы», ахæм. Дзæбæх пенси исы, ноджы фылдæр та йæ лæджы пенси. Иунæг фырт сын ис, æмæ уый та сойджын бынат ахсы горæты администрацийы. Пайдаджын ран кусы уæдæ сæ чындз дæр.

Цыбырдзырдæй, æрæджиау чи схъæздыг, ахæм бинонты хицау. Хицауæй та сын хицау у, уымæн æмæ йæ лæг, заронд ахуыргæнæг, фысы дзыхæй хал дæр чи нæ райсдзæн, ахæмтæй у. Йæ чындзы та хæрдмæ скæсын дæр нæ уадзы, æцæг æнæсхыл, æнæ схъарæй, йæхирдыгон — бынты кæстæйæ. Æмæ кæсыс — æмæ та уæртæ Дуна сæумæцъæхæй сæ хæдзары раз мæрзы, алырдæм уæздан саламтæ уаргæйæ. Слæудзæн æмæ зæды къæртт фестдзæн дæ разы. Йæхи мидæг та, цыма, иууылдæр уыдонмæ ныккастыты æмæ сæм стыр халæг кæнынц, афтæ æнхъалы.

Фæлæ дыл амбæлд фæндаджы сæрыл, уæд ницы хуызы фæфæндараст уыдзынæ. Æмæ афтæ раджы дæр тарст кæмдæр иу чысыл, куы йыл амбæла, уымæй. Бырæттæ дæр йæхæдæг фæкалы, æмæ кæсыс — æмæ та уæртæ афтид бедра тилгæ æрцауы бырондонæй.

Ныр райсом та хорз. Бæрæг у, хур кæй скæсдзæн. Æмæ ихæнгомæ кæм у нырма, уым къæхтæ сæхæдæг хæссынц лæджы размæ. Цæуын та йæ афтæ æввахс дæр нæ хъæуы стыр уынгмæ, машинæтæ кæм цæуынц арæхдæр, уырæм. Æцæг автобустæ æмæ маршруткæтæн раджы у нырма, фæлæ йын исчи фæуромдзæн. Нæй, уæд фистæгæй дæр фæцæудзæн автовагзалмæ, тынг дард дæр нæу. Рæстæг та йын ис уый фаг.

Фæлæ бирæ дæр нæ ауад, афтæ йын фæурадта цавæрдæр маршруткæ. Æвæццæгæн, йæ куысты бынатмæ чи цыд, ахæм. Номыр ыл нæ уыд, æмæ йæ афарста:

— Автовагзалыл цæудзынæ? — æмæ йын, о, зæгъгæ, куы загъта, уæд ын бафæдзæхста, цæмæй йын уым фæурома. Йæхи зæрдыл та, ус куыд ракуырдатæ, уый æрбалаууыд — цæмæн, уый та æрмæст Хуыцау зоны.

Цы йæ сусæг кæна — рæсугъд лæппу уыд йæ рæстæджы Доме. Рæстæмбисæй чысыл бæрзонддæр, бæзæрхыг æмæ хъаруджын, уындджын. Университеты фæстаг курсы куы ахуыр кодта, уæд иу чызджы уарзта, цыма, фæлæ сæ хъуыддагæй ницы рауад. Æмæ, кæд тынг цыд чызджыты зæрдæмæ, уæддæр ын иу цалдæр азы дæргъы ус ракурын нал æнтыст. Стæй тынг дæр нæ тагъд кодта,

царды йæхицæн зæрдæмæдзæутæ бынат кæм нæ ардта, уым.

Фæлæ йын уыд дзæбæх хæлар, Аслан, ныр дæр арæх кæимæ æмбæлынц, ахæм. Æмæ дын иу бон сæхимæ бадынц æмæ та йæ байардта:

— Ус курынвæд кæныс, лæппу, æви нæ?

Ныр йæ мад дæр уым Домейæн. Æмæ йæ фыд дæр, фæлæ-иу æй уый та бынтон арæх скъуыммæ кодта фæстаг аз, хъуыддаг бакæн, зæгъгæ. Æмæ ныр Асланæн æвдисы, дæ дзыхыл хæц, зæгъгæ. Фæлæ кæм!.. Дзуры дарддæр хивæндæй:

— Æмæ кæдмæ родтæм цæудзыстæм, уæдæ, нæ дыууæ дæр, мæнæ дæ мад бахатыр кæнæд, фæлæ... Зæронд у уый ныр, æмæ...

— Дæхи мад зæронд! — фæцырд Домейы мад. Уый дæр растдæр Асланæн йæхи хуызæн æргом ныхас. Фæлæ ма Аслан хъызæн ныхас дæр æмбæрста, хъæлдзæг уæвгæйæ, æмæ 'фсоны скъиуд фæкодта:

— Кæс-ма, амæ!.. Æз та уый мæт кодтон. Хорз, дам, ма скæн, æмæ æвзæр ма ссарай. Ма ракур ус, ДOME, æмæ æз дæр нал курын.

Фæлæ уый фæстæ куы хицæн кодтой, уæд та йын афтæ:

— Хъазын хъазын у, фæлæ нæ ракурын хъæуы устыгæ. Фыд мын нæй, дæхæдæг æй зоныс, æмæ ма мад зæронд кæны. Иннæ ахæм та ма ма хотæ дæр нал уадзынц, æмæ нæ исты арымысын хъæуы.

— Омæ, ракур, Аслан! Мæ бон цы уа, уымæй дæм фæкæсдзынæн.

— Фæкæсдзынæ, уæдæ, цы фæуыдзынæ. Фæлæ ды дæр бакæнай хъуыддаг, уый ма фæнды.

— Ничи мын ис ахæм.

— Уыдон ныхæстæ сты!.. Чызджытæй фылдæр цы и. Нæ сæ хъæуы лыстагæй равзар-бавзар кæнын.

— Ницы равзар-бавзар кæнын. Чи мæм фæкæса ма амонд, уый кургæ дæр ракæндзынæн.

Уæд дын ын Аслан афтæ:

— ДOME, иу мæйы фæстæ æз чызг скъæфын! Æмæ ууыл мæй куы рацæуа, уæд та дæ рад у. Кæннод дæуæн дæр мæхæдæг скъæфын.

— Цæй, фенæм, — загъта ДOME. — Дæ кой уал бакæнæм, стæй хъуыддаг йæхи амондзæн..

Æмæ дын раст иу мæйы фæстæ æмбисæхсæвмæ 'ввахс сæ дуармæ машинæйы хъæр куы ссæуид.

Ракаст рудзынгай æмæ дæлæ Аслан лæууы, дзуры йæм:
 — Æддæмæ ма ракас, мæнæ дæ чындзы исты фæкканæм!
 Чызг æнæ уæлдай митæй бакуымдта мидæмæ цæуын Дометæм.
 Стæй йæ дыууæ боны фæстæ Аслантæм аластой.

Азæ та йæ мады хоты сыхаг уыд. Рагæй йын æй амыдтой, æмæ, кæд се 'хсæн никуы ницы уыд, уæддæр йæ зæрдæмæ цыд. Куыддæр-иу ын куы ской ластой, ус ракур, зæгъгæ, уæд-иу цæмæндæр Азæйы аив гуыр æмæ сау цæстытæ ауадысты йæ цæстытыл фыццаджыдæр.

Æмæ фæцыд Доме дæр йæ мады хомæ, хъуыддаг ын бамбарын кодта. Азæ та скъолайы фæстæ ахуырмаæ нæ бахауд дыууæ аз фæдфæдыл æмæ сæ хæдзары бадт. Æмæ фембæлдысты иу изæр.

— Тынг тагъд кæныс уæхимæ? — бафарста йæ. Уый та тагъд цæуаг уыд уæд.

— Ницы тагъд кæнын, фæлæ уынгты дæр цы легка кæнон.

— Легкайæн нæ зонын, фæлæ Терчы был куы атезгъо кæник-кам иумæ, уæд æвзæр нæ уайд. Замманай бон.

— Æвзæр нæ уайд, фæлæ...

— Афтæ нæ загътай, никуыдæм тагъд кæнын, зæгъгæ?

Сразы йæ кодта киномаæ бацæуын.

Фембæлдысты ма цалдæр хатты æмæ йын иуахæмы загъта:

— Мæ зæрдæмæ цæуыс, Азæ. Æмæ дæм минæвæрттæ 'рвит-дзынæн, уый зон.

— Уый та куыд?! — йæ зæрдæ æрбауынгæг чызгæн.

— Æмæ мæн... Мæн ахуыр кæнын хъæуы... — æмæ уæртæ фæтæхы.

Æмæ мæнæ ныр фондз сывæллоны мадæй агæпп ласта. Хъæбулы хъæбулы ад дæр ма базыдта, кæд æм сæ мастæй дæр хæццæ кæны, уæддæр.

* * *

Автобусы бадгæйæ æрлæууыд сæ зæрдыл...

Дæсæм къласы куы ахуыр кодта Сослан, уæд æй æрфæндыд журналист суæвын. Æмæ дын иу бон йæ разы абадт æмæ йын афтæ:

— Папæ, интервью дæ райсин уæд та?

— Бар дæхи, — загъта йын, — кæд дын ахæмтæн бæззын, уæд.

— Бæззыс, бæззыс! Зæгъ-ма, цы у сæйрагдæр царды?

— Дæ бынат дзы куы ссарай, уæд уый.

— Æмæ амонд та цы у, уæд? — фæрсы та йæ. Æмæ хъуыдыты кам нæ аныгъуылд Доме. Ферох дзы, цы фæнымайынц Сосланы

кары амондыл, уый. Йәхәдәг та, йә фырт йә ныхмә кәй бады ахәм әнәниз әмә разәнгардәй, уымәй әгәр амондджын дәр ма каст йәхимә уыцы уысм. Уәддәр зағта:

— Дә фыццаг фарсты дзуап. Әмә ма, әнәниз куы уай әмә дә сәры зонд, куы уа, уәд уый.

— Хорз... Әмә дәм куыстытәй та кәңы хуыздәр кәсы?

— Рынчын куы вәйһын, уәд — дохтыр. Әнәнизәй та — ахуыр-ғанәг. Әмә ма ләппуйән аразәг, кәна архитекторы куыст.

— Уый дәр хорз. Әмә уәд аивәдтәй, сфәлдыстадон куыстытәй та дәм кәңы хуыздәр кәсы?

— Куыст, әви цы фылдәр уарзын?

— Куыст, куыст! Цы уарзыс, уыдәттә зонын рагәй.

— Музыка. Цы ма уа дзәбәх цагъд әрымысынәй хуыздәр!

— Уагәр ма зарын куы зонис, папә, — фәрәхуыста йә фәлмән мидбылхудтимә йә фырт. Фәлә раст уыд: нә йын уыд хорз хәләс.

— Уый хыгъд зарәгмә хъусын уарзын. Стәй, цәмән зәгъыс, иу-дыууә куы ануазын, уәд тынг хорз дәр фәзарын.

— Фәуәд афтә дәр. Фәлә дәм фысджытәй та чи хуыздәр кәсы?.. Әртәйы мын зәгъ.

— Әртәйы? Джек Лондон... Бальзак... әмә ма Драйзер.

— Әмә уырыссәгтәй та?

— Уырыссәгтәй?.. Кәй ма 'вдәлы чингуытәм... Фәлә уәддәр Гоголь, Чехов әмә... Шолохов.

Поэттәй дәр әртә хуыздәры ранымай. Ома дәумә гәсгә...

— Әрмәст та әртәйы? Гете, Роберт Бернс әмә... Есенин, Къоста, Пушкин...

— Әмә Лермонтов, Маяковский, Гейне, нә?

— Бирә хорз поэттә ис, әмә мын, уәдә цы кәнын кәныс?

— Аргәвстон дә нә. Фәлә ма фәстаг фарст, па... Зәххы цъарыл цыдәриддәр хъуыстгонд адәм цард, уыдонәй дә кәима фәндид абадын әмә фәныхәстә кәнын?

Әмә бирә фәхъуыды кодта Доме, стәй афтә:

— Сервантесимә. Әрмәст нын Гете әмдзәвгәтә куыд кәса, Бетховен нын музыка куыд цагъда әмә нә Рембрандт та ныв куыд кәна, афтә.

Әмә йын бузныг зәгъгә, йә къух дәр ма нылхъывта Сослан зәрдиагәй. Әмә уәдәй фәстәмә феввахсдәр сты карәдзимә. Сә хәдзарвәндаджды фидән уымә райдыдта бәттын, әмә йын

ныр куыд хъуамæ бауадза йæ цард фехалын?.. Нæ уыздæн уый!..

Светлокумсчы милицæйы хайады йын загътой:

— Уыцы хъуыддаг Людмила Николаевнæмæ ис, кæд æй судмæ нæ радта афонмæ, уæд Дыккаг уæладзыгмæ схиз. Æртыккаг дуар галиуырдыгæй.

Мæнæ, йæ бинонты дарддæры цард кæмæй аразгæ у, уыцы слестгæнæджы кабинет. Йæ разы та ничи, æмæ дзы мидæгæй дæр ныхас нæ цæуы. Фæлæ йын йæ мыггаг бакаст сылгоймагæн, йæ ном æмæ йæ фыды ном хуыздæр бахъуыды кодта. Уыимæ сабыр кæны йæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп дæр.

Шофыр лæг, æдзух фæндæгтыл, стæй, раст загъгæйæ, сылгоймагты уарзгæ дæр кæны, æмæ уыдоны зæрдæмæ дæр цæуы. Æмæ йын æхсызгон у, сылгоймаджы къухты кæй ис йæ лæппуиты хъуыддаг, уый. Иннæмæй та йын нæлгоймагимæ цыма æнцондæр уыдаид бафидауын...

Дуар бахоста, фæлæ йæ мидæмæ хонæг нæй. Бакаст, æмæ мидæгæй ничи разынд. Иуварс балæууыд.

Ныддаргъ та йыл рæстæг, фæлæ мæнæ иу афон сылгоймагты дзурын ссыд. Дыууæ сылгоймаджы. Домейырдагæм бакæстытæ кодтой, стæй, чи йæ хъуыд, уыцы кабинетмæ бахызтысты. Сæ иу хистæр, иннæ кæстæр, фæлæ сæ дыууæйыл дæр æнæуи дзаумæттæ.

Æнхъалмæ та каст Доме, уыдон дæр æнæкæрон ныхæстæ кæныңц сæхицæн. Æмæ уæд дуар бахоста, бахызт мидæмæ æмæ загъта:

— Людмила Николаевнæ, дæумæ 'рбацыдтæн æз.

— Минут ма, иу минут, фæвæййæм, — радзырдта йæм хистæр. Уый ныр бадт стъолы уæлхъус дуары ныхмæ рудзынджы раз. Æмæ рахгæдта дуар Доме, æнхъалмæ та касы. Фæлæ рахызт мæнæ арыгон æмæ йын загъта:

— Бацæут...

Слестгæнæг рудзынджы раз лæууыд æмæ тамако дымдта. Нæ дзы загъдзынæ рæсугъд, фæлæ хæрзуынд, хæрзконд, йæхимæ зылын чи зоны, ахæм. Нæ йыл цæуы, хъуамæ, цыппор азæй фылдæр.

Фæлæ дуары рахиз фарс рагъæныл милицæйы кусæджы дарæс ауыгъдæй куы ауыдта, уæд, цыма калмы цъар ауыдта, афтæ фæцис. Æмæ йæм сылгоймаг ныр, цы уыд, уымæй фыдуынддæр фæкаст. Ноджы уыцы тамако. Нуæзт цы фæнды дæр фæуæд, фæлæ йæ уды удхæссæг уыны сылгоймагæн тамако дымынæй. Уæддæр æм йæ мидбылты бахудт æмæ йын комкоммæ йæ цæстытæм бакаст.

— Сбад, хъусын дæм, — дзуры йæм уый æмæ йын бандонмæ амонь. Æмæ 'рбадынмæ хъавыд Доме, фæлæ фездæхт сылгоймагмæ æмæ йæм йæ къух бадаргъ кодта.

— Нæ, дæ къух дын хъуамæ райсон, — загъта.

Æмæ йæ иу æрфыг хæрдмæ фæцыд уымæн, стæй тамако хуыссынкæнынмæ фæцис. Радта йæм уый фæстæ йæ нарæг къух, йæ мидбылхудт дæр ма нæ баурæдта.

— Ныр ныхас дæр кæндзыстæм, — загъта Доме æмæ стъолы цурæй рацыд, æмæ бандоныл æрбадт. Йæхи бацамыдта.

— Бамбæрстон æй, чи дæ, уый, фæлæ куыд æрæгмæ цыдтæ?

— Нæхимæ нæ уыдтæн... Фæлæ уæм иннæ дыууæйы ныййарджытæ куы уыдысты.

— Уыдысты, фæлæ, куыд хъæуы, афтæ нæ ныхæстæ кодтой. Мæнæн та æртæ суткæйæ фылдæр дарæн нæй хъуыддаг мæхимæ...

— Æмæ сыхахмæ нал ис? — фæтарст Доме.

— Ис ма...

— Уæдæ — хорз. Уæдæ ныхас кæндзыстæм, — талынг уатмæ цыма хуры тынтæ æрбаирвæзтысты искуыцæй, афтæ фæцис Доме.

— Аныхас кæнæм, — æрбакæстытæ йæм кодта сылгоймаг, стæй ныккаст кæдæмдæр.

— Дæ зæрдæ уал дын алхæнон фыццаг, Людмилæ Николаевна. Сылгоймаг сылгоймаг у уæддæр, æмæ мын тынг æхсызгон у, мæ фырты хъуыддаг дæумæ кæй ис, уый. Шофыр дæн, æмæ рейсы уыдтæн, æндæр...

— Шофыр, дæн, зæгъгæ, куы загъта, уæд та йæм бакæстытæ кодта слестгæнæг.

— Мæхи «Камаз» мæм ис...

— Æз та, зæгъын, кæд исты бизнесмен дæ, кæнæ хицау, гъе та спортивон тренер, адвокат...

— Сывæллæттæ дын ис, Людмилæ Николаевна?...

— Ис, дыууæ...

— Æмæ мæ, уæдæ, бамбардзына. Тынг фæрæдыдысты нæ лæппутæ, фæлæ...

— Рæдыд цы хоныс?.. Милицæйы кусджыты фæнæм, уый рæдыд у?!

— Æмæ сыл формæ уыд?

— Нæ сыл уыд. Фæлæ, формæ кæуыл нæй, уыдон иууылдæр нæмын хъæуы?.. Стæй сын æй загътой, се 'вдисæндартæ дæр сæм равдыстой. ОМОН дæр ма сæм æрбакодтой æмæ уыдонмæ дæр лæбурдтой.

— Бабæраг сæ кæндзынæн милицайы кусджыты, ныхас дæр ул нæй. Фæлæ, Людмила Николаевна, куыд мæхи хо, афтæ дæ куры: ма фехалæм уыцы æвзонг лæппуты цард. Цыппар сывæллонны ма мын ис... Сослан сæ хистæр у æмæ хорз лæппу у тынг, фæлæ... Æз хъуыддагæн зонгæ дæр ницы кæнын рæстмæ. Фæлæ йæ зонын, куына йæм дзы хæццæ кодтаид, уæд ницы хуызы схыл уыдаид... Æмæ ма нуазгæ дæр куы кæнид!.. Нæ зонын... Мæнæ бæллæх!.. Ахуыр кæны, юристыл æмæ...

Æмæ мæнæн афтæ куы загъта, экономистыл, дам, ахуыр кæнын уæ университеты.

— Æмæ цы уалдай у?.. Людмила Николаевна, фæкæсут нæм...

Никуы дын фæрох кæндзынæн уый. Стæй зноны сывæллон нæ дæн æз, æмæ йæ зонын, хъуыддаг зын кæй у æмæ айдагъ дæуæй аразгæ дæр кæй нæу. Стæй мын æй зæгъ æргом, цы æмæ нын куыд гæнгæ у, уый.

Сылгоймаг йæ амонæн æнгуылдз йæ былтыл авæрдта, афтæмæй йæм æнæдзургæйæ фæкаст. Стæй афтæ:

— Вазыгджын хъуыддаг у уый.

— Зонын æй.

Æмæ уæд сылгоймаг гæххæтты цыппæрдигъон гæбазыл цыдæр ныффыста, Домема йæ равдыста: 150.

— Хорз, — сразы Доме. — Æрмæст ма ауадз хъуыддаг дахицай, Людмила Николаевна.

— Абон цыппæрам... Къуырисæры дæм изæрмæ æнхъæлмæ кæсын. Стæй дыццæджы хъуыддаг суды уызæн. Мæхи тарын кæнын ма куыстæй, фæлæ... Ныййарæг ныййарæг у. Ныхас та ныхас у.

— Æууæндыл уыл æз. Фæлæ... Рынчындоны чи хуыссы, уыдоныл дæр ахъуыды кодтон...

— Бабæраг сæ хъæуы, сæ иу æвзæр у тынг. Семæ бафидаут. Уыцы ран уын ма бон ницы бауызæн...

— Цæй, хорз. Къуырисæр æз ам уызынæн, цыфæндыйæ дæр, Доме сыстад æмæ та слестгæнæджы уæладарæсмæ фæкомкоммæ. Майоры стъалытæ йæ пъагæттыл. Æмæ ахъуыды кодта: «Базæронд дæн, æмæ мын фыццаг хатт у æхсызгон милицайы форма уынын. Хорз, æмæ йæ уæлæ нæй».

Нæ, кæддæр ма ракаст йæ цæстытæй милицайы кусджытæй. Лæппуйы бонты чызгимæ 'мбæлд, иу изæр æй ресторанмæ фæхуыдта. Фæбадтысты дзæбæх, фæкафыдысты, стæй йæ сæхимæ бахæццæ кодта.

Куыд здæхт фæстæмæ, афтæ дын æваст куы айхъусид:
— Фæлæуу-ма, фæлæуу, лæппу!.. Дæ дзыппытæ дын уæз кæнынц, æнхъæлдæн.

Æрлæууыд Доме, хъæлæсмæ разылд. Кæсы — æмæ иу бæрзæндтæ, фæлæ къæсхуыртæ лæппу йæ разы. Иунæгæй. Æмæ дзы цас фæтарст, кæд хылыл нæ уыд, уæддæр. Фæлæ ма мæнæ талынг кæртæй дыууæйæ рагæппытæ кодтой, æмæ сæ иу афтæ:

— Мæхи бар ма мын æй уадзут. Ды кæй хойæ хынджылæг кæнынмæ хъавыс?!

Æмæ Домейы ахсæн бацафта, фыццаг та йын къахæй бадаудта йæ сагæхты ахсæн. Æмæ фæдыдагъ Доме. Стæй афтæ гуыбырæй чызджы 'фсымæры сæрæй размæ ахаста, фæзылд, æмæ йæ къахæй чи сцафта, уымæн йæ тæккæ 'фсæр ныддæнг ласта. Нæ ахауд уый, æмæ ма йæ уæд къахæй смыхъхъ кодта, йæхæдæг æй куыд ныццафта, афтæ. Радта ма йæм дзы къухæй дæр. Фæлæ йыл иннæ дыууæ балæууыдысты уæдмæ дыууæрдæгæй.

Уалынмæ йæ амондæн кæцæйдæр милицайы машина фæзынд æмæ сæ тæккæ цур фæурæдта. Рагæппытæ дзы кодтой æртæйæ æмæ сæ иу зæгъы:

— Мах та абондæргъы, кæй ранæмæм, уый агурæм! — бæрзонд, арсы хуызæн лæппу. Æмæ йæ уæнгтæ дæр ма айттынгтæ ласта, йæ къухтæ æууæрдды. Фæлæ уæдмæ лæппутæ лыгъд радтой уым уæлæмæ, æмæ йыл ныр та худæг бахæцыд, бæзджын хъæлæсæй та ныхха-ха кæны. Сургæ дæр сæ нæ акодта. Домейы та сæ иу фæрсы:

— Æртæйæ дæ надтой?

— О.

— Æмæ дæ исты байстой?

— Ницы.

— Уæдæ хорз аирвæзтæ, — загъта дынджыртæ æмæ та ныххудт.

— Æмæ расыг нæ дæ? — фæрсы йæ æртыккаг.

— Ис мæм дзы, — загъта Доме æргом.

— Уæдæ ма мæнæ нæ фарсмæ сбад машинæйы. Мах дыл нæ пълан сæххæст кæнæм, — дынджырæн та йæ мыр-мыр ссыд.

— Æмæ æз та...

— Сбад, сбад! Уæд дзы лидзын хъуыд, фæдтай зондджынты, сæ къæхты бынæй ма цæхæр дæр калд.

Æмæ бабырыд Доме дæр сæ фæдыл машинæйы, ме 'муд уал

арцауон, загъга, стай истыга кендзынан. Фала иуцасдар куы ауадысты, уад ай машинатараг фарсы:

— Кам царыс, Ромео?

Кам цары, уый загъта. Ама дын ай сэхима куы нылла-сиккой!..

* * *

Базырта йыл разад Домейыл: артæ бинонтан уа диссаг бирæ дар нæ уыдысты сæдæ фæндзай мины. Исты амал кендзæн йæхи хайæн..

Ныр уал рынчындон агурæг цауы.

— Рынчындон? — арлаууыд æм иу дзæбæх сылгоймаг, куы йæ афарста, уад. — Уарта фаллаг фарсма ахиз уынгыл æма «фыццæгæм» кæнæ «фæндзæм» автобусы сбад, кæнæ та кæцыфæнды маршруткæйы дар — йæ цурты цауынц! Милицонертæ хуыссыдысты иу уаты. Мидагæй дзы райхъуыст хъæлдзæг ныхас, худын. Бахоста сæм, ай бынтон сæфт дар куына у уæ хъуыдаг, загъга, йæхимидæг ахъуыдыгæнгæйæ.

Лæугæйæ сæ байæфта дыууæ сылгоймагма, æвæццæгæн, сæ устыгимæ, рудзынджы раз æвæрд стъолмæ цыдар харинагтæм байстой сæхи. Салам сын радга, æма йæ куыддар ауыдтой, афтæ йæ фембæрстой, чи у, уый. Сæ иу йæ фарстыл фæхæцыд, иннæ йæ риуыл, æма афтæмай магуырхуызæй, куы та ныхъхъæргæйæ дар, сæ сынтæджытæм байстой сæхи, æрбад-тысты сыл.

Æцæг уæрæсейаг милицæйы кусджытæ, æма æнцонтæй дар нæ бантысти Домейæн, таригъад сын кæй кæны æма сæ маты кæй бацыд, уый равдисын йæ цæсгомыл. Фала ма дзых та цæмæн ваййы, æма йын æрбад, загъга, куы загътой, уад бандон райста стъолы цурай æма йыл дуармæ 'ввахсдар æрбадт, загъта:

— Мæнæ бæллæх ацы кæстæртимæ!.. Тынг хъыг мын у, уæ хъуыдаг афтæ кæй рауад, уый.

— Махæн дар хъыг у. Ама ма зын дар, — базыл йæхи фæстæма ауагъта зынтæй, афтæмай бакодта сæ иу. Иннæмæн йæ цæсгом тынг цъæхтæ, саутæ — хорз æм дзы арлаæвæрдтой.

Иннæ, цæфбæрæг кæуыл нæ уыд, уый загъта:

— Ма уыргтæ мын ныккалдтой, дыууæ фарсчы та ма саст ис. Уымæн та ма йæ иу къах дар æрдагсаст, йæ риуы гуыдыр дар ын фæхостой, æма уæфынæн дар нæу.

— Ёмæ хостæ куыд зынаргъ сты, уый та? — фæцырды сылгоймагтæй дæр иу. — Алы бон дæр сæм цауæм, æмæ ма алы хуын дæр банымайут сымах, æргътæ уæхæдæг дæр зондзыстут.

— Зонын сæ, уæдæ сæ нæ зонын.. — йæ сæр банкъуыста Доме.

— Фæлæ лæппутæ æрра фесты, æви?!. Мæнæ бæллæх! — йæ уæраг дæр ма æрцафта. — Иннæ дыууæйы хорз нæ зонын, махи лæппу та фыдуаг митæ никуы кодта. Ёмбаргæ, уæзбын, ахуыр кодта йæхицæн дзæбæх.

— Бырстæ дæр ма уый тыххæй æркодта, — сдзырдта дыккаг дæр. — Ёмæ ма уæд иннæтæ къæхæй фæхостой. Дæхи æнгæсэн у, æз дæ уайтагъд базыдтон.

— Ёмæ мæнæн дæр ма фæрсчытæ уый басаста. Каратист цыдæр у... Уымæй дæсны дæр сæ ничи у нæмынмæ.

Хорзау нал фæци Доме уыцы ныхæстæм. Бæрæг уыд, канд æхца ратоныныл кæй не сты, фæлæ ма нырма сæ маст дæр кæй не ссыд.

— Махон районы угрозысчы хицау у, æмæ йæ фæстаг куыдзы над фæкодтой! — мастыйæ смидæг ныхасы дыккаг сылгоймаг дæр. Куыд æй бамбæрста Доме, афтæмæй, тынгдæр кæй фæнадтой, уый ус уыд. Ёмæ йæхи хуызæн сауæрдæ æмæ марджы каст кодта. Ноджы æгæр къæсхуыртæ æмæ фыдуынд уыд цæстгомæй, æмæ йæм лæджы цæст кæсын дæр нæ куымдта.

Йæ къухтæ фæхæлиу ласта Доме æмæ та йæ сæр банкъусы, хъуыддаг æхцамæ куыд æркæна æмæ сæ куыд тагъддæр фервæза, ууыл хъуыды кæнгæйæ. Фæлæ уæдмæ фæрскасты ус райдыдта:

— Кæдæй-уæдæй горæтмæ иумæ раирвæзтыстæм нæхи аирхæфсынмæ. Ёмæ нын æй нæ фарсæй фæкодтой. Нæ гыццыл чызг дæр немæ уыд æмæ, цас фæкуыдта уый фæстæ, уый та?.. Ёхсæв дæр ма-иу фехъал тарстæй. Нæхицæн фæцауæм парчы. Ёмæ дын уалынмæ къутæртæй куы рагæппытæ каниккой æртæйæ — уым бадтысты цавæрдæр чызджытимæ. Ёмæ адоныл, — лæгтæм ацамыдта, — дæнг, дæнг куы ралæууиккой.

— Уæд цæй тыххæй, цæй? — бафарста Доме, куыд никæй сæ уына, ууыл архайгæйæ.

— Ницæй тыххæй!.. Сæ хъæддаг хъæр цыд æнæхъæн паркыл, сæ иу та чызгыл æрзæбул, авг йæ къухы, афтæмæй. Саня нæ фæлæуыд мæнæ, бауайдзæф сын кодта, æмæ йыл сæхи ныццавтой.

— Нуæзтджын уыдысты, нæ? — фарсы Доме, сылгоймаг кæмæ равдыста, уый.

— Расыг ǣртǣйǣ дǣр. Фǣлǣ сын уый сǣ азым дывǣр дǣр ма кǣны...

Ахызт иннǣрдǣм Домейы уыцы дывǣры хабар. Ныуулǣфыд, йǣ сǣр банкъуыста ǣмǣ сабыргай загъта:

— Нǣ хъǣуы масты фǣдыл цǣуын, лǣппутǣ. Царды алцыдǣр ǣрцǣуы... Мǣгуыр мах, ныййарджытǣ...

— Хъомыл кǣнын сǣ фǣхъǣуы уǣд хуыздǣр!

— Ǆмбарын ǣз алцыдǣр, мǣ зǣрдǣмǣ мын куы ныккǣсикат... Ǆмǣ уǣ хатыр курын сǣ бǣсты. Фǣлǣ мах хистǣртǣ стǣм, ǣмǣ нын худинаг уызǣн, сǣ цард сын куы фехалǣм, уǣд. Сымах мǣм ǣмбаргǣ адǣмы каст кǣнут, ǣмǣ мǣ нǣ уырыны, ǣхсызгон уын уа мах, сǣ ныййарджыты, рыст, уый. Кǣрǣдзи бамбарǣм... Ǆз мǣ фырты хорз зонын, ǣмǣ йын уыцы цалдǣр боны дǣр фǣгǣй фылдǣр сты йǣ рǣдыд бамбарынан царǣнбонтǣм. Ныридǣгǣн дǣр зондджындǣр уǣм. Ǆмǣ уǣ Хуыцауǣй курǣгау курын райсут уǣ курдиǣттǣ.

— Не стǣм ууыл разы! Кǣй ныссахъаттǣ стǣм, кǣй фǣхудинаг, уый та?! Алы фǣлхасыл ма чи дзуры...

Уый Саня ракарк. Йǣ бынатǣй дǣр ма растад ǣмǣ, йǣ фарсыл хǣцгǣ, стъолмǣ байста йǣхи. Фǣкаст уырдыгǣй иуцасдǣр рудзынгǣй, стǣй разылд ǣмǣ ныр та бандоныл ǣруагъта йǣхи. Нǣ дзы ферох бахъǣрзын, банǣтын дǣр. Ныххуы кодта йǣхи йǣ 'мбал дǣр. Сǣ уарзон куыстыл хǣст уыдысты, ǣхца домыныл. Ǆмǣ сын фадат дǣр ǣвзǣр кǣм фǣцис...

— Ǆмǣ уǣллǣгтǣ та? — фǣрсы Доме. — Ǆппǣт дǣр сǣрдинаг...

— Ныхас кǣнут уыдонимǣ дǣр. Уыдон уǣ проблемǣтǣ сты...

— Дзǣбǣх лǣппутǣ стут, ǣмǣ, нǣ загъын, кǣд ǣндǣр ничи бахъǣуид. Сымах ома уǣ курдиǣттǣ куы райсат, уǣд.

— Ǆмǣ фǣндзай мины 'хцатǣ сты?.. Худǣг дǣр ма у сǣ кой кǣнын, — йǣ къух дǣр ма ауыгъта Саня.

— Ǆмǣ суд, уǣдǣ, и? — Доме сыстад. Нǣ йыл дызǣрдыг кодта, цы дзы домдтой, уыцы 'хцатǣн се 'рдǣгыл дǣр кǣй уызǣн балхǣнǣн тǣрхонгǣнǣджы. Ǆмǣ йǣм ахǣм хъуыды дǣр фǣзынд, загъгǣ, ныр бавдǣл ǣмǣ хъуыддǣг судмǣ 'руадз, уǣд дыууǣтǣ дǣр хǣлиудзыхǣй нǣ баззаиккой сǣ фырчъындыйǣ! Фǣлǣ та йǣхиуыл фǣхǣцыд.

— Цǣй, дзǣбǣх кǣнут. Ǆмǣ йǣ уǣ зǣрдыл дарут: мах иууылдǣр Хуыцауы бын цǣуǣм.

Уынгмǣ куы рацыд, уǣд сǣхимǣ адзырдта. Азǣ тилифонǣй дард нǣ цыд, ǣвǣццǣгǣн, ǣмǣ хǣтǣл фелвǣста.

— Кæд та нæ фесæфиккам, Азæ! Афтæ сæфт дæр нæу сæ хъуыддаг. Фæлæ та нæ сæр бахъуыд, уый зон... Нæхи Русланы ссар, уымæй йеддæмæ мæ никæмæй ис ныфс.

Æвæццæгæн ыл амбырд ысты иннатæй дæр чидæртæ, «цы дзуры, ма», зæгъгæ, кæйдæр хъæлæс дæр ма айхъуыста ДOME чызджытæй. Æмæ сæ басабыр кодта сæ мад, стæй бафарста:

— Бирæ дæ 'рцагуырджой, ДOME?

— Тынг. Фæлæ ма фæтыхс, истытæ кæндзыстæм. Куы ныццæуон, уæд дзурдзыстæм бæстон. Фæлæ дзы махмæ иу сæдæ мины хаудзæн... Уый бæрц, уый бæрц.

— Охх, ДOME!.. Чи та йæм бадзурдзæн уымæ? — æрбамæгуыр сылгоймаджы зæрдæ.

— Карды бын «оххытæй» нал ваййы, фæлæ мæм хъустæ кæн. Мæн ногъайаджы бинонты дæр ссарын хъæуы, се 'ртыккаг æмбалы. Ды та чызджыты Геормæ сæрвит, бамбарын ын кæнæнт хъуыддаг. Рæвдз куы фæлæууæм, уæд нын исты нæхи фæндиаг æнтысдзæн... Цæй уал!

* * *

Цæвиттон, ДOME йæ усæн цы Русланы кой кодта, уый йæ фыдыфыды хистæр æфсымæры цоты цотæй уыд. Фæцарæхст йæ рæстæджы, стыр æхцаты фæдыл ацыд æмæ сæ ныр — куыд фæзæгъынц — хъазыд. Хъазгæ та сæ цас кодта, æхцатæ сæхæдæг фæхъаздысты кæмæйфæнды дæр. Фæлæ таможняйы куыста фæстаг азты æмæ йæм дзы хаудта.

Домемæ уалдай дзæбæх зæрдæ дары рагæй дæр, кæд быцæутæ дæр акæнынц, уæддæр.

— Сываллонæй амонд куынае уа лæджы, ДOME, уæд иннатæ ницы сты, — загъта йын иу дыууæ азы размæ. — Дæ усимæ дæ цард нæ цæуы, зæгъгæ, уæд æй ныууадз æмæ 'ндæры 'рхæсс. Фæлæ дæ цотæй та цы фæуыдзына?.. Дæ тут де стæг сты, æмæ... Ды мæ дурзæрдæ фæхоныс, саузæрдæ, фæлæ афтæ дæр нæу. Æппын кæд ницы, уæддæр мæ чызг æмæ мæ лæппуйы уарзын. Æмæ сæ цы уынын хорзæй?.. Чызджы сахуыр кодтон, ницы цух æй уадзын, машинае дæр ма йын балхæдтон. Фæлæ никæй хæссы йæ сæрма, æмæ дæлæ нæ хæдзары бады. Йæ дæс æмæ ссæдз азы тагъд йæхирдыгæй фæуыдзысты.

— Амонд ссарын дæр мæнæ нæй, Руслан, — загъта йын ДOME уæд. Тынг рæсугъд уыд йæ чызг Русланæн. Æцæг зынæрвæссон,

æцаг дзы уæлдай ми дæр никуы райхъуыстаид æмæ уæлдай ныхас дæр. Фæлæ Домемæ дæр диссаг каст, куыд нæ цауы чындзы, уый.

— Лæспуйы мæт та мæ бынтон бахордта, кодта йæ хъæстытæ дарддæр Руслан. — Скъолайы ахуыр кæнгæйæ дæр нæ тухийæ амардта йæ мадимæ, иудадзыг дæр æм хъус дарын хъуыд. Аттестат дæр ма йын, загъæн ис, æмæ æлхæнгæ бакодтон. Стæй йæ мединститутмæ баппæрстон, æмæ йын уый фæуын дæр нал æнтысы. Иу хатт æй уадзгæ ныккодта, иннæ хатт та йæ тæргæ ракодтой. Цæй тыххæй, уый кой дын нæ кæндзынæн, фæлæ та йæ батъыстон фæстæмæ, уæдæ йын цы кодтайн?.. Уадз æмæ уый уæддæр фæуа каст. Фæрæдыд лæг, æмæ æндæр истæуыл ныххæца, уый дæр æм нæ уынын.

Ныр Доме дæр нуæздджын, чындзæхсæвы бахаудысты иу сабыр кафемæ. Æмæ дын дзы куы скауид:

— Раст хъомыл не сты, Руслан. Ма мæм фæхъыг у, фæлæ сæ æгæр сфыдуаг кодтат. Дæхи аххостæ сты фылдæр. Нæ-иу дын дзырдтон, æхца йеддæмæ ма цыдæртæ дæр кæй ис царды, уый?..

Æмæ ма йын йæхи сывæллæттæй дæр аппæлыд, кæмдæр йæхицæй разыйæ. Лæг ын йæ мæгуыртæ калы, уый та йын зæндтæ амоныныл схæцыд!

Ныр йæхи чызг æд сывæллон сæ хæдзары бады, æмæ иннæ дыууæйæн дæр чындзы фæцауын нал æнтысы.

Фæлæ йын куыд зын уыдзæн Домейæн Русланмæ æфстаугур бадзурын!..

Ногъай æмæ дагестайнагтæ цæрынц фылдæр кæдæм æй хъуыд цауын, уымыты.

— Махмудмæ уæ исчи цауы? — бафарста таксисты Нефтекумскмæ куы ныхæццæ, уæд.

— Мæнæ æз цаудзынæн Махмудыуылты Тукуймæ, — загъта иу кæсæнцæстджын ацæргæ лæг.

— Æмæ уæд баныхас кодтам: æз дæр уемæ ацаудзынæн. Æрмæст, кæд гæнæн уа, уæд мын-иу раззаг бынат ныууадз. Æз уал газетæ алхæнон.

Фæлæ гуыбын дæр йæхиуон домдта, æмæ уал хæрæндонмæ бацыд Доме.

Кафейы райста уазал суар донимæ цыдæртæ, æхсызгонæй фæбадт кафейы сатæджы, стæй рацыд æмæ газетæ балхæдта.

Алы хабæрттæ кодтой йе 'мбæлццæттæ. Æмæ сæ стыхст, уæддæр рæстæг уыдоны фæрцы тагъддæр агæпп ласта. Артуры бынаты

куы байафид, уæд ма, чи зоны, ахсæв сæхимæ дæр хæццæ кæнид.

Уынг хорз бахъуыды кодта Доме, йæ кой дæр кæмæн нал уыд, уыцы паддзахады «æппæтцæдисон староста» Калинины ном ыл баззад, стæй дард нæ уыд, æмæ хæдзар дæр тагъд ссардта. Фæлæ йæм дзы Сослан куынаæ ракасдзæн, мыййаг, æмæ ма Артур дæр уым куынаæ разынд, уæд йæ зæрдæ æрбамагуыр, афтæмæй бакызг дыууæ ныллæг магуырау агъуыстыл дих хæдзары кæртмæ.

Бон тæвд уыд нырма, пиджак йæ къухты фæхаста æмæ дзы стыхст, къулы хост зæгæлыл æй ацауыгъта. Уый фæстæ цæхæрадоны доны кърант ссардта, йæ хæдон феппæрста æмæ астæуæй уалæмæ йæхи ахсадта. Уый дын — цард!

Дойны дæр ын уыд, фæлæ амы дон зымæг дæр ахæм хъæрмуствæййы, æмæ лæгæн нæхимæ уазал доны фæстæ æнад вæййы. Æмæ дзы æрмæст цалдæр хуыппы скодта.

Цыбыркъух у нæ рæстæджы лæг æнæ машинæйæ, фæлæ йыл цы бон уыд, æмæ сахатырдæджы фæстæ сосæ фæндагмæ райста йæхи фæстæмæ. Цы бæрæг ын уыд, Артур кæд фæзындзæн, уымæн, æмæ йæм хуыздæр фæкаст Тукуймæ фæцæуын æмæ Ренаты ссарын.

Фæлæ куыддæр фæндагмæ баввахс, афтæ дын Артур йæ размæ куы фæуид урс «Нивæйыл».

— Мæн агурыс, Доме? — æрбаппæрста йæм йæхи лæппу фæндаджы сæрты. Æмæ базыртæ кæм нæ разад уайтагъд лæгыл. Ноджы Артур, бæрзонд, къæсхуыртæ, фæлæ фидæрттæ конд, тынг сæрæн каст кодта, æмæ уый та уалдай æхсызгон уыд Домейæн.

— Дæу, дæу, фæлæ хорз афон фæдæ, — загъта æмæ лæппуы тыхджын къух райста, йæ хъæбысы дæр ма йæ акодта. — Куыдтæ дæ ам иунæгæй?

— Мæнæн та цы у, фæлæ... Соситæм мæ зæрдæ æхсайы, нæ сæм уыдтæ?

— Уыдтæн, æмæ алцыдæр хорз хъуамæ уа Хуыцауы фæрцы... Уæ харбызы мæт кæн. Бирæ нал хъæуы йе сцæттæмæ...

— Нæ харбыз хорз у. Дон æм фаг фæуагътам æмæ афоныл, æмæ ныр нæрсы. Ныр мæ фыдыфсымæрæй цæуың, знон дæр уым уыдтæн. Æмæ мæм уый дæр фæкасдзæн. Кусджытæ та фагæй фылдæр, æндæр куыст сын ницы ис ам, — разæнгардæй загъта Артур, æмæ дзы йæ цæстæй ракаст Доме, æхсызгон ын уыд, ахæм æрдхорд кæй ис Сосланæн, уый.

— О, уыдæттæ фæуæнт, фæлæ куыд сты лæппутæ, фæдтай сæ? — афарста йæ Артур.

— На сә федтон, сә ногъайаг æмбалы ныййарджыты ма фенын хъæуы æнæмæнг, стæй дæу дæр абæрæг кæнон, зæгъгæ, ардæм ратагъд кодтон. Фæлæ ныр афтæ бакæнæм... О, хæдæгай, Ренат дæ нукуы абæрæг кодта?

— О, æрбауад мæм æнæдæрæбон изæрæй. Хорз лæг у.

— Æмæ ногъайаг лæппу та кæм цæры?

— Тукуйы, фæлæ кæм, уымæн ницы зонин.

— Ссардзыстæм æй.

— Æмæ ахæцæм уæдæ Тукуймæ, нæ?

— Ахæцæм!

— Мæнæ та мын Соситæ рацæуой... Иунæгæй ма хъуыры дæр ницы фæбыры.

— Зындзысты дæм тагъд, кæд ма исты зонин, уæд. Фæлæ харын хъæуы, иунæгæй дæр æмæ искæимæ дæр, ахсæнимæ хъазæн нæй. Стыр мардæрцыд у хæлд ахсæн, фæлæ бензины кой бакæнæм, æмæ ма мын æй радзур, цы куыстой уыцы лæппутæ Светлокумсчы æмæ цы тох кæнинаг уыд милицæимæ?

Фæндагыл ын Артур, хъуыддаг куыд рауад — кæй зæгъын æй хъæуы — йе 'мбæлтты расткæнгæйæ, — уый тыххæй йын радзырдта.

— Фæскуыст чысыл ануæзтой. Æмæ Равилы изæрæй сæхимæ куы ластой, уæд фæндагыл йæ сæры фæмидæг, ма хуыздæр æмбал, дам, ссыд æфсадæй, æмæ, дам, æй райсом горæтмæ цæуын фæнды истытæ алхæнынмæ Гъемæ, дам, мах дæр йемæ ацæуæм, узал бæгæны, дам, уæддæр фæнуаздыстæм, кæд æлхæнгæ ницы бакæнæм, уæддæр.

Горæтаг лæппутæн дын уый зæгъай! Стыхстысты хъæуы цард æмæ быдыры зын куыстытæй. Æмæ сразы сты. Æцæг Артур баззад. Цыдæр хъуыддагтæ ма сæ уыд быдыры, харбызы куыст та уый хуыздæр зыдта. Цæугæ та зноны æфсæддоны «Волгæйæ» акодтой — Цæцæны бакуыста уый фаг æхца...

Горячеводскы базарæй куы рацыдысты фæстæмæ, уæд баздæхтысты кафемæ Светлокумсчы. Кафе та ныр парчы тæккæ астæу. Æмæ фæйна дыууæ цыдæр куы анызтой, уæд сæ зæрдæтæ ахсайдтой чызджытæм. Уыдонæй та цалдæр сæ тæккæ фарсмæ бадт æндæр фынгыл. Æмæ дзы иу афон дыууæйы æрбахуыдтой семæ абадынмæ. Æртæйæ та сын комгæ нæ ракодтой.

Абадтысты семæ, базонгæ сты, хъæбарæй дæр анызтой иумæ. Æмæ бынтон бахъæлдзæг сты. Чызджыты 'мбæлттæй ма иуы сæхимæ расайдтой.

Равиль змэнтын райдыдта, дзэгъал æвнæлд кæны чызджытæм. Бауайдзæф ын кодтой лæппутæ, æмæ æрсабыр уæд уый дæр. Фæлæ чысыл дарддæр дыууæ лæппуæджы дыууæ сылгоймагитæ бадтысты. Сæ иу сылгоймагты раз йæхи фæлæг кодта æмæ дын лæппуты фынгмæ куы басхъæл уайд. Уайдзæфтæ кæныныл сын схæцыд, сæ паспорттæ дæр ма сын æрдомдта.

Лæппутæ та æвзæрæй ницы кодтой уыцы рæстæг, хъæлдзæгæй цы бадтысты чызджытима, æндæр. Æмæ йæм ныр иууылдæр рамасты сты, ныууадз нæ, зæгъгæ, нæ дæ хъыгдрæм æмæ нæ ма хъыгдар ды дæр. Æмæ сæм уæд уый йæ милицайы кусæджы æвдисæндæр фелвæста. Æрбайста сæм иннæ лæг дæр йæхи. Йæ хæдфæстæ æрбацыдысты сæ устытæ дæр æмæ сæ акодтой, ацы хъæддæгтимæ та цы ныхæстæ кæнут, зæгъгæ. Фæлæ дард дæр нæ ацыдысты. Кафейы кæрты астæу æрлæууыдысты æмæ уым цыдæр сусæг ныхæстæ кæнынц, сæ дзыппыдаргæ телефонтæй кæдæмдæр дзурынц. Сæ уæлхъус та алæууыдысты æмæ та сæ паспорттæ æрдомдтой. Лæппутæ сбыцæу сты семæ. Æмæ сын хылмæ асайдта. Радтой дзы дзæбæх дыууæмæ дæр, фæлæ сæм мæлæты тагъд æрбаппæрста йæхи милицайы сæрмагонд къорд...

Афтæ фехъуыста хабар Артур Равилы 'мбалæй. Уый йæхæдæг иргъæвæг уыд, æмæ йæ не 'рцахстой.

— Æмæ дæм куыд кæсы ныр дæумæ сæ хабар, Артур?

— Омæ нæ нæ уарзынц мах, саулагъзты, Доме! — ахæм фидарæй загъта стыр мастимæ Артур, цыма йæ кары бацыд æмæ Домейæ къаддæр нæ фæцис алы тæрæнты, уыйау.

— Сæхи аххос уыд лæппутæн, æрмæстдæр сæхи. Æмæ нæй æфсæнттæ уымæн. Цард хъазын нæу, æмæ дзы дæхи дарын хъуамæ зонай. Кæмфæнды дæр æмæ кæдфæнды дæр! Цал æмæ йын цал хатты загътон Сосланæн: «Иу бануæзтай, уæд ды зонныс, дыууæ — уæд та арахъхъ зоны!» Стæй пысылмæттæ нæхи хуызæн не сты. Нæ йыл сты ахуыр нозтыл, æмæ сын нæ хъæуы дарын. Дæ хъуыддаг бакæн, стæй уæд нæхимæ цыфæнды дæр кæн, кæд дзы гæнæн нал ис, уæд. Куы цыдыстут ардæм, уæддæр уын æндæр куы ницы дзырдтон. Ныр дзы цы рауад?!

Ныхъхъус Артур. Фæлæ йæ уыдта Доме, лæппу йе 'мгæртты тыххæй зæххы скъуыды ныххауынмæ дæр цæттæ кæй у. Æмæ уæд ныхас æндæрырдæм фездæхта.

— Цæй, ныхæстæй ницыуал пайда ис ныр, — загъта, — фæлæ сæрæн лæппуйы каст кæныс, æмæ фидар фæлæуу,

сæр дæ бахъуыд ныр. Дæ фыдыфсымæр Березкины ваййы?
— О.

— Дардгомау у уый, фæлæ-иу æхсæв уым лæуу. Цалынмæ дæм лæппутæ зыной, уæдмæ.

— Æмæ Махмуды хъæуы цæмæй тæрсын?.. Адæмы 'хсæн. Бæндæн æз никæимæ кæнын, нуазгæ иннæ ахæм. Киномæ кæдæм фæцæуай, уый дæр ма дзы нæй, æмæ телевизормæ фæкæсын, магнитофонмæ фæхъусын. Чингуытæ дæр нæм ис, уæдæ, æнæхъæн цасдæр æрхастам библиотекайæ...

— О, хæдæгай! — æрбаймысыд Доме, машинæйы фæстаг бандоныл кæй баппæрста, уыцы газеттæ. — Мæнæ газеттæ алхæдтон Нефтекумсчы æмæ дын сæ ныууадздынæн.

Ныххæццæ сты уæдмæ Тукуймæ. Ренат сæхимæ разынд. Равилатæй сæм иу æнахъом лæппу ракаст, Артур кулдуар дзæбæх куы бахостытæ кодта, уæд.

— Равилы æфсымæр дæ ды, æвæццæгæн? — бафæрста йæ Доме, лæппу сын, пысылмæтты ахуырмæ гæстæ, сæ къухтæ дæууæ къухæй исынмæ куы фæцис, уæд.

— О.

— Æмæ дæ фыд та кæм ис?

— Мæнæ хæрз æрæджы хос ласынмæ ацыд нæ сыхæгтимæ. Мидæмæ рахизут, — загъта лæппу æмæ дуар гомæй фæуагъта, йæхæдæг йæ мадмæ дзурынмæ фæцис.

Бахызт Доме кæртмæ, Артур та йæ машинæйы сбадт.

Хæдзары нихмæ ма, йæ дæллаг кæронмæ 'ввахс разынд зæронддæр æмæ ныллагдæр амад мæнгагъуыст. Æмæ куыдзы райын куы никуыцæй айхъуыста Доме, уæд аууонмæ байста йæхи.

Равилы мад дæр разынд нылладжытæ æмæ тымбылтæ сылгоймаг. Æппæт дæр æмбаргæйы каст кодта, йæ сыгъдæг дарæс æмæ къæмдзæстыг мидбылхудтæй лæджы зæрдæ æлхæдта. Фидыдтой йыл йæ хæрзфаст сау сæрыхъуынтæ дæр.

— Æвæццæгæн лæппутæй иуы фыд дæ, нæ? — загъта æмæ йæ размæ расанчъех кодта.

— Дæн, дæн, уæ бон хорз! — зæрдиаг салам ын радта Доме.

— Æхсызгон мын у...

— Мæнæн дæр. Æмæ куыдтæ стут?

— Ой, æвзæр! — фæцырд сылгоймаг. — Цæй цард ис махмæ та?!

— Тынг фæтарстыстут?

— Ой, ма загъут!.. Ахæм бæллæх, ахæм бæллæх! Хабæрттæ

— фæстæдæр, ныр уал мидæмæ рахиз. Æз дæр æрдабон æрхæццæ дæн куыстæй. Седвали та, уый мæ сæры хицау у, хос ласынмæ аивгъуыдта. Иу цай уæддæр бацымут, рахизут мидæмæ.

— Мидæмæ нæй рæстæг, хорз ус, фæлæ ма мын дæ ном зæгъ. Мæхи ном — Доме.

— Æз та Разюк. Хорз нæу къæсæрмæ лæууын. Уый махмæ зæгъгæ афтæ фæкæнынц, цай, зæгъгæ, æндæр алцæмæй дæр...

— Тыхстæ ма кæн, Разюк, алцы дæр хорз у. Æрмæст афтæ бакæнæм, æмæ лæппуйæн дыууæ бандоны рахæссын кæн мæнæ ардæм сатæгмæ, æмæ дзæбæх аныхæстæ кæнæм. Стæй, кæд гæнæн ис, уæд мын уазал дон дæр...

Дон куы банызта, сæхи фæйна бандоныл куы æруагътой, уæд Доме æнæ уæлдай ракæ-бакæйæ загъта:

— Нæй хъуыддагæн судмæ 'руадзæн! Æмæ æз мæ хæдзар дæр ауæй кæндзынæн, фæлæ уый фаг нæ уыздæн. Ныхас дæр бакодтон цæуылдæртыл, кæимæ æмбæлд, уйдонимæ.

— Æмæ? — йæ цæстангас фæтарстхуыз Разюкæн: фембæрста йæ, хъуыддаг æхцæмæ кæй цæуы, уый.

— Æмæ нæ бахъæудзæн фæйна... Æппын къаддæр фæйна цыппарыссæдз мины...

— Афтæ бирæ?! — йæ рустæм фæлæбурдта сылгоймаг.

— Афтæ бира. Аххос нæхи у, закъон та закъон у, стæй афтæ 'нцон дæр нæу, кæй фæнадтой, уйдонимæ бафидауын. Баууæнд мыл, судмæ куы 'руадзæм хъуыддаг, уæд нын къаддæр нæ сыстдæн.

— Ой, æз уыл æууæндын. Фæлæ ахæм æхцатæ, уыйбæрц æхцатæ!..

— Уый хыгъд, къуырисæры уыцы адæмæн се 'хца куы баппарæм, уæд изæрæй нæ лæппутæ сæ хæдзæртты уыздысты.

— Къуырисæры?.. Охх, цы хорз уайд уый!.. Фæлæ цы чын-дауа ныр, цы?..

— Хиуæттæ, хæстæджытæ, сыхæгтæ уын ис, æмæ сæм бакъултæ кæнут уæхи. Фос уæм ис, ис уын харбыз сагъд, æмæ уыл чифæнды дæр баууæнддæн.

— Куыннæ ныл баууæнддзысты, фæлæ никамæ ис æхца ныртæккæ! Дуканиты дæр æфстау фæисынц адæм ацафон, харбызы фæстæ уын сæ ратдзыстæм, зæгъгæ. Стæй ма цы баззад къуырисæрмæ?.. Æндæр нæм цыдæртæ ис уæййагæй фосæй дæр. Седвалийы 'фсымæр дæр нын иу уæныг дæтты, фæлæ фыдæнæн фос æлхæнæг дæр нал ис.

— Хаттæн бæрæг дæр нæ ваййы, лæджы къух чи ацараздзæн, уымæн. Уæ ныфс ма сæттæд, æндæр алцыдæр хорз уыздæн. Къуырисæры мах уыцы лæппуты куынае суæгъд кæнæм, уæд нæ цард дæр ныцы æмæ нæхæдæг дæр, — загъта Доме, кæмдæр йæхи дæр разæнгардгæнгæйæ. Фæлæ йыл уый фæстæ æваст йæ боны фæллад æртæфст, æмæ йæм ныр нал дзурын цыд, нал сылгоймаджы уавæрмæ кæсын. Иу ма хорз, æмæ уый дæр фæныфсджындæр:

— Цæй хорз у, кæй нæм æрцыдтæ, уый!

— Куыд уæм хъуамæ м'рцыдаин... Ныр та цæуон, — загъта Доме æмæ фæстад, йæ бандон фидарæй иуварс æрæвæрдта. — Седвалийæн-иу загъ: къуырисæры йæм Светлокумсчы æртæ сахатыл милицæйы хайады раз æнхъæлмæ кæсдзыстæм.

— Æртæ сахатыл?.. Хорз, уым уыздæн.

— Æхцайы голлагимæ, Разюк, — йæ мидбылды бахудт Доме сылгоймагмæ æмæ уыйадыл кæртæй рахызт. Хæрзбон ма йын загъта æмæ Артуры фарсмæ машинæйы йæ бынат ссардта.

— Ныр комкоммæ Ачикулакмæ, Артур!

Артуры машинæйы бензин ныккодта, балхæдта йын акомдзаггæнинæгтæ æмæ йæ арвыста фæстæмæ. Кæсы æнхъæлмæ. Ничи зынд мæнау, кæнæ ссадимæ Дзауджыхъæуырдаæм цæуæг, æмæ, сахатæй фылдæр куы фæлæууыд Доме дыууæ фæндаджы тигъыл, уæд йæ фæнд аивта.

Стыр хъæу у Ачикулак. Хорз æй зыдта Доме, Харбызласæн рæстæг куы райдайы, уæд ам æрбамбырд ваййынц алы рæттæй уæзласæн машинæтæ, стæй сæ баххуырсынц харбыз уæйгæнджытæ. Æмæ ардыгæй ласта Доме дæр харбыз егъау бæстæйы алы кæрæттæм.

Ацы хъæуимæ баст уыдис ирон лæппуйы хъысмæт дæр, хæсты рæстæджы чи фæмард, ахæмы. Цыбыртæй йæ мыггаг, уыд пилот, авиацийы лейтанант, ам ын æрæшпæрстой немыц йæ хæдтæхæг. Хæсты фæстæ хъæуы астау парчы сæвæрдтой иумæйаг цыртдзæвæн, хæсты чи фæмард, уыдоны номыл, се 'хсæн Цыбырты лæппуйы мыггаг дæр.

Домейæн йæ цинæн кæрон нал уыдис, парк дæр æмæ хъæуы астаууккаг скъола дæр ирон лæппуйы ном кæй хæссынц, уый куы базыдта, уæд.

Фæлæ цард къассавæлдæхт фæцис, æмæ фæстаг хатт куы бахауд паркмæ Доме, уæд æй нал базыдта: хæмпæлгæрдæг æмæ къутæрты бын фæцис, цыртдзæвæныл та, кæддæр сæ номæй кæмæн цардысты, уыцы адæмæн сæ мыггæгтæ бакæсæн нал уыд рæстмæ, афтæ рагæй йæм нал базылдысты.

Парчы уаллаг кәрон ләууыд Ленины цыртдзавән. Әмә әнәуый дәр сә хәрзтәй нә уыд, фәлә йәм ләджи цәст бакәсын дәр нә куымдта. Әрләбырдтә, кьәртгай фәхауд, йә размә амонәг кьух дәр әрзәбул... Сидзәрәй аздад йә фарсмә, кәддәр стыр ныхәстә кәцәй кодтой, уыцы трибуна дәр. Сә фәстә хьәуы культураёйы хәдзар, әмә уый дәр цалдәр аз чьырәй цагьд не 'рцыд. Бакәс әм — әмә культураёйы кьона нә, фәлә мәрддзыгой хәдзар. Әмә йын цыма исчи йә зәрдәйы нытту кодта, уыйау фәлыгьд ацы хатт Доме паркәй.

Ныр йә дыууә фарс та паркән сарәзтой цәхәркалгә ног дуканитә. Хьәу та әмтгәй әвәгәсәг, әцәг нырыккон уәрәсейаг хьәу. Кәцәй дын дзы уа уазәгуат дәр. Әмә уәд Доме дәр сыхаг хьәу Иргаклыма кәимәдәр абадт. Уым чысыл уазәгуат зыдта. Ссәдз километры йеддәмә йәм нә уыд, әмә уыдон дәр хорз — сәхимә фәхәстәгдәр уызән уый бәрц...

Дыууәуәладзыгон агьуысты фыццаг уәладзыджы чысыл хәрәндон әмә буфет, уазджыты уәттә та дыккаг уәладзыджы. Әмә уырдам асинтыл куы схызт Доме, уәд, телевизоры хьәр цы айхьуыста, әндәр иу змәләг нә фәдта.

Бахоста, телевизор кәм куыста, уыцы уаты дуар, әмә йәм дзы иу ацәргә сылгоймаг ракаст.

— Бынәттә уәм ис? — бафарста йә, салам куы радтой кәрәдзийән, уәд.

— Бынәттә — бирә!

— Уәдә сә хуыздәр мән, — загьта Доме әмә йәм йә паспорт радта, стәй та йә афарста:

— Мәздәгмә райсомәй раджы куыд хуыздәр ацәуон?

— Мәздәгмә райсомәй әрәгмә уызән автобус, дәсмә 'ввахс. Фәлә әхсәз сахатыл Курскойма вәййы маршруткә, әмә уырдыгәй тагьддәр бафтдзынә Мәздәгмә.

— Бузныг, — загьта Доме. Бахуыссынма раджы уыд нырма, әмә уал әддәмә райста йәхи.

Йә зәрдәмә рагәй цыд ацы хьәу Домейән. Кәй зәгьын әй хьәуы, фәстаг азты уый дәр мәгуыр әмә әдзәллаг кәнын райдыдта иннә хьәутау. Фәлә кәддәр колхозы сәрдар уыд Социалистон Фәллоыйы дыууә хатты хьәбатыр, Горбачевы 'рдхорд Терещенко. Әмә хьәуыл афтә схәцыд, ахәм кад ын скодта әнәхьән Стъарапобы крайы, әмә нырма дәр уыцы кад әмә номәй цард кәмдәр, бирә хьәутәй кьаддәр фәцудыдта.

Амард цалдæр азы размæ Терещенко, фæлæ нукуы ферох уыдзæн, æвæццæгæн, ацы хъæуы цæрджытæй уыцы диссаджы лæг. Æмæ, хъæуы астау йæ бюст кæй лæууы, канд уый тыххæй нæ. Æнауый дæр хорз адæймаг уыд. Стæй йæ куыст дæр хорз зыдта æмæ уарзта.

Фæлæ ма адæмы дæр бирæ уарзта. Уый та кæуылты хъуыдаг у йæхæдæг!.. Ныр ахæмтæ нал ис. О, кусын сæ кодта, иу рæдыд дæр сын нæ барста. Фæлæ сæхи пайдайæн.

Колхоз нæрыд, адæм цардысты, ахæм мызд истой, æмæ уæд Иргаклыы 'рцæрын Мæскуыы 'рцæрын æй зындæр дæр ма уыдис.

Ныр ма уыдæттæн баззад сæ кой æрмæстдæр. Фæлæ лæууы йæ бынаты, йæ саразæг сæрыстыр кæмæй уыд, уыцы стадион. Æмæ та йæм кæд искуы раздæхиккой адæм. Ныр сæ уыдæттæм не 'вдæлы. Ныр цы сты, уымæн сæхæдæг дæр ницыуал зонынц, æмæ цæй «ГТО» æмæ цæй футбол. Ныр нозт, тамако, хъылма æмæ æдылы ныхæстæ æмæ сæнттæ сæ хуыздæр хъазæнтæ фæсивæдæн.

Уынджы иунæг адæймагыл дæр не схæцыд Домейы цæст. Дуканитæ нæ уыд йæ алыварс, иунæг газетты киоск дзы лæууыд, æмæ уый дæр æхгæд. Æхгæд Культурæйы Галуаны дуар дæр, почтæ æмæ колхозы къантор, амбулатори йæ фарсмæ.

Фæлæ куыд тагъд аивтой цард æмæ адæм! Æмæ фенкъард, йæ зæрдыл цæмæндæр æрбалæууыдсты, рагæй кæй нал фехъуыста, уыцы зарæджи ныхæстæ:

Что тебе снится, крейсер «Аврора»,

В час, когда утро встает над Невой?..

Парчы кæрон хицæнæй лæууыд иу хæдзар. Доме йын йæ къулыл ауыдта фыст: «Хæдзар уæййаг у». Æмæ йæм диссаг фæкаст, ахæм сабыр æмæ дзæбæх ранæй кæйдæр фæлидзын кæй фæнды, уый. Йæхи йын бауадз, уæд ам æрцæрид æмæ сындæггай æнæмæтæй æрвитид йæ бонтæ.

Æниу, чи цы зоны искай цардæн. Стæй ма цæй цард ис хъæуты, сæфтмæ сæ æркодтой. Мæскуымæ дæр ма афардæг вæййынц амы хъæутæй бирæтæ кусынмæ. Æмæ сæ уым ныссайынц, лæварæмхасæнты сæ фæкусын кæнынц. Афтамæй та, кæд ма искæмæй ракалы æцæг адæймаджы тæф, уæд хъæуы адæмæй.

Нæ фæрæдыд, иу нæ, фæлæ дыууæ дуканийы разынд кæрæдзимæ 'ввахс парчы цур уынджы. Дыууæ дæр абæрæг кодта Доме. Æмæ сæ иуы дзул, цыхт æмæ тахынаг куы райста суар донимæ, уæд йæ сæры фæмидæг хъæбарæй иу авг райсыны хъуыды.

«Бакуыстон æй абон, — скарста йæхимидæг, — æмæ дзы цы

рауайа, уый рауайæд. Фынай кæд уæддæр бауин хуыздæр».

Æрæвæрдта уый фæстæ йæ уаты йæхицæн фынг, цыдæртæ ахордта. Уæддæр ма нæ тасыд йæ къух авгмæ. Сылгоймагæн зæгъа, æмæ йæ уый дæр нæ бафæндыд, зæрондгомау æмæ фыдуынд уыд, æцæгæлон куыддæр лæгæн. Æндæр æм никæй змæлын хъуыст уазæгуаты. Кæд ма дзы исчи ис, уæд, райсомæй раджы чи фесты, ахæм шофыртæ, æмæ ацу æмæ уыдонмæ хат...

Æртæ агуывзæйы райста, водкæйæ сæ ранхъæвзта æмæ сæ æрдæгæй чысыл фылдæртæ рауагъта. Стæй уæд йæ Хуыцаумæ скаст хæрдмæ, агуывзæтæй иуæй иннæ дыууæимæ бакъуырцц ласта æмæ йæ анызта, мæ мад дæр мæ иунæгæй куы ныййардта, зæгъгæ.

Тынг дзæбæх дæр ын ацыд, кæд хъарм уыд, уæддæр. Æмæ уæд хæрынмæ дæр хуыздæр февнæлдта. Фæлæ ма иннæ дыууæ дæр куы анызта, уæд йæ сæры уыцы фæлладæй смидæг нуæзт, æмæ та йæм хардзау æркаст, иунæгæй кæй бады æмæ, ныхæстæ кæимæ акæна уæддæр, уый дæр ын кæй нæй. Хуыссæг та йæ нæма ахста.

Йæ тæвд фæсаст бонæн ныр. Арв стъалытæй йæ хуыз скалдта тары. Æмæ та йæ цыды сæр паркмæ скодта Доме. Бæлæсты сыфтæртæй фæрсыгъд уæлдæфæй йæ рæуджытæ бафсада...

Ам ын бæргæ 'нцондæр уыд йæ сæйраг мæт иуварс сурын, фæлæ уый фæстæ, æмбисæхсæвмæ 'ввахс куы схуыссыд, уæд та йæ æрсырдта æхцайы мæт. Æмæ йæм фыццаг хатт хардзау æркаст, мобильник æм кæй нæй, уый: хæдзармæ адзурын цы хорз уайд ныр!

Æрымысыд йæхицæн цыдæр бæрæгбонтæ дæр адæймаг. Уæдæ куыд? Дунесконды паддзах æмæ бæсты бикъ куы у адæймаг!

Æмæ хуыссы Доме æцæгæлон уаты æцæгæлон сынтæгыл, æмæ тары йæ цæстытæ рудзынгмæ сарæзта, афтæмæй мидбылхудтимæ ног бæрæгбон æрымысыд адæмæн: Æхцаты Мæлæты Бон. Ир.. Замманай бæрæгбон!..

Куадзæны фембæлынц адæм, æмæ сæ иу иннæмæн фæзæгъы: «Чырысти райгас!» Æмæ йæм уый дæр фæцырд ваййы: «Æцæгæй дæр райгас!»

Амай фæстæмæ та фембæлд иу иннæйыл æмæ йын зæгъы: «Æхцатæ нал и!» Æмæ йын уый дæр: «Нал ис, уæллæй, амардысты!» Стæй ма сыл дзæбæх тутæ дæр фæкæн, сæ кой авд дæлдзахы, зæгъгæ.

Йæ тæккæ афоныл бахæццæ райсомæй раджы автостанцæмæ. Фæлæ дзы цы автобус æмæ маршруткæ байæфта, уыдонæй

Курскоймæ никацы цыд. Уæд æртæ лæгимæ иумæ баххуырста «Волгæ» Мæздæгмæ.

Ардыгæй, Мæздæгæй сæхимæ фæдзырдта Доме.

— Уыдтæ Руслантаем? — бафарста Азæйы.

— Уыдтæн, — бынтон саст дæр нæ уыд уымæн йæ хъæлæс.

— Æмæ?

— Кæцæй, дам, æрхæссон æз къуырисæрмæ уыйбæрц?! Фæлæ... Кæд та йæ зæрдæ нæ фæлæууид.

— Мæхи бар æй уадз ныр... Æмæ Геор та цы зæгъы?

— Агуры уый дæр. Æмæ чызджытæ дæр архайынц, Фæлæ кæм дæ?.. Дысон дæм кæдмæ фенхъæлмæ кастыстæм.

— Зындзынæн абон æз дæр. Фæлæ архайут. Мурат куы фæзына, уæд ын зæгъ, æмæ мын ме 'хцатæ 'рцæттæ кæна. Кæд гæнæн ис, уæд сæ иу дæс æмæ ссæдз бакæнæд, иу рейс, зæгъ, дæ дардзæни. Ма дзы 'фсæрмы кæн!

Дард фæндаджы размæ аходæн скæнон, зæгъгæ, хæрæндон бацагуырда.

Кафе «Бæлццон». Иу цалдæр азы размæ йæ бакодтой, чингуытæ кæм уæй кодтой, уыцы дуканийы бынаты. Æмæ йæм куы бахызт Доме, уæд дзы иу адæймаг дæр нæ баййæфта. Æрмæст дзы цыдæр хъæддаг музыка бæстæ йæ сæрыл саста.

Бахызт æм Доме, æмæ йæм иу афон иу тымбылтæ æмæ нылæджытæ чызг куы рауад, уæд ын афтæ:

— Зоныс, цы ахъуыды кодтон?.. Зæгъын, дзæбæх чызг дзы куына баййафон, уæд фæстæмæ здæхын. Ныр мæ фæнд аивтон. Иу тæвд цай мын, дæ хорзæхæй.

— Лимонимæ? — бафарста йæ уый æнæ мидбылхудт, æнæ 'ндæрай.

— Нæ хъæуы. Æцæг карз æмæ иунаг сæкæры уидыгимæ, — загъта Доме. — Стæй дæм хъыг ма фæкæсæд, фæлæ дын мæна фондз сомы уæлдай, æмæ уыцы музыка ныссабыр кæн.

Кафейæ æххæст æддæмæ нæма рахызт Доме, афтæ та бæстæ ныццарыдта дзолгъо-молгъо цагъд.

Доме Дзæуджыхъæумæ цæуæг автобусы сбæдт. Æмæ йæ афтæмæй ныууадзæм йæ магуырыл. Йæ фырты хъысмæтыл мæт кæнгæйæ. Æнамонд боны гуыр дæ, адæймаг, æнамонд.

2004 аз

АМАЙЫН МÆ МÆСЫГ

* * *

Цард хъазгæ-худгæ афардæг мæ рæзты,
Æппындæр ын нæ банкъардтон йæ цин.
Кæсын ма ныр æз хъахъдзыхæй йæ фæстæ.
Мæ амонд дæр ныккуыддæртæ, фæци.

Хæлæдздæг къæс, æнкъард зарæг — мæ бынтæ,
Æндæр мæм мулкæй ницы и зæххыл.
Дæллаг галау ныффæрæзтон мæ зынтæн,
Фæхæцæг сау дуг никуы уыд мæныл.

Уæддæр фыртыхстæй зарыдтæн зынг хурыл,
Уыдис йæ хъарм мæ рыст удæн æхцон.
Мæ тарф фыны-иу февзæрдтæн йæ цуры,
Фæлæ-иу уайтагъд айсæфти бынтон.

Мæ сæрмæ ныр — къæвдамигъты ныгъуылы,
Ныкъулы мæм, мæстæймарæгау, цæст.
Мæныл æнусмæ сабыргай ныгуылы,
Кæны цыма фыдгулы фæнд æххæст...

* * *

Рынчын у Зæхх... Ысфæлмæцыд нæ мастæй,
Ыссудзы йыл, хъæуа-нæхъæуа, хæст.
Уый нал райы зæххон лæгæн йæ уарзтæй,
Кæны тыхулæфт, удисгæ, æрмæст.

Рынчын у Зæхх... Ныффæсус и хъæрзынæй,
Зыны хæстæг йæ бæркæдты кæрон.
Уый бафæллад нæ сау митæм кæсынæй,
Æрвдзæф бæласау ницуал у йæ бон.

Рынчын у Зæхх... Ыстыр арты йæ судзæм,
Тæригъæд махæй ферох и кæмдæр.
Фыдызнагтау ыл бомбæтæ рæмудзæм,
Нæ нæм хъуысы йæ уды фæдис, хъæр.

Рынчын у Зæхх... Уæддæр æй къахæм, къахæм!
Хъæуы нæ нефть, сызгъæринтæ, æрзæт.
Йæ хъару нал у хорз ракæнын махæн,
Цæуы йæ фæстæ удхæссæг — мæлæт.

Рынчын у Зæхх... Æлхъивæм ын йæ «рохтæ»,
Йæ ныхмæ скодтам, цъулбертау, нæ куыст.
О Стыр Хуыцау! Кæд фæзындзæн йæ дохтыр,
Кæд банцайдзæн йæ хъæдгæмттæн сæ рыст?..

ФÆЗЫГОН СЫФТÆР

Фæхуды къалиуæй дзæбæх,
Вæййы зæрдæйы æнгæс, цъæх.

Фæлæ нæ фембары йæ цин,
Кæй у сыфтæры сомбон хин.

Уый фесты мигъфæззæджы бур,
Рæстмæ йæм нал фæкæсы хур.

Æрцæуы хъал митæн кæрон,
Рынчынау батайы бынтон.

Фæхæцы-ма æрдуйыл цард,
Вæййы, рыст сидæрау, æнкъард.

Ыстæй æрхауы... Дымгæ 'васт
Ыскæны сыфтæрмæ йæ каст,

Фæхъазы дзы — æхсæв уа, бон,
Хъысмæт ын басгуыхы зындон.

Фæлæ цы бакæна? Мæнау,
Нæ уыны уый дæр, нæ, Хуыцау...

* * *

Нæ хъæуы ныхас баззади дзæгъæлæй,
 Йæ дуртыл уары пух тъыфылтæй мит.
 Зынæг æм нал ис иу хохаг дæр хъæуæй,
 Кæны йыл рагъæй сонт дымгæ æхситт.

Ам нал рабадынц ирæттæ æмбырдæй,
 Изæр нæ вайы сомбоныл сæ мæт:
 Фæлыгъдысты сæ райгуырæн къуылдымтæй,
 Фæсайдта сæ дæлимон хин — хъысмæт.

Ысси сæ бынат хаст ривæддон комы,
 Кæддæры цинæй, амондæй фæцух.
 Уæддæр мæлын хъæуон ныхас нæ комы, —
 Кæсы æнхæлмæ хохæгтæм æдзух.

Лæууынц йæ дуртæ урс худты æнкъардæй,
 Ныджджих сæм и бæрзонд æфцæгæй рындæ.
 Ныккъæдзтæ сты тъæпæнсæр къæстæ салдæй,
 Зæронд уæлмæрдтау, ныхасмæ кæсынц.

Нæ хъæуы ныхас баззади дзæгъæлæй,
 Йæ дуртыл уары пух тъыфылтæй мит.
 Зынæг æм нал ис иу хохаг дæр хъæуæй,
 Кæны йыл рагъæй сонт дымгæ æхситт.

* * *

Рæнхъытæ... Рæнхъытæ... Рæнхъытæ...
 Мæ цард та — къуыппытæ, дзыххъытæ.

Уæддæр сыл нæ ивын мæ зæрдæ,
 Фæтæхынц, бæлæттау, мæ сæрты.

Кæдæм тæхынц — цу 'мæ сæ базон.
 Мæ хъару сæ хъал митæй бадон.

Мæн баппарынц сагъæсы, масты,
 Мæ ныхмæ тызмæг рæстæг расты.

Фæдары мын цъутта мæ дзыхыл,
Былысчыллæй худы мæ тыхыл.

Фæлæ йæм нæй рæнхъытæй хъусæг.
Нæ кæнынц сæ рухс фæндтæ сусæг.

Сæ бæллиц — уæлæрвтæм ыстæхын,
Ирыстон Хуыцауыл фæдзæхсын.

Сæ бонæй уой, уастæн, сæ бонæй!
Нæ тæрсынц ызнагæй, тæрхонæй.

Нæ кæсынц мæхицæн дæр коммæ,
Тæрынц мæ фыддæрагæн донмæ.

Уæддæр сыл нæ ивын мæ зæрдæ,
Фæтæхынц, бæлæттау, мæ сæрты.

Рæнхъытæ... Рæнхъытæ... Рæнхъытæ...
Мæ цард та — къуышпытæ, дзыхъхъытæ.

ХÆТАГ СЫЛГОЙМАГ

Ныгæнынц æй... Уый ахицæн и цардæй,
Кæйдæр амондæн нал хæсдзæни маст.
Ныффæлурс и мæрдон чырыны 'нкъардæй,
Фæхæссы йемæ хъал æхсæвтæ, уарзт.

Ныр нал тæхы йæ рæсугъдæй уæлæрвты,
Ныттар ыл ис, мæйдар зæппадзау, бон.
Нæ йæм хъардта: лæг уарзынæй дæр рафты,
Фыцгæ 'нкъарæнтæн ралæууы кæрон.

Уый сылгоймæгтæн «масты дзæкъул» хаста;
Уыдис æдзух рæузонд лæгтæн сæ цин.
Тыччытау хъазыд хъæлдзæг бонтæй, уарзта,
Фæлæ йæ цард, тæрккъæвдайау, фæци.

Нæ федта амонд, уарзты хæртæй мур дæр,
Уыдис кæмæндæр хъазæнхъул æрмæст.
Ныгæнынц æй... Йæ раздæры хæзгултæ
Æндæр устытыл ахæссынц сæ цæст...

* * *

Тæрккъæвда та æрбацæуы... Йæ хъæрмаæ,
 Мæйдар æхсæвау, арвы цъæх ныттар.
 Ысхæйрæг дымгæ урс хæхтæн сæ сæрмаæ,
 Лæбыры коммæ дурлæсæн — лæгмар.

Тæрккъæвда та æрбацæуы... Фырмæстæй
 Нымбæхсти хурдзалх сау мигъты кæмдæр.
 Ныллæг хъæд, худгæ, нал кæсы йæ цæстæй,
 Ныттилы фахсыл, сагъæсгæнгæ, сæр.

Тæрккъæвда та æрбацæуы... Йæ роны
 Æрбахæссы тæшпал æртæхтæ — дон.
 Хатыр фыдгулау иуæн дæр нæ зоны,
 Ныссæнды ихæй зад хуымтæ бынтон.

Тæрккъæвда та æрбацæуы... Йæ тасæй
 Æмбæхсынц сырдтæ хуыккæмтты æваст.
 Уый рарвиты æвзист æрттывд йæ разæй,
 Хæссы æрмæст ыстыр фыдбылыз, маст.

Тæрккъæвда та æрбацæуы...

ХÆЛД МÆСЫДЖЫ САГЪÆС

Ныззылд мæ бындур, аныгуылд мыл хур,
 Мæ къултæ зæххыл фестадысты дур.

Æрцыд мæ царды рухс дугæн кæрон,
 Мæныл ныттар, мæйдар æхсæвау, бон.

Мæ сæрмаæ мигъты аныгъуылди мæй,
 Кæуынц мæныл мæ хæлддзæгтæ хъæрæй.

Мæ бындзæфхад дæр нал зыны дзæбæх,
 Нæ йæм худы ыстъалыбыдыр — цъæх.

Æз ферох дæн Хуыцауæй дæр бынтон,
 Æгас дуне мын басгуыхти зындон.

Æрмæст ма хъусын хъаматы дзæхст-дзæхст,
Куыд сыгъд мæ цуры дард ивгъуыды хæст.

Ныр нал хъæуын... мæ æцæг цард фæци,
Мæ фарн дзæнхъайау дурты бын ныцци.

Фыдызнæгтæй кæй хъахъхъæдтон æдзух,
Гъе уыдон дæр мыл ауыгътой сæ къух...

* * *

*Цæуы, цæуы, фæлæ нукуыдæм
хæццæ кæны.*

Уыци-уыци

Цæуын æз дæр, уæдæ, цы кæнон?
Нысанмæ нал кæнын хæццæ.
Мæ балцæн фесæфти йæ кæрон,
Дзæгъæлдзу, хауæггаг ысдæн.

Куы рындзæй рацæйтулын коммæ,
Куы мæ ыстæрсын кæны зæй.
Мæ къæхтæ нал фæкæсынц коммæ,
Æппын мыл иу аудæг нæй.

Цæуын тыххæй, лæгæрдын миты,
Мæ размæ стыр хæхтæ — цæлхдур.
Нæй хин, мæнгарддзинад мæ миты,
Уæддæр мыл нукуы скæсы хур.

Мæ балц ныссуйтæ вæййы кæмтты,
Мæн дымгæ сцъил кæны æваст.
Хъысмæт мын удæнцой нæ дæтты,
Æдзух мыл акалы йæ маст.

Æрбадын урс дурыл фæлладæй,
Ыстæй та дард балцмæ — цæттæ!
Фæлæ, гыццыл авдæнау, дардæй
Нæ кæнын м' амондмæ хæццæ...

* * *

Ис рухс дуне — дзәнәт,
Уым цин кәнынц ләгыл.
Фәләе мын ратт, хысмәт,
Уәләеон цард зәххыл.

Дзәнәтәй дард у мәт,
Уым уарзтән нәй кәрон.
Фәләе мын ратт, хысмәт,
Уәләеон амонд, бон.

Дзәнәтәы нәй мәләт,
Уым улы фарн — фәндыр.
Фәләе мын ратт, хысмәт,
Уәләеон цард — цыбыр.

Дзәнәт, уадз, диссаг уәд,
Зәрин бәстә — ләгән.
Фәләе йә зон, хысмәт,
Дзәнәт нә хәуы мән...

* * *

Цы схәуын фәнык? Не ссудздзәни арт.
Мә митыл худы хохаг дымгә комы.
Мәнәй нымбәхсти хуры тәлы дард,
Сәнтдзәф тымыгъ мә бакодта йә роны.

Кәддәры фәндтә фестидаысты рыг,
Фәих кәны хуыст арты фарсмә зәрдә.
Нәй, зонын, уазал рох фәнычы зынг,
Уәддәр дзы 'ррайау агурын цәхәргә...

* * *

Топшы нәмыг — удхәссәг, әгъатыр,
Й' азарәй нә кәны дуне сабыр.

Уый мә риуы карз тохы ныссагъди,
Къорд азы әнцад йәхицән «царди».

Иуафон æй дохтыртæ ыссардтой,
Худгæ йæ мæнæн лæварæн радтой.

Хæст та ногæй ауади мæ цæстыл,
Сыгъд цъæх арты, тугкалгæ, нæ бæстæ.

Æмæ сонтæй фестъæлфыд мæ зæрдæ!
М' алыварс ысси хъæрахст, гæрæхтæ.

Зæлыд хъусты дудгæ марой, хъарæг,
'Рхаудта къухæй сау нæмыг — мæ марæг...

ДЫЗÆРДЫГ

Амайын мæ мæсыг
Урс дзæнхъатæй, дурæй.
Ме 'мбæлцзон — дызæрдыг,
Нал цæуы мæ цурæй.

Батæры мæ къуыммæ,
Судзы мæ йæ азар.
Скæны зонд зыгъуыммæ, —
Цу æмæ йæ бамбар!

Хатт та мын хæрзгæнæг
Басгуыхы фырцинæй.
Нал вæййын æз иунæг,
Хъахъхъæны мæ хинæй.

Амайын мæ мæсыг,
Хохы уæхскыл царды.
Зон, æнæ дызæрдыг
Басудзин цъæх арты...

* * *

Поэзи у мæ хуры тын,
Мæ уды рухс цин, рис.
Мæнæн æрмæстдæр арвы бын
Æмдзæвгæтæ — мæ ис.

Мæхи сыл 'нæвгъау бахордтон,
Æдзух сын кодтон аргъ.
Мæ цард сæ бæрны бакодтон,
Уыдысты мын зынаргъ.

Ныфсы мæсгуытау кастысты
Мæ уды рындзæй дард.
Æнхъæлдтон, диссаг, хорз ысты,
Нæ ахуысдзæн сæ арт.

Фæлæ мæ къуыммæ батардтой,
Цыма сын дæн ызнаг.
Цæргæ-цæрæнбон не ссардтой
Дæ зæрдæмæ фæндаг...

* * *

М' арт нæ судзы, ахуыссы,
Суазал и мæ къуым.
Сугты цъыс-цъыс райхъуысы,
Къона у æрхуым.

Йе ссудзыныл архайын, —
Нæй æппын цæхæр.
Зестын пецы бакалын
Къæцæлтæ уæддæр.

Арт нæ судзы, ахуыссы,
Счынди йын кæлæн.
Уый мæ ныллæг агъуысты
Нал хъарм кæны мæн...

* * *

Х. М.

Нæ бæллицтæ ысфæнык ысты арты,
Тыххæйтты ма тыхамæлттæ кæнæм.
Ды та мæ домыс хъæлдзæг зарæг царды,
Нæ уадзыс бадын уды ныфсыл къæм.

Æвзидынц махмæ не 'мкъул адæм кардæй,
Тыхтона нын нæ гыццыл зæхх кæнынц.
Ды та мæ домис: мауал цу æнкъардæй,
Цы 'руагътай, 'нахъом сабийау, дæ фындз?

Ызнаг фыдæнæн Иры фарныл худы.
Лæууы нæ мæсыг 'нæ хæстонтæ хъен.
Ды та мæ домис: ехх æмæ, тæхуды,
Дæу искуы худгæ, амонджынæй фен!

Кæдæмдæр лидзæм цардагур нæ къуымæй, —
Фыдæлты уæзæг зайдзæни дзæгъæл.

Ды та мæ домис: мауал цу æрхуымæй,
Бæрзонддæр сис дæ зарæгæн йæ зæл!

* * *

Фыдрохгæнæн дур*, ныр цымæ кæм дæ?
Кæм фесæфтæ, мæ амондау, кæмдæр?

Цæст дыл фæндагыл не 'рхæцыд æппын,
Нæ дæм хъары фæллад уды рыст, зын.

Мæнæн мæ хъару батади, фæци,
Фæдæлдзæх и, цæстныкъуылдау, мæ цин.

Кæм æрбадон, кæм аулæфон — нæй,
Мæ цуры дуне — ихзæрдæ, фынæй.

Ысдæн зын балцы сагъæстæй хъуырма,
Зæрин хур арвæй нал худы мæнмæ.

Мæ фыртыхстæй бæргæ 'рбадин дæуыл,
Фæлæ дæ кой дæр никуал и зæххыл.

Лæууыс дæхицæн аууоны кæмдæр,
Мæныл та хинæй рацыдтæ ды дæр...

* Нарты кадджытæм гæсгæ — чи йыл æрбады, уымæн йæ фæллад айсæфы.

ХОХАГ КЪАХВÆНДАГ

Вæйфын æдзух æцæг бæлццон дæ цуры,
Бæллиц мæ сисы къæдзæхтæй уæлдæр.
Дæ фæрцы фенын мигъты сæрмæ хуры,
Вæйфы дæлиау сонт зæйтæн сæ хъæр.

Фæзынынц мæм бæрзонд цъуппытæ дардæй,
Мæ уд тæхынмæ — уарийау цæттæ!
Ды та кæныс зылын-мылынтæ 'нкъардæй,
Цыма бæндæнау дурты бын фæдæ.

Фæтæн фæндагмæ баджих вæйфыс арæх,
Кæныс æм уазал къулвахсæй хæлæг.
Фæлæ йæ зон, дæуæй фидауы а зæхх,
Ды дарыс хæхты, рухс тынау, бæрæг.

Æмæ ныууадз сæрниз кæнын дæхицæн,
Дæумæ бæлццон лæг никуы уыд хæрам:
Ис къахвæндагыл урс хохмæ ысхизæн,
Фæтæн фæндæгтæ ницы марынц ам...

МЕРЕТ

Радзырд

Сабыр зымагон ахсав. Мерет йæ маеллаг зангтæ йæ быны арбакодта, бæзджын даргъ халатæй сæ арбатыхта, афтæмай бады къæлæтджыны. Уыцы халат йæ зæрдæйæн зынаргъ у, йæ магуыр мойы номыл æй дары.

Рæхджы боны рухс арбакæлдзæн, зымагон уазалы хæрдгæбыд нывтæ конд рудзгуыты æвгтæй, горæты уынгтæ æмызмæлд суыдзысты, хæлцагур рауай-бауай сисдзысты сырдонцъиутæ, бæлæттæн райхъуысдзæн се'знæт хъуыр-хъуыр. Фæлæ нырма æгуыппæг, æнкъард ахсав бонмæ йæ бартæ нæма радта.

Уæззау у иунæг сылыстæджы хыс-мæт. Меретæн дæр царды уæз йæ бæллицтæ зæххæмвæз скодта æмæ ма йæ æрмæст уый мæт æвдæрзы: дукани кæд байгом уыдзæн æмæ та «цъæхæй» кæд фæцардхуыз уыдзæн... Баргъæвсти йæ уд, нал комы æртæфсын. «Ехх, тæхуды, — хъуыды кæны Мерет, — ныр сыст æмæ ацу уæлмæрдмæ, æмæ дын байгом уæнт дуæрттæ — уæлмæрды дуæрттæ нæ, фæлæ, иунæг хатт чи байгом вæййы, уыдон, æмæ бацу... Нæ фæтæрсин! — Йæ удæн ныфс æвæры сылгоймаг. — Бацæ-уин, æмæ уым та мæ магуыр цардæмбал — фараст азы размæ фæзынгхуыст...

«Дæ бон хорз, Тембол, — зæгъин ын, — æмæ нæ бæдул та кæм ис, Гизæ-Маркиза?»

Мерет йæ сæнтты афтæ арф аныгъуылы, æмæ йæм афтæ фæкæсы, цыма йæ мой æмæ йæ чызгимæ йæ фембæлд æцæг сваййы. Йæ цæсгомыл рухсы тын ахъазы, йæ царды уæз æм, цы у, уымæй рогдæр фæкæсы.

Цæвиттон, йæ чызг дæр ма йæ фыды фæстæ ацарди фондз азы. Мереты фыццаг рæстæджыты хиуæттæ иунаг бæргæ нæ уагътой, фæлæ, зианæн йæ афæдз куы ахицæн, уæд сæ уымæ никайуал æвдæлд. Алчи сæ йæхи царды кой кодта. Афтамæй иунагæй азади Мерет. Уæд ма хуыйæгæй куыста. Бæргæ, æнарынцой куысты руаджы йæ бирæ сагъæстæй куы ирвæзид, фæлæ — кæм... Науæд та, цардимæ æмдзу кæнгæйæ, зæрдæйы закон сындзау чи бауад, æмæ йын судзгæ рысты хос чи уыд, уыцы схъис сласын, фæлæ уымæй дæр — фыдæнхъæл. Уый афтæ ныннхсти йæ уды мидæг, æмæ йын стонын амал нæл ардта; уыйбæрц йæ уацары бакодта сылгоймаджы, æмæ карз нозтæй дарддæр йæ сæрæн æндæр хос нæл зыдта.

Куыст цардæн фæрæз у, фæлæ, Меретæн йæ къухтæ ризын куы райдыдтой, уæд ма йын цæй хуыйæгæй кусæн уыдис, æмæ райдыдта æфснайæгæй кусын скъолайы. Уæддæр уыцы уды хъизæмар... «О Хуыцау, — йæхинымæр дзырдта Мерет, — цы ракодтон, цы тæригъæдджын фæдæн?»

Ныр йæ дæс æмæ ссæдз азы йæхи фесты. Цал азы цæрæнбон ма йын баззад — дæс æмæ дыууиссæдз? Æртиссæдз? Æмæ Мереты бæллиц уыд, цæмæй йын, цы цæрæнбонтæ лæвард уыд, уыдон иу бонау аивгъуыйой, бамынаг уа сæ хъæр, мауал уа сæ уынар. Уæд æрлæууид Мерет уыцы кулдуары раз... Уымæн æмæ амард Мерет, раджы амард. Амард уый дæр йæ чызджы амæлæн бон. Не ссардта æнцой æмгæртты æхсæн дæр — не ссардта æнцой уыдонимæ киноты йæ рæстæг æрвитгæйæ.

Рæстæг цыд. Дуг йæхонтæ кодта. Æгæрон, фæрныг æмæ хъаруджын бæстæ ракетæтæй йæхицæн агъуд сараз, афтæмæй йын, æгæр дзаг цы нау бавæййы, æмæ йæ сæрты дон æнхъæвзын кæмæн райдайы, уыйау фæдæлдонæй тас уыди. Æппынфæстаг бæстæ байуарстой, æмæ Зæххы къорийы æхсæзæм хайæ Меретмæ дæр лæвар æрхауди — ваучер. Уый та дын нæ фыдæлты æмæ уыдоны фыдæлты фыдæбон — ваучер.

«Йæ ном дæр кæуылты у, — кадæмдæр джихæй кæстæйæ, хъуыды кодта Мерет. — Бæстæ байдзаг сникерстæ, чъиутæ æмæ,

сæ ном дзурынæн дæр кæмæн нæ бæззы, ахæм дзаумæтты койæ... Президент бацард хæдтæхæджы, йæ рæстæг æрвиты фæндырдзæгъдджытимæ, шахты фæллойдæнджытæ та алы рæтты къæбарыл кæуынц... Йæ уæззау улæфт-иу райхъуыст Меретæн.

Скъолайы куыст дæр цас батавтаид Мереты æфхæрд уд. Сабитыл цыма къухты бæсты халамæрзæнтæ разæди: «Мæн у-у-у!»

Иухатт Мереты раз дыккаг къласы ахуырдзау, къулырдæм здæхтæй, зыд хæрд кодта адджын гуыл. Йе 'мбал та, æви йæ хæлар — цы хъауджыдæр у? — дзагъырдастæй касти, лæппуйы къухы хæрзад кæрдих куыд тади, уымæ. Уæд Мерет дæр балхæдта дыууæ ахæм гуылы, уыцы лæппуты къухы дзы фæйна фæсагъта æмæ æнхъæлмæ касти, дарддæр цы уызæн, уымæ. Æваст, æрдæбон йе 'мбалы дзыхмæ кæстæйæ йæ комыдатта кæмæн уадысты, уый сдзырдта:

— Мерет, амæй Игорæн дæр радтон?

— Ратт, ратт!

Лæппу йе 'мбалмæ атындзыдта. Иннæ дæр адджын гуылы йæ дæндæгтæ куыд фæсагъта, афтæ йæ цæст схæцыд кæйдæр æххормаг цæстангасыл, æмæ уæд нал фæлæууыд, йæ гуылайй иу комдзаг расаста: «Гъа!»

«Ай дæр бынтон куыдз нæ уызæн», — ахъуыды кодта Мерет.

Уыд рагуалдзæг. Мерет фæцæйцыд базармæ картоф æлхæнынмæ. Кæсы, æмæ бырондоны цур бедра æмæ æрдæджы бæрц картæфтæ, зæхх хусдæр кæм уыди, ахæм ран калд. Мерет сæ цуры æрлæууыди: «Сæвгæнин дзы?» Фæлæ йæ магуырайй йе 'фсарм тыхджындæр разынд. Фæстæмæ куы раздæхт, уæд уым сæ кой дæр нал уыди...

* * *

Магуырайй адæм дардмæ лидзынц, æмæ Меретмæ дæр уазæг стæм цыдис. Афтæмæй йæ уат бафснайыныл дæр æдыхст уыдис. Бирæ хатт-иу йæ хуыссæн дæр æнæистæй баззад, æфснайгæ æмæ мæрзгæ дæр арæх нæ кодта.

Ахуыргæнджытæ йын райсомæй салам лæвардтой, чи йæмиу йæ къух фæтылдтаид, чи та йæ сæр банкъуыстаид. Сывæллæттæ дæр-иу «Здрасть», зæгъгæ, фæкодтой, стæй-иу атындзыдтой алчи йæ къласмæ. Фæлæ ахуыргæнджытæй иу куыддæр хицæн кодта йæ хъарм зæрдæйы ахастæй, йæ фæлмæн ныхасæй. Иннæтæй уæлдай-иу уый йæ цуры æнæрлæугæ нæ фæуыдаид, хъуамæ-иу æй афарстаид истæмæйты. Æмæ та мæнæ

абон дәр Ларисә әрләууыд Мереты цур, куыд дә, цы дә, зәгъгә, әмә йын стәй афтә зәгъгы:

— Мерет, иннабон әртә ахуырдауән бәрәг кәнәм сә гуырәнбонтә, кәласимә иумәйагәй аныхас кодтам, әмә дә хонәм цай цымынмә.

Мерет фәуыргъуыйау, ныхас әххәст нә бамбарста.

— Ма дә ферох уәд, — Ларисә ма йын йә цонг бауыгъта әмә ацыд кәласмә. Урочы фәстә йәм Мерет, йәхи ныхъхәд-дых кодта, афтәмәй әрхатыд:

— Әрдәбон мын цытә дзырдтай, уыдон ма мын бәстондәр бамбарын кән.

Ларисә йә әрбахъәбыс кодта:

— Куыддәр әнкъард кәныс, әмә немә дәхи куы аирхәф-сис, уый ма фәнды.

Мерет цәхгәр фәзылди әмә, йә кәуындзәг тыххәй уромгәйә, цәуынмә фәци.

Дыккаг бон диссаджы ирд бон скодта. Мерет куыстмә дәр нал ацыд. Йә фатеры рудзынг байтыгъта, әмә зымәгон уддәф зына-нәзына фәйлыдта ногәхсад рудзынгәмбәрзәнтә. Кәдәй-уәдәй йә уат ныммарзта, ныхсадта пьолтә, йәхи цынадта. Йә дзыкку-тыл урс хисәрфән тыхт, афтәмәй ивта йә хуыссәнгәрзты цьәрттә. Йә архайдыл цәст нә хәцыд — тагъд кодта парикмахермә. Ныр цалдәр азы уыдоны кәсәрәй хизгә дәр нал бакодта. Афтә ныр цалдәр азы йә цонг дәр нә атъыста, чырынәй цы кьаба сиса, уым. Йә уәлә йә абарста, әмә кәсәны йәхимә әнцәд йә мид-былты бахудти. Раст цыма зноны хуыд у, фәлә ма ахәм кьабатә чи дары... Мерет-иу кәсәнмә куы хәстәг бацыд, куы та-иу фәстәмә аләууыд. Афтә иу дзәвгар йәхимә фәкасти, фәрав-зар-бавзар кодта. Куы йыл фәхудой, уымәй тарст, фәлә йын әндәр райст-бавәрды дарәс нә уыд, әмә хъуыддаг ууыл ахицән.

Уыцы бон дәр та хурбон скодта. Хырыз миты әнәнымәц стәлфәнты хур йәхи уыдта, әмә уыдон дәр раст йәхийау әрттывтой. Сырддонцъиуты хәәлдзәг хәәләба хъуыст. Бәләттә сә хъуыр-хъуырәй нал әнцәдысты.

— Куыд дә? — афарста Ларисә Мереты. — Фәндзәм уро-чы фәстә дәм әнхәлмә кәсәм.

Фондз сахаты фыдәвзарәнау уыдысты Меретән. Әвәндон-хуызәй раласта йә уәләфтау, сиса йә сәрбәттән, әмә әваст йә хуыз фәндәр. Йә дзыккутә аив әфснайд уыдысты йә фәскъәбут. Йә әдгуыр кьаба әнгом бадти йә аив уәнгтыл,

æмæ йын уыд цавæрдæр хъуыддагхуыз. «Кæсæнцæстытæ ма, æмæ цæттæ ахуыргæнæг, — бахудти йæ мидбылты. — О, фæлæ иуæндæсæм кълас... Цы цæстæй мæм ракæсдзысты?» Йæ былтæ зына-нæзына ацахуырста, æмæ къласмæ фæцæуæг.

— Ларисæ Константиновнæ, мæнæ дæм уазæг, — загъта чызджытæй иу æмæ дарддæр фынджы куыст кодта. Ахуыргæнæг йе 'ргом раздæхта Меретмæ:

— Мæн агурыс? — афарста йæ раздæр, стæй дисхуызæй фæкодта:

— Сывæллæттæ, мæнæ нæм чи æрбацыд! — æмæ Мереты йæ хъæбысы батыхта. — Ай нын диссаджы рæсугъд куы дæ!

* * *

Хæдзары Мерет уазалгæнæнæй райста арахъхъы æрдæг авт, æмæ йæ æхсæндæттимæ ауагъта.

Стæй йæ хъарм халат æрбакодта, æмæ йæ къухы цайы агуывзæ, афтæмæй йæхи æруагъта къæлæтджыныл.

Цай раджы ныууазал. Мереты цæсгомыл хъазыд сабыр мидбылхудт. Æнæзмæлгæйæ бады æмæ æдзынæг кæсы телевизормæ. Абон ын цы 'вдисы, уый фенын æрмæстдæр Меретæн у йæ бон. Уартæ сæ бæрæг изæры нывтæ. Мæнæ Мерет бады фæсивæды 'хсæн, арфæтæ сын кæны, дзуры сын йæ хабæртæ, æмæ йæм уыдон хъусынц, хъусынц!.. Дзуры сын йе скъолайы бонты хабæртæ, æмæ йæ иунæджы хъузгæй куыд фæрвæзт, афтæ йæ зæрдæмæ дæр æнæнхъæлæджы рухсы цъыртт бакалди. Ныры дуджы ахуырдаутæ сæ ныййарджытæй сæхи дард фæласынц, ахуыргæнджытæн та аргъуыц фæкæнынц, фæлæ Меретмæ та уæндон уыдысты, æмсæр-æмбар адæймагмæ куыд уæндай, афтæ. Иу дзырдæй, тынг фæхæлар сты иуæндæсæм кълас йемæ.

— Мерет, — загъта чызджытæй сæ иу, — дыууæ къуырийы фæстæ мæ гуырæнбон у, æмæ дæ æз дæр хонын, — æмæ ма кæд Мереты зæрдæйы рæбын исты сусæг дызæрдыгдзинад уыди, уæд уыцы ныхæстæй йæ фæд дæр айсæфти.

— Хорз уайд, — загъта ахуыргæнæг. Æхсызгон ын уыд, чызгмæ ахæм æрхъуыды кæй разынд, уый.

«Нæ, бынтон сæфт нæ нæ фæкодтой мæнг демократтæ!» — хъуыды кодта Мерет.

* * *

Абон Мерет æрдæгвæндагæй раздæхти хæдзармæ. Куыстмæ цæугæйæ йæ зæрдыл æрлаууыд, Ларисæ йын гуырæнбон изæры

цы фæдзæхста, уый: «Дæ былтæ-иу ацахор, хорз дыл фидауы». Мерет ссардта былахорæн æмæ фæлтæрд къухæй тæлм авæрдта йæ былтыл.

Скъолайы Меретмæ фæрсæгау каст сæ директор, бафарста йæ: — Мæн агурыс?

Стæй йæм æдзынагдæр куы бакаст, уæд дисхуызæй загъта: — Ай нæхи Мерет куы дæ! Æз та... Афтæ, афтæ, дæ бакастæй зæрдæ рухс кæны.

Куыд хорз у, адæм дыл куы цин кæной, уæд уый, — хъуыды кодта Мерет.

* * *

Ныр иуæндæсæм къласонтæ Меретæн «Здрасть», загъгæ, нал дзырдтой, фæлæ йын зæрдиаг салам лæвæрдтой. Мерет дæр-иу сæм арæхдæр бауади, чысылгай сын сæ нæмттæ æмæ сæ мыггæгтæ дæр базыдта. Мерет фæсурокты уынджы лæууыд æмæ æнхæлмæ каст Ларисæмæ. Мæнæ рацыд.

Дыууæ сылгоймаджы фæтчыгъæды ныхæстæ акодтой, стæй Ларисæ Мереты æваст афарста:

— Мерет, кæддæр цыма хуыйæгæй куыстай, æмæ ахуыргæнинагты къорд куы райсис?

— Цытæ дзурыс, уый уартæ кæд уыди!

Хæдзары чырынаёй систа сгæлладæй къабайаг æмæ стыр хæсгард, хъуымац стъолыл айтыгъта, æриста загæлыл ауыгъд нывтæ. Стæй æваст хъуымац атымбылтæ кодта æмæ йæ сынтагмæ фехста, æрбадт æмæ иудзæвгар хъуымацмæ бавналын йæ ныфс нал бахаста. «Ницы дзы рауайдзæн, — уæззау ныуулафыд Мерет, — ныр цал азы рацыд!». Рæвдзгомау фестад, иту стæвд кодта æмæ йæ хъуымацыл ауагъта, итуверд хъуымацыл нывтæ æрæвæрдта æмæ аргуыбыр ис йæ куыстмæ. Мелæй нывты кæрæтты æрхахх кодта. Цасдæр ма æндзыгæй алаууыд, стæй хæсгардæй нывгарст кæнын райдыдта къабайаг. Стæй, бантыст мың, фæрæстмæ дæн, загъгæ, Мерет кафгæ-заргæйæ уаты къуымты æрзылд.

* * *

Ахуырдузтæн амьдта, хъуымацтæ цавæртæ вайынц, хъуымац кæрдгæйæ сæйрагдæр цы у, йæ хуыз чердæм у, уый куыд хъуамæ равзарай.

— Мерет, æмæ мæ дæлгуырæн цас хъæуы хъуымац, уый куыд хъуамæ банымайон? — бафарста йæ чызджытæй иу.

— Сантиметраёй гуырыконд абар рагацау æмæ уымæ гæстæ скæрд хъуымац, ныв куы стырдæргæнгæйæ, куы та къаддæр.

Ралаууыд фæстаг фæлварæн. Уымæй къуыри раздæр Мерет йæ къордимæ фæцис йæ ахуыртæ, æмæ ныр йæ зæрдæ цинай ради, уый дæр æнæхъуаджы кæй нæ цæры зæххыл, уый æмбаргæйæ. Скъоладзаутæ йын йæ зæрдæ барæвдыдтой дидинджыты стыр букет æмæ зæрдиаг арфæтæй.

— Куыд сты сæ хабæрттæ нæ къласæн? — бафарста Ларисæйы.

— Дзæбæх, фæлæ, — æнкъардæй загъта уый.

— Æмæ æнкъард та цæмæн дæ?

— Куыд нæ уон æнкъард, кæд æмæ фæндзæм къласæй фæстæмæ семæ дæн, кæд æмæ сæ цинай дæр хайджын уыдтæн æмæ сæ хъыгæй дæр? Мæ цæстыты раз схъомыл сты, махи хъæбултæй хъауджыдæр мын не сты, æмæ мæ зæрдæ æрбауынгæг ваййы. Бæстæ æмтъеры, æфсарм бынтон нал ис. Мах дæр нæхæдæг уæлхæдæй мард стæм, æндæр куыд быхсæм ахæм цардæн?..

— О Хуыцау! Ларæ, æз дæр стыр тасы дæн. Раст цыма зæхх ризы мæ къæхты бын. Æнæуый дæр састбазыр маргъау дæн, æмæ ма ноджы æнæрай царды бæллæхтæ... Раст стæрсын, ногæй та мæ цонг нозтырдæм куы фæтаса, уымæй. Иунæг зæрдæфæлаууæн ма мын у, мæ ног къордимæ кæй кусын, уый, — Мерет йæ сæр æруагъта Ларисæйы уæхскыл. — Æмæ ноджы нæхи иуæндæсæм!.. Нæхи, зæгъгæ, кæй зæгъын, уый дæм аипп ма фæкасæд..

— Ис ма дын, ис, хуыйджыты хуыздæр, ноджы дæр ма иу зæрдæфæлаууæн, — хъæлдзæгæй загъта Ларисæ, æмæ йæм хъазгæмхасæнты йæ 'нгуылдзæй бавзыста. — Физкультурæйы ахуыргæнæг дæ фæстæ тынг зæрдиагæй зилы. Уымæн йæ ус фæзиан, иунæгæй йæ чызджы хæссы. Æвæдза, куыд рæвдыдхъуаг у уыцы чысыл уд, нæ, Мерет?

— О Хуыцау, — стыхсти Мерет, — мæ кары ма... Стæй уый манæй кæстæр куы у... Æнахуыр æнкъарæн сæмбæлди йæ удыл. Йæ цардæн цыма ногæй аргъ кодта; аргъ дæр нæ, фæлæ йæ царды цаутæн цыма ног бынæттæ агуырда. Æмæ йын уый æцæг куы у зæрдæфæлаууæн: чызг — хъæбул! Йæ магуыр чызг æнæхай кæмæй баззади, уыцы æнæхардз уарзтæй ныр тавдзæн æндæры, сидзæр хъæбулы.

Дыууæ сылгоймаджы ма цасдæр фæныхас кодтой, стæй Мерет сындæггай араст йæ фæндагыл, йæ сæр йæ риуыл æркъулгæнгæйæ, цæмæй, йæ цæстомыл цы сусæг мидбылхудт хъазы, уый йын ма феной адæм.

ГАФЕЗ: 95 АЗЫ

*Рахизырдыгай галнуырдам:
Гафез, йа фырт Вилен ама йа бинойнаг Цхуырбиан Надя.*

Сцена спектакль «Басты фарн»-ай.

ГАФЕЗЫ ДРАМАТУРГИЙЫ ТЫХХÆЙ

Стыр фыссæг литературæйы цыфæнды жанрмæ æрæвналæд, уæддæр дзы ныууадзы зынгæ фæд. Ахæм уацмыстæ ныууагъта Гафез ирон драматургийы. Æцæг дзы сценæйыл сæвæрдтой бæрцæй æртæ спектаклы — «Бæсты фарн», «Хуцайы таурагъ» æмæ «Æз уарзтон дæу». Фæлæ «Бæсты фарн» йæхæдæг цахæм пьесæ у! Æнхъизы, фыцы, пæлхъ-пæлхъ кæны Фыдызæхх æмæ раттæг адæмыл æнувид уавыны æнкъарæнтæ æмæ сыгъдæг уарзтæй; сæ ивгъуыд, сæ абон, сæ фидæнын сагъæсæй.

Пьесæйы автор спайда кодта Беджызаты Чермены новеллæ «Æлбегаты Батай æмæ Барсæгаты чындз»-ы мотивтæй.

Чермены хъайтар Батай æмæ Гафезы хъайтар Джетæ æцæг хъæбатыртæ сты. Тыхæй, зондæй, фердæхтæй — æххæст, фæлæ сæ цард фыры сыкъайы здухы. Хъаруйæ никæмæн ницы ауадздысты, фæлæ царды фæтк галиу лæгтæ зыгъуыммæ куы азилынц, уæд сæ уый хурхæй мары. Фыдгæнд хъуыддæгты æмæ æгъдæутты аххосæй сæ дыууæ дæр се стыр уарзтæй сæ къухтæ сæ дзыхы акæнынц. Ноджы ма сæ мыггæгтæй низ æмæ зæйы аххосæй æнæмыггаг куы фæвæййынц, уæд хъæды халонау иунæгæй

хитыны басты хуыздарыл банымайынц зәппадзы дуэртта сәхиуыл цардудәй бафәлдахын.

Әрмәстдәр сын уыцы цау — аивадон амал у иумәйаг. Фәлә йә Гафез нывәрдта йәхи джиппы, уд дзы бауагъта нә дуг әмә не 'нусы проблемәты комуләфтәй. Уынаем әмә дзы хъусәм әрмәст мыггадгы сәфтыл катай әмә марой нә, фәлә нә фыдызәххы әнуд цъәхахст.

Зындгонд у — драматургийы жанр литературәйы иннә жанртәй бәрәг зындәр у. Иннәтимә абаргәйә, уымән йә аивадон фәзиләнтә дәр, йә уацмысты композицион арәзт дәр, йә рәзт дәр цәхгәр хицән кәнынц. Уацмыс кәсын әмә сценәмә кәсын иу не сты. Сценәйыл иу ныв иннә нывәй куы нә цауа, иу ныв иннә нывәй уәлдәр куы нә ләууа, уацмысы хъуыды әмә зәрдәйы змәлд тыхджындәр куы нә кәна, уәд сценәмәкәсәдгы нә ахсы.

Фәлә Гафезән фәстәмә алаууән никуы уыдис. Йә царды нысан әвзонгәй сбәлвырд кодта:

*О уарзон Ир,
Кәд тохы дән фәразон,
Кәд искуы сарәхсын,
Ныккалын туг,
Уәд уымән афтә у,
Кәй дә уарзын әгәрон,
Кәй хъахъхъәннын*

әз дәу

әмә

нә дуг!

Уый поэт хәсты тәккә тәмәны загъта — 1942-әм азы, әмә йә равзәрст фәндагәй иуварс никуы алаууыд. Йә уарзон Иры уарзтыл сайдәй никуы рацыд. Цы арәзта, уый әрмәстдәр Ирыс-тоны тыххәй, ирон адәмы сәрвәлтау. Уымә гәсгә йәхицән уый бар никуы радта, уыдон тыххәй фыстаид былалгәй.

Уацмыс куы райдайы рагон царды нывәй — бәрәгбонәй, стәй куы ахизы дыууә әвзонг улы, ләппу әмә чыздгы уарзтмә, уәд нәм афтә фәкәсы, уыцы-иу фәдыл ацаудзәни. Фәлә нын фыссәг цы уарзты әнәлаз, уәлеистә, бынәйахадгә суадон фенын кодта, уый ахызт әгъатыр царды мыггагон тохы ивылд фурдмә.

Æгъатыр адаймæгтæ уыцы змаст фурды ныххуыдуг кæнынмæ хъавынц Гатайты Джетæ æмæ Бураты Уардисы уарзт. Сæ сусæг тохæй, æрмæстдæр сæхи удтæн хорз аразыныл кæй скъуынынц сæ быцъынæг, уый тыххæй пьесæйы «мыггагон æгъдæуттæ хъахъхъæнын» ахизы тугныккалдмæ, стæй — туги-сынмæ. Тода æмæ Гисойы хуызæттæм нымады дæр нæу стыр францаг поэт Пьер-Жан Беранжейы хурæргом хъуыды:

Распри, о смертные, вас утомили...

Отдых ваш краток, и сон ваш тяжел.

Землю по-братски бы вы разделили:

Место бы каждый под солнцем нашел!

(«Священный союз народов», В. Дмитриевы тæлмац).

Искæй тугкалдæй удæнцой арынц. Æндæра, Джетæ æмæ Гисо, стæй Тодайæн сæ зæххытæ дæр, сæ мыггæгты зæххытæ дæр уарст сты, уæддæр фыдны æмæ тугкьоппа æрвадæлтæ разы не сты, Джетæ æмæ Уардис хуры бын сæхицæн цы рæсугъд бынат — зæрдæты уарзт — равзæрстой, уым сæ æнцойæ ныу-уадзыныл.

Пьесæйы конфликттæ цæуынц уырдыгæй æмæ аразынц сæйраг, гуылф-гуылфгæнæг цæугæдон. Уыцы донæн ласын кæнынц, сæ фæндагыл цы ныхдур ис, уый. Фæлæ зæххы цъарыл æнæхин уарзтæй рæсугъддæр ницы ис: рыг ыл нæ хæцы, арты нæ судзы. Гисо æмæ Тода цы дон змæнтынц, Джетæ æмæ Уардисы уарзт уырдыгæй ирддæрæй уый тыххæй разыны.

Джетæ æмæ Уардис дыууæ бонзонгæ, уарзæгой, æвзонг адай-маджы. Удыхъæдæй — сыгъдæг, хъаруйæ — бафæзминаг. Сæ кæрæдзийы уарзтæй цъæх арт уадзынц, фæлæ йæ сæ фыр сæрыс-тырæй раргом кæнын нæу сæ бон:

У а р д и с. Онай, ныууадз мæ, рагæй зонын м 'амонд.

Цæмæн цыдтæн? Мæ зæрдæ мæм куы дзырдта,

Кæй не ссаудзæн. Цæмæн уыдтæн тызмæг...

О н а й. Цына фехъусдæн а дунейыл лæг!

Уардис тызмæг уыд? Радзур æй æндæрæн!

Æмæ кæмæ? Джетæмæ? Нæ, мæнг зæгъыс!

У а р д и с. Уыдтæн, уыдтæн.. Уадз, бахус уæд, цы 'взаг уыд!..

О н а й. Оммен! Ермæст куы феныс ды Джетæйы,

Кæсын дæр æм нæ бауæндыс. Ныууадз!

У а р д и с. Æз иу изæр куы фæцæйхастон дон,

Æргæпп кодта, мæлæты лæгау, бæхæй.

Цæхгæр ныллæууыд бæрзы бын мæ разы:
«Æргом мын зæгъ дæ фæндон, Уардис, науæд
Мæ цард фæуыдзæн д 'амæддаг ныртæккæ!»

Мæн та фæндыдис ахъазын. Ысдзырдтон:
«Куыд тæригъæд дæ, ацы хорз бæх, уаргъæн
Зыгуымы голлаг чи хæссы дыууæрдæм».

Цыма æрвнæрдæй фесхъиудта, йæ бæхыл
Цæргæсау абадт, фаты фехстау атахт.
Уæд ын йæ фæдыл ахъæр кодтон ноджы:
«Тæргæйттæ-иу дæ фæлмас мадæн кæн!..
Æй, бахус уай, цы 'взаг уыдтæ...

О н а й . Оммен!

Ам æвæлтæрд чиныгкæсæг дæр фæхатдзæнис Онай Уардисы æлгыстытыл æрмæст ахудыны тыххæй кæй нæ кæны зæрдæбын «Оммен!».

Чызджы фæнды æви нæ, уæддæр йæ зæрдæ тоны Джетама. Уардисы карз æлгыстытыл æй уый схойы «Оммен!» кæнынмæ. Æмæ уымæй авторы къухы æфты конфликт арахстгай цырендæр кæнын.

Стæй дарддæр:

У а р д и с . Йæ царæнбонмæ 'рвылæхсæв фæкувын,
Йæ фенынмæ мæ былтæ 'хсынын бон...

О н а й . Ыстæ-ма, рауай, фенон дын дæ былтæ,
Нæма дын фесты хæрд æмæ æхсыд?
Æрра нæ дæ... рæвдыд æмæ тæвд батæ
Дæуы йеддæмæ никæй хъæуы?

У а р д и с . Банцай!..

Фæтæргай ис. Уый нал ыссæудзæн ардæм.

Сæ карæдзийыл сæ ныхас куы 'рбадт, афтæ куы загътой, ныр нæм амонд йæ мидбылты бахудт, уæд хъуыддæгтæ схæлбурцъ кодтой. Маргджын кæлмытау сæм цъаммар адæймагтæ алырдыгæй раластой се 'взæгтæ.

Диссаг куыд нæу: алы хорзы фæдыл дæр нæм фондзыссæдз æвзары ис æфтыд. Хъуамæ йын йæ ныхмæ дуртæ тулой, йæ нуæрттæ йын къуымых хырхæй лыг кæной, йæ амондмæ йын лæбурой стонг æмæ тæфгæнаг гиенæтау. Цæмæй уыдонæй хуыздæр ма уа. Цæмæй йын мацы бантыса. Цæмæй йын йæ сæрыстыр æмæ йæ намыс сæ цъыф къæхты бын змæнттой...

Уыдæттæ Гафез хорз зыдта. Нæ адæмы удыхъæдмæ айдæны кæсæгæу каст. Уарзтыл фыст уацмыстæ фылдæр цы æртæкъуымоныл нывæст ваййынц, уымай уæрæхдæр уый тыххæй авнæлдта.

Джетæ æмæ Уардисы сыгъдæг уарзты йæ марг дæндæгтæ ныссагъта, хъæубæсты куырыхон хистæры фырт Гисо. Æндæр амал ын нал и, хъуамæ цыфæнды аргъæй дæр Уардисы байса. Уардисы æмбал, — Гисойы æрвад Онай дæр Джетæйыл æрратæ кæны. Йæ сусæг бæллиц у, Джетæ йæ уарзонæй кæд фæхицæн уыдзæнис, ауыл кæд æрæвæрдзæн йæ цæст.

Бынтон арт æмæ фæнык Гисойы ацæргæ æрвад Тодайæн нал ис. Йæ сау зæрдæ йын, сау калмау, æууилы кæддæры сау маст. Кæддæр ын Гатайтæ йæ хъусы æрдæг ахауын кодтой, æмæ нæ сысы йæ зæрдæйы рис:

Нæ мæ фæндыди, ссыдаин ма ардæм,
 Фæлæ мæ рыст... Йæхион домы маст.
 Кæддæр ныккалдис ацы ран мæ туг —
 Мæ хъусы 'рдæг йæ рæбыныл æрхауд..
 Ыскодта фынг мæ туджы калдмæ Сесе.
 Фæлæ нæ фесæфт зæрдæйы фыдмаст..
 Мæ кæстæртæ хъуымыздзыхтæ уыдысты.
 Фæлæ ныр та? Æндæр у хъуыддаг ныр.
 Æрцыд рæстæг — кæм дæ, мæнæй уый, фезмæл..
 Гисо, Джетæ... дзæбæх фырытæ сты.
 Ныхæй-ныхмæ сæ рауадззынæн дугъы,
 Æхсон дурау, куыд акалой цæхæр.

Æвзæрма алцæмæ дæр æнхъæлмæ кæс. Джетæ зондæй æххæст кæй уыдис, уый тыххæй нæ бантыст Тодайæн, æргом дугъы йæ рауадзын. Уыйхыгъд йæ мæнгард фæндæй хæлуарæджы хызы æрцахста Гисойы дæр, Уардисы æфсымæр рауæууæнк Додийы дæр. Йæ маргæвзаг æмæ сæ йæ хин митæй батардта кæрдты бынмæ. Ныккалдта сын сæ туг.

Тодайæн Гисо йе 'рвад у. Фæлæ йын æрвады тæригъæд нæ кæны. Йæ бæллиц æрмаестдæр у йæ зæрдæйы сау маст тугæй ныхсын. Æмæ уый тыххæй фæсте нæ лæууы. Джетæмæ куы нæ баххæссы, уæд йæ маргæвзагæй фæныхæй-ныхмæ кæны дыууæ æвæлтæрд лæппуйы: Джетæйы æрвад, йæ фыды æфсымæры лæппу, сидзæр Бабе æмæ Уардисы æфсымæр Додийы.

Фæлæ йæм уый фаг нæ фæкасти. Фæсивæды сын куы арвыста

сæ цураей, «Цæугæут тагъдæр! Адон уадзут, хъазæнт», уæд Гисоимæ ныккæнынц фыдвæнд, Æвзонг лæппутæн фыдæлты æгъдаумæ гæсгæ сæ цæстытæ бабæттынц, хъаматæ сæм раттынц, афтæмæй уæ кæрæдзийæ уæ маст райсут, зæгъгæ. Цыма туджджынтæ уыдысты. Поджы йæхæдæг хъамайæ барæхойы Додийы, цыма йæ Бабе амары.

Афтæмæй йæхицæн йæ тугмондаг зæрдæмæ ныккæсы рухс, Джетæ æмæ Уардисæн та сæ уарзтвæндагтæ æрæхтæнынц æмæ чызг Гисойы хай фæваййы, цалынмæ хъуыддæгтæ нæ райхæлынц, уæдмæ.

Гафез, пьесæ фысгæйæ, фæлтæрд фыссæг уыдис. Тынг хорз зыдта, драмон уацмысы мид-змæлдæн цы тых ис. Характертæ хъуамæ кæной рæзгæ. Конфликт карзæй-карздæр куы нæ кæна, уæд сценæмакæсæджы йæхимæ не 'лвасы. Уымæ гæсгæ пьесæ иу мийæ иннæ мимæ цæуы уæлæмæ. Йæ архайд у æндыгъд. Иунæг ран дæр æй не 'руагъта дæлæмæ æрхауын.

Цæмæй Тода Джетæ æмæ Уардисы сыгъдæг уарзтыл цъыф бакала, адамы цæсты сæ бафтауа æмæ чызджы Гисойырдыгæй фæкæна, уый тыххæй уацмысы хъайтарты къордæй йæ марг æвзагæй æртымбыл кæны, Джетæ Дадийæн, кæм фæмард, уым сусæгæй цы цырт-хъама кæны, уырдаæм. Æмæ йæ мæнæ куыд афыста автор:

Д ж е т æ. Куы ваййын иунæг, сагъæстæ мæ сбырсынц.

Цына ныфсытæ февæрын мæхицæн.

Куы дæ уæларвмæ, мигъты 'хсæнмæ сисын,

Куы дын æндонæй галуантæ фæкæнын,

Цæмæй дæ мачи атона мæ удæй.

У а р д и с. Цытæ дзурыс! — Сæнттæ æмæ бæллицтæ!

Д ж е т æ. Дæу чидæр хъуамæ ахæсса... æз та?

Æз та цы кæнон, исты ма мын зæгъ?

Æрттадæлармæй амыты хæтон?

Мæ сæр нæмон æдзæм къæдзæхты тигътыл,

Дæндагæй тонон тулдз бæлæсты зæнгтæ?

Нæ, нæ, фæлтау... Нæ бабыхсдзынæн уый.

Дæ куыдзы дын ныххурх кæндзынæн къухæй!

У а р д и с. Уæд та нæуæгæй — тутгалд æмæ туджджын.

Фæзындысты Зæлон, Заза, Тода.

Д ж е т æ. Уадз, ракæлæнт мыл туджы зæйтæ, хæхтæ —

Дæу ме 'гасæй нæ акæндзæни ничи!

З æ л о н. Æй, саубон мæ куыд баййæфта, цы уынын!

Цы ми кæныс дæ туджджынимæ хъæды?

З а з а. Кæм ыссардтай дзæгъæл чызджы, фæлæуу-ма,
 Кæй мыггаг кæныс худинаггаг, чъизиз?
 Уæд æз кæм дæн? Æ, сау хæрæгæй гуырд!
(Хъама фелвæста.)

Т о д а. Цы сæрра дæ! Æрсабыр у чысыл.
(Хъама сласта.)

З а з а. О, æз æрра дæн! Ауадз ма, æз ын...
(Тода йæ иргъæвы.)

Ам уацмысы архайд кæны карзæй-карздæр. Фыссæг чиныг-кæсæджы, стæй сценæмæкæсæджы дæр цымыдис кæны — цы уыздæни дарддæр?

Фæлæ хъуыддаг ууыл нæ фæвæййы. Автор нын йæ хъайтарты фезмæлд, сæ архайд, сæ дзыхыдзырдæй æргом кæны сæ характертæ. Чиныгкæсæг, стæй сценæмæкæсæгæн дæтты фадат, цæмæй сын лæмбынæгдæр ныккæса сæ зæрдæтæм, цæстуынгæ æрмæджыты фæрцы раиртаса: алæ-ма, цы сæ нæ уадзы, кæдæм цæвы сæ зондахаст?

Кæсут-ма Зазайы хин æртхъиранмæ: «Кæм ыссардтай дзæгъæл чызджы, фæлæуу-ма, кæй мыггаг кæныс худинаггаг, чъизиз?»

Фыццаг фæкастæй алчи дæр фенхъæлдзæнис, æцæг ирон лæг кæй у. Йæ мадызæнæджы сидзæр чызг-бындары, уæлдайдæр, йæ мыггаджы тыххæй йæхи дæр амарын кæндзæни кæнæ ныккалдзæн «аххосджыны» тут. Ахæм æртхъиран кæны: «Уæд æз кæм дæн? Æ, сау хæрæгæй гуырд»

Стæй йæм сур æртхъиран фæг нал фæкасти. Хъуамæ адæмы бауырна йе 'фсымæры чызг-бындар, йæ мыггаджы тыххæй туджы лæсæнтæ рауадзынмæ цæттæ кæй у, æмæ «хъама фелвæста». Нал æй фæрсы цыма йæ зонд. Æргом æй зæгъы йæхæдæг дæр: «О, æз æрра дæн! Ауадз ма, æз ын...»

Бынтон æндæр хæс и Тодайы раз. Уымæн тæвд гæппытæй нæу. Уый хъуамæ узал зæрдæйæ ныллæг кæна, хæрам кæмæ у, уыдон зæрдæты уидагтæ. Æмæ кæд Зазайы сабыр кæны: «Цы сæрра дæ! Æрсабыр у чысыл», уæддæр æй нæ фæнды хъуыддаг æруазал кæнын. Цæхæр басхъауынæн «хъама сласта».

Уый йæ Зазайау, æлвæстæ нæ фæкодта, фæлæ йæ «сласта» хинæй. Уымæн æмæ уый тæссагдæр у.

Æниу, лæбургæ кæнынц, фæлæ иргъæвынц сæ кæрæдзи — фыдбылызы сæ мачи бахауа. Æниу, Тода йæ уд хъары хабар карздæр кæныныл. Йæ хъама сласты сæйраг аххосаг дæр уый у.

Фалæ йæм уый дæр фаг нæ фæкастис. Йæ зæрдæйы цы фыдæх ис, уый тоны æддæмæ. Нал ын дæтты æнцой. Фыдхин, фыдкæлæн удгоймаг йæ уд хъары, цæмæй рауадза туджы лæсæнтæ. Фаласын кæна, йæ алыварс чи ис, рæстаг зондыл хæст чи сты, хъуыддæгтæ йын галиумæ здухын чи нæ уадзы, сабыр, рæстагон цардмæ чи тырны, уыдон иууылдæр. Иууылдæр!

Æмæ Гафезы бон йæ хъайтарты архайдæй баваййы пьесæйы архайд бæрзондæй-бæрзонддæрмæ исын. Сæ алы фезмæлд дæр уацмысыл цыдæр æфтауы ногæй, кæны йæ хъæздыгдæр, цаутæ сæ карæдзиимæ бæтты æнгомдæр. Ноджы сын уыцы хъуыддæгтæн сæ къух аразы хъайтарты æвзаг.

Т о д а. Зæлон, уый цию? Цы ми кæны мæ чындзаг?

Цы хæты хъæды лæппутимæ? Ай,

Кæм дæ, Дотте? Дæ урс сарæй дын мæнæ

Гатайты куыдз куыд фæкодта хынджылæг!

Д ж е т æ (*сонтау йæ фæрæт фелвæста*).

Æ, бирæгътæ, фæлæуут-ма, æз уæ

Нырæтккæ ам мæ дунейы маст райсон!

(*Лæбуры сæм, Уардис æмæ йæ Зæлон иргъæвынц*).

Цы уæ хъæуы? Цы ма мæ домут ногæй?

Кæй мыл ныббастат туджы хæс, уый нæу

Æгъгъæд сымахæн? Ц 'агурут ныр та?

З æ л о н. Æнцад, æрлæуу!..

Д ж е т æ. Æз нал лæууын æнцад!

Æгæр дæр ма фæлæууыдтæн. Ныр — нал!

Дæ хатыр сын куы нæ кæнин, уæд сæ...

З а з а. Дæ дзыхыл хæц!..

З æ л о н (*Уардисæ*). Цæугæ нæхимæ тагъд!

Д ж е т æ. Кæмæ йæ 'рвитыс? Куыйдзыхтæм? Фæлæуу.

(*Амоны Заза æмæ Тодамæ*.)

Нæ, уый нæ уызæн! Ацы зæххыл мах

Æрмæст мæлæт фæхицæн кæндзæн!

З æ л о н. Банцай!

Куы зæгъай мæнг, дæ тут ныккæлæд ам,

Куыд дзы ныккалд мæ хъæбулы тут, афтæ!

У а р д и с. Гыцци, уый раст у. Амарут нæ иумæ!

З æ л о н. Æ, иу ингæны ацы ран ныххауат!

Цæугæ мæ разæй! (*Йæ разæй йæ ссоны*.)

Гъеныр æрцыди мæ сæфт!

Кæс-ма йæм, кæс, цы калмæн дардтон дзидзи!

Тыххæй йæ акодта. Ацыдысты Заза æмæ Тода дæр худгæ. Джетæ сонтау рауай-бауай кæны, нæ зоны, цы акæна, бæлæсты зæнгтыл йæхи ныццæвы, уигъы сæ.

Д ж е т æ. О, Стыр Хуыцау! Цы дын ракодтон уый бæрц?

Кæмæ ма цауон хъастгæнæг, æххуысмæ?!

Уацмысы архайд ахæм сценæтæй кæм дыз-дыз кæны, уыцы нывтæ ивынц сæ кæрæдзи. Иу сæ цауы иннæмæй, уымæ гæсгæ се 'хсæн цы бастдзинад ис, уый не скъуыйы. Æмæ кæд уацмысы бирæ хъуыддæгтæ адæймаджы нæ фæуырнынц, — Бабейыл æнæах-хосæй лæгмары ном æварын, Тода Гатайты мыггаджы йæ лæппуйы фæрцы зæйæн куыд фæласын кæны — афтæ æнцон куы уыдаид, уæд æй сарæзтаид уæдмæ дæр, — уæддæр æй йе 'ндыгъд архайд æмæ рæстдзинад, адæймагдзинады сæрыл мæлæтдзаг тох нæ уа-дзынц дæлæмæ. Адæймаджы цытæ «нæ фæуырнынц», уыдон та фылдæр сты драматургийы аразгæ хъуыддæгтæ, ома условность кæй фæхоннынц, уый æмæ сæ нæ цъæх кæны зæрдæ.

Зæрдæ хауы Тода, Гиса, Заза æмæ уыдон хуызатты хин, мæнгард æмæ, адæймаджы уд кæмæй халы, йæ ном кæмæй худинаг кæны, сæ уыцы митæй.

Тода йæ зæрдæйы маст, йæ рагон хъæдгом хъавы тугæй ных-сынмæ, афтæмæй йæхи фæласын кæны Додийы æнæазым тугæн. Заза йæхи æддæмæ дары уæздан, йæ мадыæнæджы сидзар хъæбул Уардисы сæрылхæцæгæй: «Кæм ыссардтай дзæгъæл чыз-джы, фæлæуу-ма. Кæй мыггаг кæныс худинаггаг, чъизи?» — афтæмæй нæ хаты, йæхæдæг кæй чъизи кæны Уардисы дæр, йæ чындз Зæлоны дæр æмæ йæ мыггаджы дæр. Додийы мæлæт дæр æй не 'ндавы, Уардисы амонд дæр, Зæлон йæ дарæгæй æнæдарæг кæй фæци, уый дæр. Нæдæр æй йæ мыггаг æнда-вынц. Йæ бæллиц у йе 'фсымæры сылбындур кæронмæ ныззи-лын, йæ зæххыты йын йæ гутон адарын.

Джетæ, Уардисы диалогтæ æмæ монологтæй адæймаг базыр-джын, сыгъдæгуд кæны. Тода, Заза, Гисойы алы дзырдæй та сæ чъизи туг анхъизы. Гисо йæ хин æмæ æгъатыр митæй Уар-дисы йæхи куы бакодта, уæддæр йæ амондæй нæу разы. Уымæн æмæ амонд исгæйæ нæу:

У а р д и с. Фæрныг хæдзар мын ахæстон у, талынг,

Йæ арт — цырын, фæлæ нæ тавы мæн.

Йæ фæллæйттæ — ма цæстысындз, тæрсын сæ.

Мæ лæг та — калм. Йæ цин, йæ хъазт дæр — калм,

Йæ ныхас — калм, йæ цæстæнгас дæр — калм.

Йæ иу къухæй мæ суры, 'ргæвды, мары,
Йæ иннæмæй — рæвдауы 'мæ уромы.

Æрбацыд Гисо. Йæ хъама сæрфы.

Г и с о. Нæ уазджытæн æрбаргæвстон рæуæд.
Æхсæвæрма сын фенын хъæуы исты...
Цыртау цы лæууыс, цавæр у, цы 'рцыд!
Дæ хæдзар у... кæцæй рацыдтæ, уый
Фæуæд æгъæдзар, мардласæн...

У а р д и с. Æдзæсгом!

Лæг куы дæ, уæд æвзæр усау цы 'лгъитыс?

Г и с о (*хъама йын йæ хурхмæ ныддардта*).

Æлгъчиттæ нæ, куыннæ дæ сфыцын кардыл?
Цы дæ, цавæр дæ? — 'Нæзæрдæ, æндзыг!
Сывæллонау кæдмæ сайдзынæ мæн?
Мæрдджыны 'фсон кæдмæ уызæни де 'фсон?..

У а р д и с (*хæстагдæр æм бацыд*).

Цæв! Бафæлвар! Цæмæ ма у дæ каст?
Дзырдтон дын æз...

Г и с о. Æ, гаццайæ гуырд...

(Йæ хъама цæджындзы ныссагъта.)

Æмæ æндæр цы æнхъæл хъуамæ уай, курынмæ кæй хъавы,
уыцы чызджы æфсымæрæй æрдхорд чи аразы, стæй йыл йе
'ууæндаг тугæй йæ хомæ йæ развæндаг чи æхсы, уымæй?!

Фæлæ æрмæст Уардисмæ нæу йе 'взаг афтæ. Уыцы ныхасыхæд нæ сафы Тода, Заза, йе 'рвад, чындздзон чызг Онай, суанг хъæубæсты хистæр йæ фыд Доттоимæ дæр.

Æндæр у Дотто, Джетæ, Уардис, Онай æмæ иннæ æварддзаг хъайтарты зондахаст. Стæй æрмæст сæ зондахаст нæ, сæ ныхасыхæд дæр. Джетæ æнæнхъæлæджы нæ загъы: «Æ, бирагътæ, фæлæуут-ма, æз уæ ныртæккæ ам мæ дунейы маст райсон!» Адæймаг æрмæст йæхи, йæ мыггаг, йæ хъæубæсты раз нæу хæсджын, фæлæ дунейы раз дæр. Уыцы хæс æххæст канын йæ бон у, æрмæстдæр бæсты фарнай хайджын чи фæвæййы, уыцы адæймагæн.

Дотто хъуамæ йæ фырт Гисойы фарс уайд, фæлæ куы базоны Додийы бабыны тыххæй рæстдзинад, Джетæ æмæ йæ чындз Уардиси сыгъдæг уарзт, Гатайы мыггаджы сæфт, стæй сæ «дунейы маст», уæд йæ куырыхон зондæй ахизы йæ хъæбул Гисо æмæ йе 'рвад Тодайы «мæлæты сæрты». Æрмæст Джетæ æмæ Уарди-

сы сыгъдаг уарзт нæ бахъахъхъаны, фæлæ Гатайы мыггаджы бахизы æвæдсæфтæй. Йæ чындз Уардисы æххуысæй Джетаейы байсы малæты дзæмбытæй. Рахизын æй кæны йæ фыдæлты зæппадзæй. Лæппу æмæ чызгæн йæ арфæ: «Фæдзæхст фæут бæсты фарн æмæ бонæй!» Уымæн хъары адæймаджы зæрдæмæ.

Гафезы пьесæ «Бæсты фарн» адæймагдзинад æмæ бæсты фарны тыххæй у саджы богъы хуызæн. Нæ дуджы уый цырагъы рухсæй агургæ у, фæлæ, хъыгагæн, абон нæй, нæ адæмæмæ кæцæй фехъуыса, уый.

«Бæсты фарн» 60-æм азты кæрон, 70-æм азты райдианы Ирыстоны хуссар хайы, стæй та Цæгат хайы театрты сценæтыл уæддæр æрцыд æвæрд. Фæцис æй журнал «Фидиуæджы» (1970, № 1 — 2) фæрстыл рухс феныны амонд дæр. Фæлæ диссаг куыд нæу, Гафезæн йæ хуыздæр драмон уацмыстæ «Темырболат» æмæ «Худаны фырт Батрадз» абоны онг нæдæр сценæмæ, нæдæр мыхуырмæ ссардтой фæндаг.

Нæ кæнинаг хъуыддагтæ, æнæмбаргæйæ чи къæйныхдæр у, йæхицæн кас кæнын чи нæ фæзоны, афтæмæй искæмæн сир кæнын чи фæамоны, уыдон бæрны кæй ныууадзæм, уый тыххæй рагæй фæстæмæ æнæхъæн нацийæ цъус зынтæ не 'взарæм. Фæлæ нын иу сенæй сен нæй. Бонæн фæуынаы нæ тарстыстæм — нæ фыццаг поэт Мамсыраты Темырболаты хо Азизæ æнæмæлæт у, тъымытъыматы нын æфснайдзæнис йæ 'фсымæры сфæлдыстадон бынтæ — æнхæлдтам, æмæ сæ нæ къух акодтам нæ дзыхы. Дыууæ автономийæ сæ рæстæгыл æрцагурыны бæсты зæрдæнцойæ хъуыстам, йæ 'мкъайы фæрсты æдæрсгæ, æнæфæкæлгæ ахизын чи нæ уæндыд, афтæмæй дыууæ капеччы гонорар бакусыны тыххæй нæ фыццаг поэтыл цъыф чи калдта, «уайгæнæг», «Турчы шпион» æмæ йæ æндæр æфхæрæн нæмттæй чи хуыдта, чи йæ ныгæдта, уыдон дзæнгæдамæ. Сæ ныхмæ нæ бон ницы схыпп кæнын уыдис. Лæдзæджы кæрон ныл макуыцæй æрныдзæва — тарстыстæм. Ныр, дымгæйы æрбаскъæфæггаг мыртæ æмæ дзырдтæ сæ кæрæдзийыл ныхасæм — куыд цардаид, куыд фыстаид, кæмæй уыд сæрыстыр, кæмæй æййæфта æфхæрд...

Донласт йæ аууоны дæр фæхъавы ацахсынмæ. Æппыннæйы бæсты «чи зоньтæ» æмæ «æвæццæгæнтæн» дæр ницы у. Фæлæ хъуыддаг уый у, æмæ сæм Гафез, æцæг фыссæгæн куыд æмбæлы, афтæ аивады цæстæй кæй акаст.

Гафез, йæ адæм, нæ Фыдыбæстæйы удæлдай хæстон, царды дæр, поэзийы дæр, прозайы дæр, драматургийы дæр йæ сæр нывондæн хаста нæ адæм, нæ Фыдыбæстæйы тыххæй. Ирон адæймаг кæмфæнды ма уыдаид — Ирыстоны хуссары æви цагаты, Уырысы æви Гуырдызыйы, Турчы æви Сирийы — алы ран дæр æй æндæвта йæ хъысмæт. Йæ цин ын цин уыд, йæ маст маст. «Къордтæ-дихтæ» (Мамсыраты Темырболат) кæй кодтам, уый тыххæй» иугай ныйистæм, ныууагътам нæ бæстæ» (Къоста) æмæ ныл алы рæттæм рыст фыссæджы зæрдæ. Рыст ын уарзгæйæ. Уыцы рыстæй, нæ фæсарæйнаг ирæттæм зæрдæхсайгæйæ райгуырдысты йæ бирæ æмдзæвгæтæ, уацау «Фыдызæххы комулæфт» æмæ пьесæ «Темырболат».

Гафез йæ уацмысы Темырболаты хъысмæтимæ æвдисы, XIX æнусы Уырыс Кавказы æнæхъанæй куы басастой, ирæттæй, стæй кавказæг пысылмæттæй Туркмæ куыд бирæйæ фæлыгъдысты, Уырыс æмæ Турчы æхсæн æгъатыр хæст Балканы.. Темырболат куы базоны, Ирыстоны фæзынд стыр поэт Къоста, æмæ йын тох кæны йæ баргыл, у йæ адæмы сæрылхæцæг, уæд йæ цинæн нал ис кæрон, ома, ныр нын фесæфынæй тас нал у.

Уæд райгуырдаид йæ зындгонд æмдзæвгæ «Кæмæдæр»:

*Удæн рæсугъд цы зоны? —
Аргъ ын хъæуы йæ митæн.
Дидинаг дæр йæ боны
Алыхуызон æрттивы.*

*Фæлæ бирæ н' ахæссы,
Тагъд фехæлы, фесæфы.
Уад æй 'видауцмæ ахæссы,
Аргъ ын æппын нал вæййы.*

*Уымæн йæ бæлас — æнæфау,
Уый кадджын у нæ цæсты.
Дидинаджы æнæвгъау
Азæй-азмæ куы дæтты.*

*Ды дæ митæй рæсугъд дæ,
Ноджы ма уындæй хайдджын дæ.
Дæ зонд æмæ де 'гъдауæй
Ды мæ цæсты кадджын дæ.*

*Æз дын дæхи нæ зонын, —
 Дæ коймæ дын аргъ кæнын.
 Цæрыны бæсты агадæй
 Ыстыр зынтæ куы кæныс.
 Ды балхæдтай дæ цардæй,
 Сæрæй, мулкæй — дæ намыс.*

Æмæ дзы цас уарзт, цас зæрдæйы хъарм бавæрдта! Адæй-матыл дзы комкоммæ ныдзæвынц хуры хъарм тынтæ. Хорз хъуыддæгтæ аразынмæ йæ кæнынц цыбæл, садзынц ыл базыртæ. Æмæ уыцы базыртæ Гафезыл дæр кæй басагъта, уый дызæрдыггаг нæу.

Нырма Темырболаты тыххæй уыцы хабæрттыл æрмæстдæр зонадон литературæйы æмбæлæм, кæд Булкъаты Михалы роман-диалог «Теркæй-Туркмæ»-йы кæмдæрты ферттывынц, уæддæр.

Гафезæн бантыст Темырболаты алыварс сæ иу системæмæ иу аивадон уацмысы æркæнын. Сарæзта, историйы сæ фæд чи ныууагътой, ахæм фæлгонцты æнæхъæн галерейæ. Сарæзта йæ аивадон æгъдауæй, поэтиконæй. Адæймаджы уый тыххæй æлвасы йæхимæ.

Афтæ аив, стæй, чи зоны, ноджы аив æмæ цымыдисондæр рауади фыссæджы æндæр пьесæ «Худаны фырт Батрадз». Уый темæйæн дæр автор райста Ирыстоны судзаг æмæ дудагдæр заман æмæ заманты дугтæй иу — аланмæ тæтæры æнæнымæц æфсады ныббырст.

Ирыстоны историзонаг йæхи чи скæны, афтæмæй адджын гуккутæ чи фæхæры, уыдонæй мæм бираты хатдзæгтæ худæг фæкæсынц. Кæддæр чидæр Ирыстонмæ æрæфтыд, — уадз, стыр ахуыргонд дæр уæд, уадз стыр хæрзты дæр нын бацауæд, — федта, не сконд, нæ удыхъæд, не 'взаг, нæ фарн, нæ алыварс цы адæмтæ ис, уыдонæй цæхгæр хицæн кæнынц, æмæ загъта, мах уыдон хуызæн кæй не стæм, æвæццагæн, дам, æрцауæггаг стæм. О, уый йæ загъта, фæрæдыд, æмæ бæргæ стыр ахуыргонд у, фæла йын йæ рæдыд мах дæр æнæрхъуыдыйæ хъуамæ фæлхат кæнæм?

Уæдæ-ма æркæсæм, Чырысти куы райгуырд ссæдз æнусы размæ, уæды нывæцмæ «Библи»-йы æмæ фенæм рæстдзинад. Ныртæккæ нæ алыварс цы адæмтæ царынц, уыдонæн дзы нæй сæ кой, сæ хъæр дæр. Нæ фыдæлтæ скифтæ, сарматæ, алантæн

та нæ эрайы агъоммæ (149 — 146-æм азты) æртæ паддзахады уыдис Сау денджызы былгæрæттæй Каспы денджызы онг: «Скифтæ», «Сарматæ», «Алантæ».*

Историк æмæ фыссæг Геронти Кикодзейы кой скодтон, уый афтæ фыста: «Мах чи стæм æмæ кæцæй стæм, уый абон дæр бæлвырдгонд нæу, уымæн æмæ нын зæххы цъарыл нæдæр хæстæг ис, нæдæр хицон, нæдæр æрвад. Нæ дунейы фарн нæ кæдæм кæны, уымæн нæхæдæг дæр ницы зонæм. Æцæг, куыд зæгъынц, афтæмæй, дам, цардыстæм цæугæдæттæ Тигр æмæ Евфраты былгæрæтты, фæлæ нæ уым дæр нæ уарзтой, æмæ нæ царын нæ уагътой нæ сыхæгтæ, сæ удхæссæг нæ фæдтой. Кæдæм ма фæцы-даиккам, уымæн нæ сæрæн ницы зыдтам. Гъе, афтæ нæ бонтæ 'рвыстам иунæгæй, цыма Хуыцауæй нырма уæд æрхаудтам, уый хуызæн. Æцæг, кæй цуры цардыстæм, уыдон нæ нæ зæххытæй ратардтой, ницыуал нын ныууагътой. Алантæ нын фæтæригъæд кодтой æмæ нæ Сау денджызы былтыл, стæй Колхидæйы дæлвæзты æрцарын кодтой, радтой нын зæхх, барæвдыдтой нæ, амыдтой нын хæстон хъуыддаг, ахуыр нæ кодтой сæ культурæйыл, се 'гъдæуттыл, хъахъхъæдтой нæ æддагон знæгтæй».**

Æмæ нын ныр «фидынц нæ дзæбæхтæ». Æввонг фынгыл хæргæ-хæрын скуыстой сæ ахсæнтæ æмæ нын æрхъавыдысты нæ уæлмæрдтæ исынмæ дæр.

Диссаг мæм цы кæсы: стонг бирагъты балтæ хъæутæм дæр лæбурынц, адæймагыл куы фæхæст уой, уæддæр ыл æртымбыл ваййынц — йæ алыварс цæг саразынц, æмæ йæм фæлæбурынц. Æмæ ам æрцæуæггаг-лæбурæг чи ваййы, иунæг адæймаг æви бирагъты бал?

Гафез уыдæттæ æгæр хорз дæр зыдта. Фæлæ йын уый дæр зындгонд уыдис, нæ фыр сæрыстырæй нæ тыхы цæсты кæй кæсæм царгæ-царæнбонты, карæдзийыл кæй никуы хæцыдыстæм, не знæгты ныхмæ æмвæндæй кæй никуы стох кæнæм, уым кæй ваййы нæ рæдыд. Нæ алыварс адæмтæ дæр тæтæры æнæнымæц æфсæды раз æрхаудтой сæ зонгуытыл, алантæй дарддæр сын иунæг ныхмæлæууæг нæ разынд. Уымæн æмæ, ардæм куыд æрцыдысты, афтæ æндæр искуыдæмты здæхгæ дæр акодтаиккой. Нæ сыхаг адæмтæй зæгъын. Алантæ сæ фыдыбæстæ хъахъхъæдтой.

Гафез йæ пьесæ «Худаны фырт Батрадз»-ы æвдисы, тæтæр

* Атлас истории древнего мира. Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР, М., 1976.

** Газет «Сакартвел», 1917, № 4.

кад маътыхтау ананымæц уыдысты, уæддæр аланты сæфт кæй уыдис, къæлуайæ кондау сæ кæрæдзийыл кæй нæ хæцыдысты, сæ хотых æрмæст размæ, знагмæ нæ, фæлæ сæхимæ дæр кæй здæхтой, уый. Уæдæй нæм абоны онг дæр, хъыгагæн, нæма баззадис, нацийыл уæлæмæ чи хæцы, паддзахады хъомысджын чи кæны, ахæм иугæнæг хъуыды.

Æвзонгæй зынгхуыст ирон поэт Дзаболаты Хазби, æхсайæм азы аивадыл хъуыдыгæнгæйæ афтæ загъта: «...Азæй-азмæ нæ литературæйы дарддæры рæзты тынгæй-тынгдæр ахадынц, фидар бындур ын чи басгуыхтис, уыцы уацмыстæ», — æмæ нæ классикты куы ранымадта, уæд фидарæй алыг кодта: «Фæстаг рæстæджы цы уацмыстæ фæзындис, уыдонæй мæм тæккæ ахадгæдæр кæсынц Гафезы пьесæ «Бæсты фарн», Цæрукъаты Алыксандры æмдзæвгæты чиныг «Арвырдын», Джусойты Нафийы поэтикон æмбырдгонд «Æнæном чиныг» — æмæ ма ацы номхыгъдмæ бафтауæн уайд».

Кæй ма сæм хъавыд бафтауынмæ, уый кой нæ кæнын. Номхыгъд Гафезы «Бæсты фарн»-æй кæй райдайы, хъуыддаг уый у. Уагæры ма «Темырболат» æмæ «Худаны фырт Батрадз»-имæ зонгæ куы уыдаид.

Æцæгдæр, суанг 30-æм азæй фæстæмæ Фыдыбæстæйы Стыр хæсты дугыл фыст уацмыстæ куы нæ нымайæм, уæд æнуд дуджы дзыбыр-дзыбыргæнаг уацмысты æхсæн «Бæсты фарн»-ы фæзынд уыдис, æдзæм æрдзы уадтымыгъты февзæрдау. Йе 'ндыгъд динамикæйæ, «Хуцайы таурагъ»-ы Хуцайы фæндыры тæнтау, зыр-зыр кæнын кодта адæймаджы нуæрттæ.

Нæ мыхуыры фæрæзтæ цæргæ-цæрæнбонты драматургийы жанрмæ фыдыгусы цæстæй кæсынц. Сæ дуæрттæ сын тымбыл къухæй тонын хъуыд. Æз та, Гафезы цас зыдтон, уымæй, йæхи тыххæй журнал кæнæ рауагъдады дуарыл æлхынцъæрфыгæй балаууыд, загъгæ, уый никуы хъуыды кæнын. Ирыстоны Хуссар хайы цæраг фысджытæн 1973-æм азы цы «Пьесæтæ» рацыдысты мыхуыры, уырдаæм дæр ын ницыуал бахастой — иугæр æй Фысджыты цæдисы хайады бæрнон нымæрддары бынатæй фесхъиуæггаг кодтам, уæд æй алы хуызы дæр хъуамæ ныцъцъист кæнæм, загъгæ. Фæлæ фыссæгæн, æцæг аивады кусæгæн ахæм тæрхоны цъистгæнаен нæй. Ахæм ралхъив-балхъивты ноджы йе згæ акæлы, æмæ рарттивы ирддæрæй.

Пьесæты чиныгмæ цы уацмыстæ бахастæуыд, уыдон се 'ппæт, дуры бын кæй акæнай, ахæмтæ не сты, фæлæ «Бæсты фарн»-æй чиныг æцæг кæй рафидыдтаид, уый дызæрдыггаг нæу. Чи

зоны, афтамай ногай сенайыл дәр фазындаид. Фала мах диссаджы адәм стәм. Иу адылы искауыл цыф калдзәнис, афтаудзәнис ай адәмы цәсты, әмә йәм фондзыссәдз «зонджынай зонджын каст» фәкәнәм.

Уйыхыгъд, Гафез кәд ирон литературайы классик ссис, уәддәр ын, стыр хыгагән, ирон чиныгкәсәг әмә ирон театры сенаә йә драмон уацмыстимә зонгә нәма сты. Цыма нәм астәуккаг әнустәй әрхаудта әмә йә бынтә нә кьухы не 'фтыңц!

Әцәг, 70-әм азты зынгә ирон поэт, тәлмацгәнәг әмә әхсанәдон архайәг Бестауты Гиуәрги рауагъдад «Ирыстон»-ы сәйраг редактор куы уыдис, уәд зәрдиагәй аудыдта ирон литература адәммә цәрдхьомәй рахәссыныл.

Цымыдисон у иу хабар: Бестау-иу кәм уыдис, уырдыгәй ләмәгъ автортә сәхи хызтой, уйыхыгъд-иу саудыдта, йә зәрдә кәуыл дардта, уыцы фысджытә әмә уацмыстыл. Куыд дзы хьуамә байрох уыдаид Гафезы драматурги! Әмә сә джиппы рауадзыны тыххәй обкоммә йә фыстәджи равдыста йә хьуыды: «Гафезы драмон уацмысты томы сты сенайыл әвәрд пьесәтә («Бәсты фарн», «Хуцайы таурагъ», «Әз уарзтон дәу») әмә, нырма әвәрд чи нә уыд, ахәм стихфыст драмәтә: «Темырболат» әмә «Худаны фырт Батрадз».

Сенайыл әвәрд пьесәтә мыхуыры аккаг кәй сты, уый дызәрдыггаг никәмән у. Алчи дәр зоны, «Бәсты фарн» нә драмон уацмысты хуыздәр кәй у (әвәрд әрцыд Цәгат Ирыстони дәр), уый. «Хуцайы таурагъ» дәр тынг фәцыд адәмы зәрдәмә, хауы нә драматургийы әнтыстытәм.

«Темырболат» фыст у нә фыццәг поэты хыымәтыл, Мамсыраты Темырболатыл. Әвдыст дзы цәуынц Кавказы хәсты фәстаг хабәрттә, кавказәгты алыгъд Туркмә, стәй Балканы хәсты цаутә, фәстаг сенаә та арәзт у Темырболаты поэтикон хыымәтыл: базыдта, кәй фазынд ног стыр поэт Ирыстони (Кьоста!) әмә цин кәны — хьуыддаг әвәстаг нә фәци, Ирән ис стыр раздог, сәрылхәцәг, фәтәг, зарәггәнәг!..

Драма у тынг аив әмә поэтикон фыст. Әнәмәнг әй хьәуы мыхуыр кәнын. Әцәг әм әркәсын хьәудзән иуцасдәр рәстдзинады цәстәй, редакцийы хуызы. Бирә историон ләгтә ис пьесәйы әмә дзы алкәй характер әмә историон нысаныл бәлвырддәр ахьуыды хьәуы».

«Худаны фырт Батрадз»-ы Гафез аланты трагеди уыны,

кæрæдзи кæй не 'мбæрстой, кæрæдзийыл кæй нæ хæцыдысты, уый. Ома, феодалон пырхдзинады, национ æмæ паддзахадон иудзинады хъуыдыйæ цух кæй уыдысты, уый. Пьесæйы идейон концепци у иттæг раст, йæ драмон арæст та тынг аив. Мæ хъуыдыйæ ацы пьесæ у Гафезы драматургийы ахъаззагдæр уацмыс.

Гафезы, алан сæ кæрæдзи кæй не 'мбæрстой, уый базоныны тыххæй «дардмæ цæуын, хъуынаæвæрд архивты къахын нæ хъуыд» — абон дæр нæ сæйраг низ уый у: алкæй дæр нæ фыццаг уæвын фæнды.

Гафез уыцы хъуыдагтæ йæ дуджы æрмæст цæстæй нæ уыдта, фæлæ сæ йæхиуыл базæрста. Æниу æй йæхи сæрæй адæм тынгдæр æндæвтой:

*Фæззыгон хус сыфтæры уад
Куыд фæхæссы дыууæрдæм фæзты,
Раст афтæ царды стыр фыдад
Æрхаста адæмтæн дæр рæстæг:*

*Кæрæдзи риутæм дардтой арц,
Кæрæдзи хурхмæ дардтой туггарз,
Кæрæдзийыл æфтыдтой арт,
Дзæгъæл фосау, ныйисты дзуггай.*

(«Эльбрус»)

Адæм, дзæгъæл фосау, дзуггай кæй ныввæйыиц, Бестаупоэты хуызæны ныхас Гафезы драматурги ныммыхуыр кæныны тыххæй уымæн никамæ фехъуыст. Раст зæгъы Нафи: «Бæргæ хорз фæнд уыди Гафезы драмон уацмысты том рауадзын, фæлæ Гиуæргийæн нал бантыст уый бакæнын, йæ фæстæ чи куыста рауагъдады, уыдон та ацы хъуыдагыл нæ батыхстысты æмæ абон дæр нæй нæ къухы уыцы чиныг*».

Æмæ кæцæй хъуамæ уа чиныг нæ къухы, Нафи уыцы мысинагты йæхæдæг куы зæгъы: «Гафез йæ куыстæй ист куы 'рцыд, уæд нымудзджытæ ноджы фæныфсджын сты æмæ националисты кæрц кæнын райдыдтой Гафезыл, Бестауты Гиуæргийыл, Дзуццаты Хадзы-Муратыл æмæ мæныл». Ноджы дарддæр зæгъы: «Бантыст сын Гуырдыстоны ЦК-ы идеологон хайы» сагитаци кæнын» (уыдон æндæр цы хъуыдис) æмæ официалон æгъдауæй тæрхон хаст æрцыд Хуссар Ирыстоны фысджыты 'хсан национализмы идеяты ныхмæ. Бантыст сын 73 азы ноябры Бестауты Гиуæргийы «Фидиуæджы» редакторы бынатæй сисын дæр. Фæлæ

* Газет «Хурæрин», 2003, № 90.

сын ныр уый дæр фаг нал уыд. Иу фæндиаг ма сын баззад — Гафезы, Нафийы, Гиуæргийы, Хадзы-Мураты куыстæй æмæ партийы рæнхъытæй фæстæрын, стæй та сæ бынтондæр «фервæзын». Комкоммæ афтæ фыста Цоциты Резо Шеварднадземæ 1974 азы январы 30-æм бон: «Еще в марте 1973 года я сигнализировал Вам относительно... антипартийных, антисоветских элементов в Юго-Осетинском отделении СП Грузии... Мы вели и будем вести непримиримую борьбу против антипартийных, антисоветских элементов... Писатели просили, а затем требовали, чтобы их избавили от Н. Джусоева, Ф. Гаглоева, Бестаева, Дзуццова, но эта просьба до сих пор не выполнена».

Бæрæг у ацы ныхæстæй Резо æмæ йæ къорды фæндон: антипартион æмæ антисоветон элементтæй фервæзын!.. Уый та уæд амьдта хуымæтæджы хабар: хъуамæ ахæм элементтæ æрцауой ахст кæнæ та Сыбыры хай бауой цæрæнбонтæм», — зæгъы Нафи.

Уæдæ, Гафезы скуынаг кæнын чи домдта, уыдон йе сфæлдыстад мыхуыр кæнын æндæвта?

Фыссæджы драмон уацмысты джиппы рауадзын та нын абон дæр æмæ сом дæр у æнæмæнг хъуыддаг.

Æниу ын йæ амæлæты фæстæ йæ сæрмагонд хæдзар Цхинвалы горæты администраци æнæзакъонæй куы байста, уæд йе стыр сфæлдыстадон бынтæ Чъреба æмæ Дзæуджыхъæуы къуымты ракал-бакайлаг фесты, æмæ сæм рæстæгыл æркаст куы нæ фæуа, уæд Мамсыраты Темырболат, Коцойты Арсен æмæ бира æндæр ирон фысджыты бынтау уыдонæй дæр æнæхай фæуыдзыстæм.

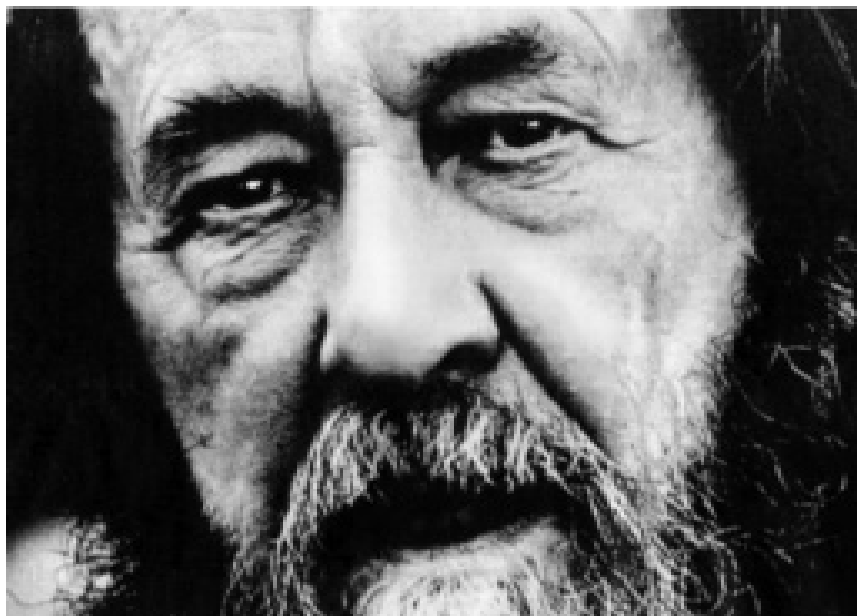
«Бæсты фарн» Дзаболаты Хазбийæ Бестауты Гиуæргийы зæрдæмæ къаддæр нæ фæцыди. Спектаклы тыххæй йæ рецензи «Фæндараст»-ы цингæнгæ дзырдта: «Ирон литературæйы, нæ театралон аивады райгуырд ног уацмыс, райгуырд ног удгоймагау, æмæ ныллæууыд царды фæндагыл»*.

Хорз ракæнынæн æрæджы никуы у. Гафезы пьесæты æмбырдгонд куы фенид рухс, уæд уымы бæсты йæ рынчын уд, Азабæласау, дзæнæты цъæх нæууыл æнусон дидин рафтауид.

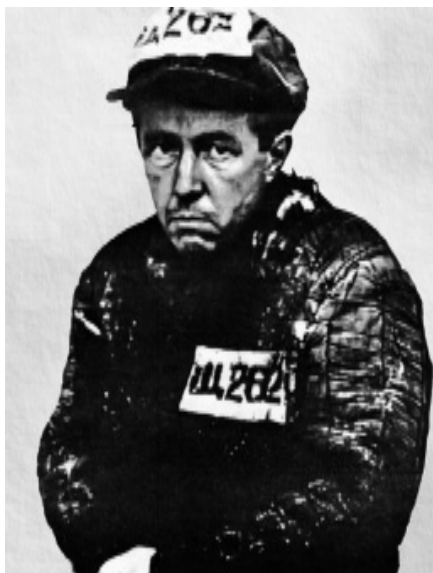
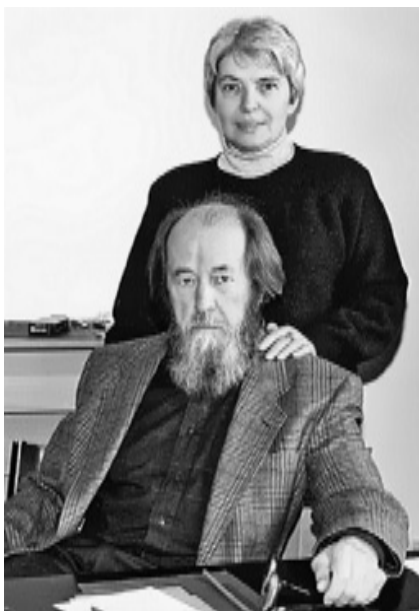

* Бестауты Гиуæрги. Уацмыстæ 3 томæй. Т. 3. 2004, 168 ф.

АЛЕКСАНДР СОЛЖЕНИЦЫН: 90 АЗЫ

*Йæ бинойнаг
Наталья Дмитриевнаиæ.*

Ахстæй.

Александр СОЛЖЕНИЦЫН

КЪАННÆГ РАДЗЫРДТÆ

ХОХАГ ÆРВНÆРД

Æфцæджы тæккæ рæбын нæ æрцахста æрвнæрд. Бандзыг ыстæм, афтæмай кас-тыстæм цатыртæй.

Тæрккæвда нæм хызти Рындзы сæрты. Сатæг-сау талынг йæхи бакодта æгас дуне, сæрбæрæг, бынбæрæг, фарсбæрæг нал уыди нæ алфамблай.

Фæлæ-иу арв æнахъинон æрттывд фæкодта, æмæ-иу тар фæхицæн и рухсæй, уæйып-хæхтæ-иу исдутмæ сæхи равдыстой, хохы æмдæргъæн нæзытæ-иу уырдыг лæугæйæ нæ цæстыты раз фегуырдысты. Æмæ-иу æрмæст цæстыфæныкъуылдмæ рахатыдтам, нæ быны зæхх кæй ис, уый. Стæй та-иу дуне фестæди сатæгсау æнабын сæрсæфæн.

Æрвæрттывдтытæ æввахсæй-æввахсдæр кодтой, сонт рухс ивта сау тары, сау тар — сонт рухсы. Æрттывд куы урс-урсид уыди, куы гæзæмæ сырхбын, куы та фиолетхуыз, æмæ-иу алы хатт дæр хуызистау разындысты хæхтæ æмæ нæзытæ, арвыл æмбæлдысты, афтæмай. Куы-иу айсæфтысты, уæд-иу нæ нал уырныдта, сты ма, уый.

Арвы иугæндзон гуыр-гуырай байдзаг ысты кæмттæ, æмæ дæтты хъæлæба нал хъуысти. Уациллайы фæттæ уæле дæлæмæ ихуарагау згъæлдысты Рындзы гуыбынмæ æмæ калмæнгæс цыхцырджытæй згъордтой, тæгæлтæ хаудтой къæдзæхтыл. Афтæ зынди, цыма уым цæрдудæй кæй ардгой, уыдоны бындзагъд кодтой.

Махæй тæрсын фæрох и, ницæмæуал дардтам арвы æрттывд, йæ нæрын, йæ фæтгæ — денджызы æртах зилгæдымгæйæ куыд нал фæтæрсы, афтæ мах дæр систæм ацы стыр дунейы къаннаг æмæ арфæйаг хай. Абон, мæнæ ныр, иу исдугмæ нæ цастыты раз кæй сфæлдыстæуыд, уыцы стыр дунейы иу хай.

ЕСЕНИНЫ РАЙГУЫРÆН ХЪÆУЫ

Цыппар хъæуы кæрæдзи фæдыл аивæзтысты фæндаджы былыты. Рыг. Дыргъæттæн ам сæ кой, сæ хъæр дæр нæй. Хъæд дæр æввæхсты — никуы. Æрмæст æбæркад, мæлдзой цæхæрадонгæндтæ. Уынджы бæстастæу иу гæбæррагъ хуы йæхи хафы дондзæуæн колонкайыл. Хъазтæ æфсæддонтау рæнхъæй фæцæуынд ихсыд нæудзарыл. Сæ фæрсты велосипеды аууон куы æрсыффытт ласта, уæд хæрдмæ фæхаудтой æмæ ма йæ фæстæ æмхъæр акодтой, ома, дам, додой дæ къона. Кæрчытæ æйтт кæнынц, ныхбынæй кусынц, фæйлауынц уынг æмæ фæсчъылдымтæ, сæхицæн нæмгуытæ агурынц.

Фæлах кæркдоны æнгæс у Константиновойы хъæуы дукани-будка дæр. Силодкæтæ. Водкайы æппæт сортытæ дæр. Базæнгæс къæфеттæ, кæрæдзиуыл ныннхæстысты. Ахæм тъоссатæ ничиуал æмæ никуыуал хæрынц фæстаг фынддæс азы дæргъы. Самандурыйас сау дзулы цæндтæ, æвæццæгæн, кардæй лыггæнтæ не сты, фæлаæ фæрæтæй.

Есенинты хæдзар... Хатæнæй хатæны 'хсæн, — цармæ чи нæ хæццæ кæны, ахæм къултæ, къæбицæнгæс цыдæр къуымтæ, къалатигæндтæ, иуæн дæр дзы уат схонæн нæй. Цæхæрадоны — куырм сара, раздæр дзы хинайæн уыд. Ацы талынг къуымæ-иу бабырыди Сергей æмæ фыста йæ фыццаг æмдзæвгæтæ. Хъилтæй æхгæд æмбонды æдде — хуымæтæджы быдыр.

Цæуын хъæуы уынгты. Ахæм хъæутæ Уарæсейы — хæрх, чи дзы цæры, уыдон абон дæр кæнынц хоры куыст, алчи дæр сæ йæ сыхаджы хынцмæ архайы исты æрбапайда кæныныл. Цæуын æмæ тыхсын мæхимидæг: дунейы ацы чысыл гæбазыл иуахæмы æрхауд æрвон зынг æмæ йæ ацарыдта, ныр мæнæн дæр судзы мæ уадултæ. Рахызтæн Окайы былмæ, фæхсæй кæсын дардмæ æмæ дисы ныгъуылын: ау, уарта уыцы пыхсхъæды тагæй загъдæуыд ахæм кæлæнæнгæс, æрдæгсусæг-æрдæгæргом ныхас:

На бору со звонами плачут глухари...?

Стæй сабыр Окайы уыгæрдæнхуыз тъæпæнтæй:

Скирды солнца в водах лонных...?

Уагәр цавәр курдиаты кьуыбылой рахта Сфалдисәг ардәм, ацы кьаннаг хәдзармә, ацы хыләмхиц-хылкьахәг хьәулкаг ләшпуйы зәрдемә, цәмәй йә риуы ныггуыпп ластайд цырен арт әмә уый рухсмә гуымиры пецы цур, талынг ыскьәты, мусы, хьәугәрәтты ссардаид, мингай азты дәргты кьәхты бын кәй ссәстәуыд әмә кәй нә фиппайдәуыд, уыцы диссәгты-диссаг — Фидыц?..

ХУДИНАГ

Дә Райгуырән бәстәйы худинаджы уавәрмә кәс — цы ма уа уымәй риссагдәр хьизәмар!

Цавәр әнәбайрайгә, бырынцәг кьухты бахауди, цавәр әнәджелбетт, стызәрдә, пьәнәзау хирдәм ссивджытә йын райстой сәхимә йә царды рохта? Цавәр схьәл, мәнгард әмә агьуыз цәсгәмттә дзы зыны дунемә? Цавәр әмбыд хьылматә йын уагьдәуы йә хьуыры әнәниз улы хойрадгы бәсты? Куыд ныддәрәхсән, кәуинаг уавәрмә куыд әрхауд адәмы цард — сәрымагьз әй нә ахсы.

Адәймагыл ичыйау ныддәвдәг вәййынц ацы удхәрән сагьәстә әмә йәхимә куыдзәмгад әркәсы, цыма дын дәхи әфхәрдәуы әрвылбон, дәхи дын чындәуы дәлдзыныг. Нәй ирвәзән ацы уаргьәй, йемә райхьал вәййыс, демә йә хәрхәр кәныс бон-сауизәрмә, йемә ныффәлдәхыс дә хуыссәны, йемә рафт-бафт байдайыс суанг боныцьәхтәм. Мәләт дәр дә нә фәрвәзын кәндзән уыцы Худинагәй: удәгәсты сәрмә ауыгьдәй ләудзәни, ды та уыдонән сә иу хай дә.

Фәлдахыс, фәлдахыс нә историйы рагон сыфтә, агурыс дәхицән исты ныфсәнцой. Рох дә нәу агьтатыр, карз рәстдзинад дәр: ахәм замантә дәр уыд, әмә-иу зәххон адәм мыггагыскьуыд куы фесты. О, уыдис ахәм хабәрттә.

Ис әндәр әвдисәнтә дәр. Иу фондз әмә ссәдз областы уыдтәң, әмә ма зәрдемә ныфсы муртә әрбакалд: уым фәдтон рухс хьуыдытә, цардфәлварәнтә, әнәнцой, рәдаузәрдә, уарзон адәймәгты. Ау, уыдоны бон нә бауыдзәни царды цалх рәствәндагыл саразын? Бауыдзәни! Ис ма тых...

Фәлә уәддәр Худинаг нә сәрмә ауыгьдәй ләууы, цыма газы маргхьәстә бурбын-сырх әврагь у, — әмә нын нә рәуджытә судзы. Әмә йә исчердәм куы адде кәнәм, уәддәр әй нә историйә аппарын никәйуал бон суыдзәни.

УАСДЖЫТЫ ЗАРÆГ

Нæ хъæутæ федзæрæг ысты, дзæгъæлæй сæ ныууагътам, хъæууæттæ сæ рауади. Æмæ нæ бынтондæр байрох и, бира фæлтæртæ та хъусгæ дæр никуы фæкодтой, бон-сихорафон уасджытæ фæйна-фæйна хъæлæсæй цы зæлланг-уаст фæкæнынц, уый. Кæртæй-кæртмæ, сыхæй-сыхмæ, уынгæй-уынгмæ, хъæуæй-хъæумæ азæлы, ивылы царды уæлахиздзау хъæлæс, хуримæ сиу ваййы, æмæ дзы сæрды дзаджджын уæлдæф æвдадзы хос басгуыхы.

Удмæ ахæм фарн æмæ æнцой æрмæст искуы-иу хатт æрцауынц, Уыцы цъæхснаг, ирд, ризгæ-нæргæ зарæджы цур æмтъеры дунейы иннæ мыртæ ницыуал фæахадынц, æмæ а бæстæ фесты арфæйаг, райдзаст. Æмæ мæ бауырны: бон йемæ фарн æрхæссы æмæ йæ дарддæр дæр хæсдзæни рæдауæй. Цæрут, кусут, уарзут, райут.

Манæ йæхæдæг дæр. Парахатзæрдæйæ, сæрбæрзондæй рацу-бацу кæны, стыр сгуйхты чи фæцис, ахæм гуыппырсауау, йæ сæнтсырх така-къоппа уæлиау сисы.

Маст-æрхæндæг йæ фæсонæрхæдджы дæр нæй.

Тæхудидæгæй, ахæм цард...

КУЫВД

**Куыд æхцон у дæ дæлбазыр, Хуыцау!
 Дæуыл æууæндын — зæрдæйæн ныфсæнцой.
 Куы райдайы дзæгъæл кæнын мæ зонд,
 йæ базыртæ æнæбонæй куы 'рхауынц,
 æвзаргæ лæгтæ, разагъды зæрæдтæ
 æрхъуыдыйæ куы смæллæг ваййынц хатт,
 «куыд уæм, цы уæм, цы чындæуа?» куы фæрсынц,
 æруадзыс уæд мæ зæрдæмæ æууæнк
 æмæ та сваййын удвидар: нæ дуне
 Ды сфæлдыстай, йæ дарæг дæр Ды Дæ,
 мæрдтæм цæуын нæ бауадздынæ Фарн.
 Æз кады рындзæй дисгæнгæ фæкæсын
 мæ фæндагмæ: тæссаг уыди, тæссæрттæ,
 фæцудыдтон-иу, амард-иу мæ ныфс
 æмæ-иу ногæй райгас и. Ныр ам дæн —
 Дæ тынты тæмæн адæмæн æрвитын.
 Фæрсын мæхи: цы ма суыдзæн мæ бон,**

Дæ рухсæй ма цы адæтдзынæн сомбон
нæ дзыллæйæн? Цы нæ бантыса, уый та
Дæ фæндæй хъуамæ бакæной æндæртæ.

СКЪУЫДДЗÆГТÆ ФЫССÆДЖЫ УАЦТÆЙ

* * *

Нæ сæрибары ахсджиагдæр хайæн — нæ мидæг чи ис, уымаен —
нахæдæг стæм хицау. Искæмæ йæ хынджылаг кæнынмæ куы
радтæм, уæд нæхи хъуамæ адæймагтæ мауал хонæм.

1973

* * *

Нæ адамай бирæтæ раздæры æнæраст хъуыддæгтыл фæсмон
куы 'ркæной, къух сыл куы сисой, æрмæст уæд ссыгъдæг уыдзæн
уырыссаг уæлдæф, уырыссаг мæр, æмæ сырæздзæни ног наци-
он цард. Мæнг, чъизи хуымы сыгъдæг исты æрзайынгæнæн нæй.

1973

* * *

...йæхи уды къоппа бахъахъхъæныны ныфс дæр кæмæ нæй,
уый-иу ма ныббуц уæд, прогрессивон хъуыдытæ мæм ис, зæгъгæ,
ма 'ппæлæд, академик кæнæ адæмон артист, сгуыхт архайæг
кæнæ инæлар кæй у, уыдæттæй, — фæлтау басæттæд, йæхицæн
зæгъæд: æз дæн быдыло æмæ тæшпуд, мæ гуыбын æфсæст уæд,
мæ царæн — хъарм, æндæр мæ ницы хъæуы.

1974

* * *

Адæмы сабыр цардмæ тыхми куы балабуры, уæд йæхицæй афтæ
буц ваййы, æмæ йæ цæсгом цъæх арт фæуадзы, пиллæттæ фæка-
лы, хъæр самайы, йæ тырысайыл та фыст: «Æз Тыхми дæн! Иуварс
ут, фæйнардæм уæхи айсут, науæд уæ мæ быны ацъист кæндзынæн!»
Фæлæ тыхми тагъд базæронд ваййы, бирæ рæстæг нæма рацæуы,
афтæ йæ ныфс асæтты, æмæ цæмай йæхиуыл хæцынхъом уа, цæмай
худинаджы уавæрмæ ма 'рхауа, уый тыххæй йæхицæн ссары цæди-
сонтæ — гæды æмæ мæнгарды. Уымаен æмæ тыхми фæлитой миты
аууон йеддæмæ кæм бамбæхса, уый йын нæй, фæлитой та æрмæст
тыхмийы руджы у царынхъом. Æмæ алы бон, стæй алкæй уæхс-

кыл не 'вары йæ уæззау дзæмбы тыхми: æрмæст, дам, ма цæстфæлдахан митæн цæлхдуртæ ма 'варут, сразы, дам-иу ут мемæ, куы уæ сайон, уæд, æндæр, дам уæ ницы домын.

Ам ис, гъе, мах нæхимæ æмгæрон кæй нæ уадзæм, уыцы æппæты хуымæтæгдæр, æппæты æнцондæрдарæн дæгъæл, сæрибары дæгъæл: гæдыйæн къæссайы комыл хæцæг ма у, мæнгардæй дæхи иуварс лас, йемæ æмдзæхдон ма кæн. Бæстæ цæстфæлдахæгæй, фæлитойæ байдзæг уæд, кæмдæриддæр хицауиуæг кæнæнт, дуне сæхи бакæнæнт — ды сæ дæхи бахиз! (...)

Афтæ, гъе, нæ тæппуддзинады сæрты ахизынæн ис иунæг хос — равзар: зонгæ-зонын гæдыйы цагъарæй баззайдзынæ... æви раст фæндагыл æрлæудзынæ, цæмæй дын дæ цот æмæ де 'мдугонтæ аргъ кæной, нымайой дæ? (...)

Нæ фæндаг: гæдыйæн зонгæ-зонын фарсласæн макуы кæн!

1974

* * *

Дæ хæлары дын цæмæй амарой, йе та йæ ахæстоны бакæной, уый тыххæй газетон цъыфкалæн уацы бын дæ къух æрæварыныл куы нæ сразы уыдаис, уæд дын дæхи кæнæ маргæ акодтаиккой, кæнæ та ахæстоны сбадтаис. Уый Сталины рæстæджы уыди. Ныр та цы тас у урскил номдзыд лæгтæн, фыссæнгарз куы райсынц æмæ цагъайрæгтау сæрныллæгæй, гъа-ма, кæм и, зæгъгæ, Сахаровы ныхмæ, сæхæдæг кæй нæ ныффыстой, ахæм чъизи, æлгъæг гæххæтты сæ къухтæ куы æрфыссынц, уæд? Бынтон ницæййæгтæ кæй сты, уый тыххæй афтæ бакæнынц. (...)

Стыр уырыссаг ахуыргæндтæ дæр-иу ахæм тæригъæддагæгуызæг уавæры уыдысты? Афтæ дардтой сæхи стыр уырыссаг нывгæнджытæ дæр? Сæ традици сын фехæлдтам, уымæн æмæ мах образованцинæ стæм.

Æртывар худинаг уый у, æмæ, бафхæрдзысты нæ, зæгъгæ, уымай тæргæйæ нæ, фæлæ, кадæй, пайдайæ, фæрныг, æнцой цардæй куы фæхауæм, мыййаг, зæгъгæ, уыдæттыл хъуыды кæнгæйæ æрлæуынц сæргуыбыр-уæнтæхылæй образованцинæйы хъæбултæ — «мæскуыйаг стъалытæ» æмæ, алыхуызон хæрзиуджытæй кæй сбущынц, уыдон. Раст у Лидия Чуковская: интеллигенцийы рæнхъытæй кæйдæрты ацух кæнын афон у. Кæмæй загътон, уыдон се 'ппæт дæр куы нæ аппæрстæуа, уæд дзырд «интеллигенци» йе 'цæг нысануæгæй фæцух уыдзæн æмæ гомгæрцæй аззайдзæн.

* * *

Махыл зәрдадарән нал и, адаймаджы миниуджытай нәм ни-
цугал баззад әмә арвылбоны къяннаг царәнхосты сәрвалтау
нә кьух ауигъәм әшпәт принциптыл дәр, әрбауәй кәнәм нә уд,
нә фыдәлты бирә фыдәбәттә, фәстагәттыл нә хъуыды кәнәм,
әрмәст нә тәссонд цард мачердыгәй фәкьахыр уәд, Уды фарнәй,
сәрыстырдзинадәй, зәрдайы цырен монцтәй бавдәлон стәм. Су-
анг ма иумәйаг атомон мәләтәй, дунеон хәстәй дәр нал тәрсәм
(чи зоны, искуы мысты хуынкъ самал кәнәм), — тәрсәм әрмәст
иу хъуыддагәй: ныфсхәстәй барджын ныхас ракаенынәй! Хуыцау
бахизәд дзугәй фәиппәрд уәвынәй, иунагәй аззайынәй — уыцы
хъуыды нә цух нә уадзы иу уысм дәр. Науәд урс дзуләй, газы
колонкайә әнәхай кәнәм, Мәскуыйы нә нал әрфысдзысты!

1974

* * *

Скьолайы ахуыргәнджытә хъуамә уой нацийы әвзаргә хай,
сә ахсджиаг куысты аккаг: сә бәрны сын нә фидән кәнәм.
(Нырыонты та цавәр институтты ахуырчынди, стәй цавәр идео-
логон дзәнгәдайыл? Хъуыддаг рәстырдәм рацаразыны
куыст райдайын хъәуы институтты программәтәй, әцәг зо-
нындзинәдтыл афтәмәй фәхәстуәвән ис.

1990

* * *

...Кавказы хохәгтәм бирә рәстәг уыд ахәм фәтк: иу хъуы-
дымә-иу әрцыдысты әппәтадәмон хәләсты руаджы нә,
фәлә «разагъды ләгты бафәрсыны» фәстә.

1990

* * *

Алы адәм дәр, бәрцәй бынтон чысыл чи у, уый дәр Хуы-
цауы фәндәй равзәрд, әмбал кәмән нәй, ахәм у. Чырыстон
фәдзәхст зәрдыл даргәйә Владимир Соловьев загъта: «Иннә
адәмты уарз, дәхи адәмы куыд уарзыс, афтә».

1990

ХЪОДЗАТЫ Әхсары тәлмац

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Ацы аз октябры фыццаг бонты Цæгат Ирыстоны уазæгуаты уыди номдзыд нывгæнæг, æхсæны кусæг, Уæрæсейы Паддзахадон премийы лауреат, фæранцаг орден «Аивад æмæ литературæйы рыцæр»-ы кавалер Михаил Шемякин. Йæ цыды сæр — нæ республикæимæ сфæлдыстадон баст-дзинæдтæ скæнын. Æмæ уыцы хъуыддаг йæ къухы бафтыди. Нæ равдысты фендзыстут Шемякины куыстытæ.

*Цыртдзæвæн, Петербург аразын
чи райдыдта, уыдонæн.*

Цыртдзæвæн Петр Фыццагæмæн.

Иллюстрация Достоевскийы роман «Фыдракæнд æмæ бафхæрд»-мæ.

Балет «Щелкунчик»-мә декораци.

Костюм балет «Щелкунчик»-мэ.

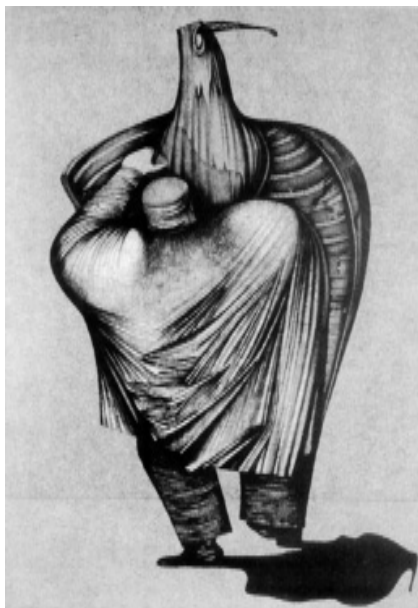
Костюмы эскиз И. Стравинский
балет «Весна священная»-мэ.

Платон æмæ Сократы диалог.

В. Высоцкийы цыртдæвæн Самарæйы.

Нывты сери «Мид-Париж»-æй.

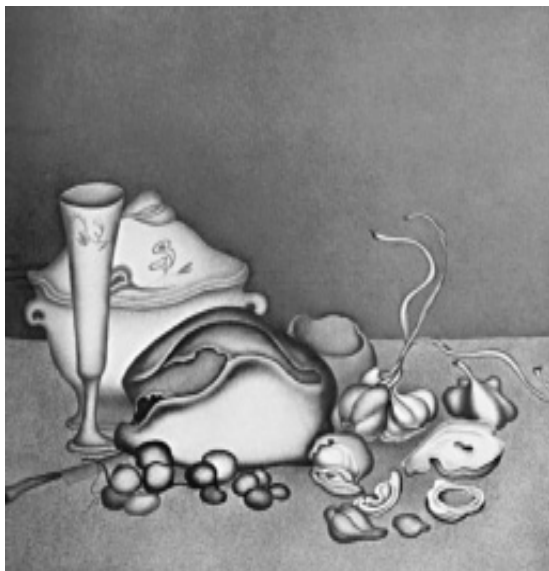
*Гуыппырсары тахъа,
згъæр худ.*

И. Стравинскийы сурæт.

Мæ фыды мысгæйæ.

Натюрморт.

*Ләгәты конд
нывмә гәсгә.*

Бюст. Цикл «Санкт-Петербурджи хъазтизæр»-æй.

Чиньдзы цар.

ЛИТЕРАТУРАЙЫ ФАРСТАТЭ

МУРАСТЫ Эльбрус

СУР ЗÆХХЫЛ ЛЕНК КÆНÆН НÆЙ...

Лев Толстой йæ удагасæй нымад æрцыд Хуыцауы æмсæр фыссæгыл. Цы æвæджиауы аивадон хæзнатæ сфæлдыста, уыдон ахиздысты азты, дугты сæрты. Мæлæт сын нæй.

Генион дзырды дæсныы æнæбын зонды æвæрæнтæ арф фæд ныууагътой мæ зæрдæйы дæр. Дард сабибонты мæ къухмæ фыццаг цы чыныг райстон, уый уыд Толстойы «Хаджи-Мурат», ирон æвзагмæ Зæнджиаты Бæбуйы тæлмацæй.

Уæдæй фæстæмæ мæ хъысмæт æнгом баст уыд мæ уарзон фыссæгимæ, уæлдайдæр уæлдæр скъолайы куы ахуыр кодтон, уæд.

Фæлæ мын рагæй-æрæгмæ æнцой нæ дæтты иу цымыдисаг фарст: йæ алы ныхасмæ дæр дун-дунетæ кæмæн хъуыстой, уый поэзимæ – аивады тæккæ рæсугъддæр æмæ аивдæр хуызмæ – узал цæстæй цæмæн каст, аккаг аргъ ын цæуылнæ кодта? Суанг Феты дæр Пушкинай уæлдæр æвæрдта. Ноджы нудæсæм æнусы кæрон Надсон, Апухтин, Северянин æмæ ма чидæртæ сæхицæй зæххон бардуæгтæ куы ацарæзтой, аив дзырды кад куы æрныллæг кодтой, уæд æмдзæвгæтæй йæ удхæссæг фæдта: «Писать стихи – это все равно, что пахать и за плугом танцевать. Это прямо неуважение к слову».

Горький æндæр зæрдæ дардта поэзимæ. Уымæн æвдисæн сты йæ фыццаг радзырдтæ: сæ хъæздыг æмæ нывæфтыд æвзаг, сæ ирд романтикон фæлгонцтæй тынг хæстæг лæууынц прозæйæ фыст æмдзæвгæтæм. Йæ трилоги: «Мои университеты»-йы фыста: «Пушкин до того удивил меня простотой и музыкой стиха, что долгое время проза казалась мне неестественной, и читать ее было неловко».

Герценмæ хардзау каст, æмдзæвгæтæ фыссын кæй нæ зыдта, уый: «Речи необходим ритм так, как он необходим морю, которое мерными стопами вовеки нескончаемых гекзаметров плещет в пышный карниз Италии. Стихами легко рассказыва-

ется именно то, чего не уловишь прозой... Едва очерченная и замеченная форма, чуть слышный звук, не совсем пробужденное чувство – еще не мысль. В прозе просто совестно повторять этот лепет сердца и шепот фантазии».

Федтат? Иуаёй инна стырдаер аивады даснытæ, фæлæ дзы алкаемæн дæр уыд йæхи бæлвырд цæстæнгас поэзимæ. Сæ хъуыдытæ нæ сусæг кодтой...

Уæдæ цы у поэзи? Цавæр бынат ахсы нæ царды мидæг? Незамантæй ардæм рифмæтæй куы ничи дзырдта æмæ дзуры, цыфæнды арф, вазыгджын хъуыды кæнæ диссаджы хабар хуымæтæг æвзагæй сфæлгъауæн куы ис, уæд стихты сæр цæмæн хъæуы? Æви Нигеры загъдау, хъустæ æмæ зонды æдде ма адæймагæн зæрдæ дæр ис, æмæ уымæ арæзт у йæ хъавд поэзийæн?

О, о, зæрдæмæ!..

«Зæрдæ додойæ-сарæй нæ тæлфы; сонт, тæлтæг хъæртæй нæ тæрсы; зонды стъæлфæнтæй нæ судзы; былалгъы ныхас уымæ нæ хъары; аразгæ худтмæ йæ хъус нæ дары; кæнгæ æууæлтæй йæхи нæ сайы; æмдзæгъды хъæрмаæ нæ кафы!

Зæрдæ куы тæрсы сабыр арф дзырдæй,

Зæрдæ куы судзы зæрдæйы зынгæй,

Зæрдæмæ хъары зæрдæйы ныхас,

Зæрдæ ныххуды зæрдæйы худтмæ,

Йæхи рæвдауы аивджын нывтæй.

Кафын æй кæны фæндыры хъæлæс, фæндыры буц цагъд, фæндыры зарæг, фæндыры тарф худт!»

Ацы рæнхъытæ сфидауиккой поэзиы æппæтдунеон гимны дæр. Дзырдтæ афтæ аив, афтæ æхцон æмæ сæрибарæй æвдисынц поэतिकон сфæлдыстады æрдзыхъæд, йæ зæрдæсагайыны миниуджытæ, йæ тыбар-тыбургæнаг фидыцтæ æмæ сæм исты бафтауынмæ йæ ныфс ничи бахæсдзæн. Ничи, Нигерæн йæхицæй дарддæр: «Кæд адæймаг судзыны бын уыны, уæд поэт хъуамæ мæлдыджы зæрдæйы тугдадзæнтæ дæр уына. Адæймаг кæд адæймаджы ныхас хъусы æмæ æмбары, уæд поэт хъуамæ хъуса æмæ æмбара, адæймагæн йæ ныхбынты тугдадзин куыд цæвы æмæ цытæ дзуры, уый. Поэт хъуамæ хъуса æмæ æмбара адæмы цин, сæ сусæг улафт, дымгæйы хъазт, йæ тырнындзинад, сыфтæрты сыф-сыф, дидинджыты базмæлд, æртахы ферттывд, хуры цин, мæйы мидбылты худт, фароны низтæ, абоны домæн, райсомы нывæст».

Цæуыл у мæ даргъ разныхас? Ирон поэзи фæстаг азты

бæлвырд цæмæйдæртæй кæй фæцудыдта, нæ дуджы зыгъуыммæ цардивæнтæ йын йæ хъарутæ кæй сæттынц, ууыл. Ацы карз хатдзæгмæ нæ дзырды дæснытæ сæхæдæг æрцыдысты. Фæци, дам, поэзийы дуг. Рæстæджы уадтымыгътæ фæхастой нæ царды бæллиццагдæр нысантæ. Цæуыл зарæм, цæмæ тырнæм, уый, дам, нал ис. Бæстæ фестад армукъа. Æгас зæххы къори æмри-зæджы цы домбай паддзахадæй рызти, уый фехæлд. Знон дæр ма хæларæй чи цард, иу хæдон дæр уæрæх кæмæн уыд, уыдон кæрæдзимæ топпы кæсæнтæй кæсынц.

Раст зæгъгæйæ, фæстаг рæстæг чысыл базмæлыдысты, ирон литературæ парахат æмæ пропагандæ кæнын кæмæ хауы, уыцы организацитæ, фыццаджыдæр – чыныгуарзджыты республикон æхсæнад. Ныридæгæн йæ кусджытæ цалдæр хатты сарæзтой фембæлдтытæ ирон фысджытимæ. Уымæй дарддæр сын сæ ног уацмыстимæ базонгæ кæнынц кæсджыты, юбилейон бонтæм, стыр бæрæгбæттæм бацæттæ кæнынц аив фæлгонцгонд стендтæ, чингуыты равдыстытæ. Æхсæнады хъæппæрисæй йæ къахыл слæууыд, кæддæр телеуынаны цы традицион журнал цыдис, «Чингуыты тæрхæгыл», уый. Хорз бастдзинæдтæ ис чыныгуарзджытæн ирон радиоимæ. Ахæм радиобакаст нæ ваййы æмæ Къадзаты Станислав нæ фысджыты сфæлдыстады ахсджиагдæр фарстатыл лæмбынæгæй ма æрдзура æргом эфиры. Ирон чыныджы хъысмæтыл арæхæй-арæхдæр ныхас рауайы газетты æмæ журналты фæрстыл. Уым сæ хъуыдытæ фæзæгъынц куыд аивады кусджытæ, афтæ чыныгкæсджыты алы фæлтæрты минæвæрттæ дæр.

Уыцы хабæрттæ иуцастæр ныфсы хос сты, фæлæ цæмæй ирон чыныг йæ раздæры нæргæ кад раздаха, уымæ нырма дард у. Адæмон ахуырады æмæ культурæйы министрæдтæ æхцайы фæрæзтæй куына фæкæсой, уæд нæ дзырды дæсныты уацмыстæн хъæууон æмæ скъолаты библиотекæтæм сæ фæндаг æхгæд уыдзæн. Хицæн фысджытæ æмæ сын рауагъдад «Ир» цы иугай лæвæрттæ бакæнынц, уыдон утæппæт кусæндæттыл чердæм аххæсдзысты?

Ахæм æгуыдзæг уавæры нæ поэттæ Нафи, Джыккайты Шамил, Хъодзаты Æхсар, Айларты Измаил æмæ иннæтæ тынгдæр сæ хъус публицистикæмæ кæй адардтой, уым диссагæй ницы ис. Уыцы оперативон жанр сын уæрæхдæр фадæттæ дæтты, цæмæй Иры дзыллæтæм фæхæццæ кæной сæ рæбинагдæр зæгъинагтæ, суадзой сæ зардæты тыппыртæ. Сæ уацтæ арæх нымад æрцæуынц зынгæ æхсæнадон цаутыл. Уый тыххæй Шамил афтæ

зæгъы: «Мæ уацы фæдыл мæм æрбадзурынц сæдæ адæймаджы. Ме стихтæ афтæ нæ хъарынц сæ зæрдæтæм. Æмæ фыссын уацтæ. Зонын æй, уац иу бон йеддæмæ нæ цæры, поэзи — æнусты. Фæлæ цы пайда у мæнæн стихтæ кæсын?»

Цалдæрæй, уыдонимæ Джыккайы-фырт дæр, рахызтысты прозæмæ, кæд сæ уд, сæ дзæцц поэзи у, уæддæр. Уыцы дыууæ жанры кæрæдзимæ дард лæууынц. Сæ аивадон мадзæлтæй, сæ иумæйаг нывæстæй, сæ ритмикон зæлынадæй. Фæлæ цы чындæуа? Суг, дам, нæй, уæд æхсныфтæй æндзарæм арт. Цы иугай æмдзæвгæтæ ма сын фæзыны мыхуыры, уыдон сты, æвæццæгæн, къæссайы цæгъдæнтæ. Æмбарын: «Года к суровой прозе клонят». Æмæ цы? Шамилæн йæ фыццаг къахдзæф фæрæстмæ. Йæ радзырдтæ, таурæгътæ, памфлеттæ æмæ эссетæ рацыдысты хицæн чыныгæй. Адæм ын хорз аргъ скодтой...

Фæлæ уæддæр... Уæддæр Иры зæхх нæма скуынаг хъуытазхъæлæс зарæггæнджытæй. Нырма ирон кæлæнгæнаг дзырдты зæлланг булæмаргъы зардæй адджындæр кæмæн у, ахæмтæй нæма равдæлон. Мæн хъæддыхæй уырны, Къостайы мондæгтæ кæмæй уадздыстæм, «аив дзырдыл цин æмæ дис кæнынæй чи не 'фсæды», уыдон рæхджы фæзындзысты. Фæзындзысты, рагацау сыл æнувыддæрæй куы аудæм, хъыцъыдæттæ сын куына нуазын кæнæм, уæд.

Стæй, дæлæ кæной, уæлæ кæной, Хъодзаты Æхсар, Джыккайты Шамил, Малиты Васо, Ходы Камал æмæ иннæтæ сæ уды сконд, сæ зондахаст æмæ темпераментмæ гæстæ фыццаджыдæр поэттæ сты æмæ сæ фæстаг арфæйы ныхас нæма загътой...

Нæ, цыфанды куы уа, уæддæр поэзийæн æмбал нæй. Уый райгуыры уæлтæмæн зардæйы арфæй. Йæ цин æмæ масты гуырдæнтæ дардтыл анхъæвзынц. Дзаг сты æрвон тыгъдады æгæрон сусæгтæй. Æмæ йæ уды цæхæр аив ныхасæн кæронмæ чи снывонд кæны, цæрæццаг æй чи скæны, уыдонæн сæрæй ныллæг акувын хъæуы.

Æфстау зондæй афтид рифмæтæ бийæг дæр, йæ бонæй уа, йæхи поэт хоны. Уый æдзухдæр зилы зонгæ ныхæсты «фæлвард донмарæнтыл. Пайда кæны ихсыд, æгъуыз фæрæзтæй».

Уæвгæ та диссаг куыд нæ у! Æдзухдæр нæ хурхы уадындзтæ тонæм, карз цъысымы аныгъуылæм, ирон æвзаг сæфы, цы уыдзæн нæ сомбон, зæгъгæ, афтæмæй та графоманты нымæц азæй-азмæ фылдæр кæны. Нæ номдзыд поэттæ сæ уды катыйы куы бацыдысты,

уæд уыцы дзырдмондаг «гуыппырсарта» сæ сæртæ схьил кодтой. Периодикон мыхуыр иууылдæр уыдоны баци. Æхца бафид æмæ дæ цы фæнды, уый сыххуытг кæн мыхуырма. Нæдæр фæрсæг, нæдæр сæ уромæг нæй. Бауырнæд уæ, иунæг газет дæр, стæм хаттæй фæстæмæ, æдæрстæйæ дæ къухтæм нæ райсдзынæ. Кæс æмæ та æнæхъæн цикл кæнæ поэма газеты зынгæдæр бынат бацахстой. Уыцы иугæндзон мæлдзой, гуылымызтæ хъуыдытæй, мæнг сагъæстæй, хус, риторикон декларацитæй адæймаджы зæрдæ суынгæг ваййы.

Ахæм заман лæджы æрфæнды æрвнæрæгау ныхъхъæр кæнын: «Æтгъгæд у, гормæттæ, аивады бæрзонд номæй сæудæджер кæнынæн!» Фæлæ... Мæ фæдисхъæр кæмæ фехъуысдзæн?

Цæвиттон, уырыссагау хæрз дзæгъæлы сæхи удхарæй чи мары, газеттæ, телеуынан æмæ радиомæ чи бырсы, уыдон ноджы фылдæр сты. Суанг журналтæм дæр баирвæзынц.

Раздæр-иу райдайтæ поэттæ Фысджыты цæдисмæ къахихсыд баисты. Уым сын цæстуарзон æххуыс лæвардтой фæлтæрдджын литконсультанттæ Балаты Тембол, Гаджиты Георги, Тетцойты Таймураз, Цæрукъаты Валодя, Хаджеты Таймураз æмæ иннæтæ. Уыдоны æвастæй-иу ничи бахызт йæ фæлвæх уацмыстимæ редакцийы къæсæрæй. Ныр уыцы куыстæн фадат нал ис. Уый адыл байтаман поэтгæндтæ республикон æмæ районы газеттæм фæндаг снадтой. Аив дзырдæй хъæзæнхъул сарæзтой.

Ай-гъай, исчи мын ма цæстмæ бадардзæн, бæлвырд дæнцæгтæ кæй нæ амонын, уый. Ома, æнæ уыдонæй ма ныхас мигъмæ дзурæгау у. Фæлæ сæ нымайыныл куы схæцон, уæд ма сæр бахъуыд. Стæй, куыд фæзæгъынц, æнæбон, цæстсайæн бибиты автортæ сæхицæй ныббуц уыдзысты, быцæутæ расайдтам, зæгъгæ. Уæдæ газетты æмæ журналты фæрстæн дæр тæригъæд хъæуы...

Æнæбасæттон графоманты рын нæ уæлмæрдтæм кæй балæгæрста, уый бынтон æвидыц æмæ кæуинаг хъуыддаг у. Æнæ зæрдæхалæн æнкъард стихтæй, чи зоны, иунæг ирон цырт дæр нал ссардзынæ. Адæм кæрæдзийы цæстмæ канд зынаргъ цыртытæ æварынай ерыс нæ кæнынц, фæлæ æмдзæвгæтæ фыссынай дæр. Зианджынтæ тырнынц сæ зæрдæйы хъыг рифмагонд рæнхъытæй равдисынмæ. Уый тыххæй сæ фæстаг капеччытæ дæр нæ бавгъау кæндзысты. Айнæг къæйдурыл дамгъæтæ къахын туджы аргъ кæй у, уый дæр сæ нæ уромы.

Ацы зæрдæриссæн хъуыддагмæ сæ бар-æнæбары амидин кæнынц национ газеттæ. Хатгай ритуалон бюройы халдих басгуыхынц. Иу

номыраёй инна номырма, ривæд куыройау, здухынц æнæнымæц зардæмæгуыргæнæг фаззон дзырдтæ, æнæхъæн хъуыдыйæдтæ. Хæстæгæй-хионæй – иууылдæр сæ мысинагты сæ мæрдтæй зæды къалиутæ ацаразынц, зæххон æмæ æрвон хæртзтæй фæсте ницыуал ныууадзынц. Чи кодта раздæр ирон адæмæй ахæм уæлдай митæ? Хуымæтæг буцгæнæн, хиуылхæцгæ ныхас сæм фаг куына фæкæсы, уæд æххуысмæ фæсидынц фæлтæрдкъух графомантæм. Уыдон сæ фыркæрафæй чысыл поэмæ нæ, фæлæ суанг хъæбатыры зарæг дæр ацъапп ласдысты. Æхца цы нæ кæны! Зонын: редакциты кусджытæ уыдæттæ сæ хъалæй нæ кæнынц, фæлæ мыхуыры оргæнтæн сæ кадыл кæй ницы æфтауынц, уый бæлвырд у.

Нæ, афтæ нæ зæгъын æмæ æппындæр фæстаг фæндарасты ныхас макæйы тыххæй зæгъ. Уымæн уæвæн нæй. Фæлæ алкæй ном уæларвтæм куы исай, бæсты бикъ æмæ дзы комы дæгъæл куы аразай, уæд ма Хъуылаты Бадзи, Дзуццаты Бибо æмæ инна фæйнæгфарс бæгъатыртæй та цы хъуамæ зæгъай? Алцæмæн дæр ис бæрц æмæ рад.

Малиты Хасан йæ уарзон æмгар Æлборты Хетæджы тыххæй газет «Рæстдзинад»-ы цы æвæджиауы зардæмæхъаргæ мысинагтæ ныммыхуыр кодта, уыдон сты реквиемы æрхæндæг зæлтау. Уымæн хаст æрцыдысты зындгонд журналисты иумæйаг номарæн чыныгмæ. Науæд Мамиаты Таймураз йæ хæстæг æрвад Валичы, курдиатджын хихъæппæрисадон кафæджы, тыххæй цы уæздан æмæ аив хъуыдытæ ныффыста, уыдон куыд ис ферох кæнæн? Дæ ацыды фæстæ, дам, мæ хæстæ фæдывæр сты, дæ фæллад уды æфсарм мыл йæ уæз æруагъта æмæ йæ, мыййаг, хæссын куына æфæразон. Ахæм сыгъдæг, æнæхин æнкъарæнтæ æрмæст зардæрыст адæймаджы риуæй срамуздзысты, æмæ сыл газеткæсæг уымæн баууæндыд.

«Æрттиваг мрамор дуртæ кæрæдзийыл куы срадзæгъдтæ кæнай, уæд уый архитектурæ нæма у, рæсугъд зæллангæнаг мыртæ гам-гум куы кæной, уæд уый æмæ музыкæ иу не сты. Афтæ у рæсугъд дзырдты æмæ аив литературæйы хъуыддаг дæр. Алы дур, алы мыр, алы дзырд – уыдонæй алцы дæр хъуамæ уа йæ бынаты. Фæлæ уыцы æнæбайсгæ хæйттæ цæмæй зардæмæдзæугæ суой, уый тыххæй сæ бауадзын хъæуы уд, науæд аивдзинад, рæсугъддзинад никуы ратдзысты» (Нигер).

Сур зæххыл ленк кæнын ничи сахуыр уыдзæн. Хъуамæ доны гуылфæнмæ æдæрсгæйæ дæхи нывзилай. Æцæг поэзийы уавæр

дәр ахәм у. Әрмәст стыр курдиаты хицау «байтындзы зәрдәйы авд арвы», әрмәст уый әнкъары дзырдтәен сә бирәвәрсыг нысаниуәгтә, хаты сын сә ивгә тигътә-фәрстә, сә мидрухсы азәлгә тәмәнтә. Уымән әй схонән ис уацмысы «удуадзәг Хуыцау».

Дәсны, гәрзарм поэт әрдзәй къәрцхъус вәййы. Страдивари йә аләмәты хъисфәндыртә аразгәйә хъәдәрмәджы арф әмбәхст мыртә куыд хъуыста, афтә фыссәг дәр хъуамә хъуса дзырдты сусәг мидзәлланг, сә «тарф сусу-бусутә», цәмәй уацмысы алы рәнхъ дәр уәгъдибар әмә сәрыстырәй уләфа, әмдзу кәимә кәны, уыдоны цинәй. Уәд цыма дзыхъхъыногәй дунейы рухс фәдтой, уыйау сә хуыз скалдзысты. Уырысмә уыцы дзырдарәхстдзинад раджы сбәлвырд кодтой: «умение использовать не только площадку стиха, но, кажется, и самое пространство между строками, насытить его огромным, хотя только подразумеваемым, содержанием и смыслом, то есть, возвращать вкус чуда».

Әхсайәм азты райдианы Дзасохты Музаферы әмдзәвгә «Әнәбәрәгәй фесәфти уә дарәг...» арф ныххызт мә зәрдәмә. Цалынмә газеты гәппәл лыстәг нә ныббызгъуыртә, уәдмә йә мә дзыппы фәхастон. Мә цәстытыл уадысты, мә рагбонты кәимә хъомыл кодтон, уыцы хәстарыд сывәлләттә. Районәй-иу куы фәхабар кодтой, нә уәлахиздзәутәй чидәртә фәстәмә здәхынц, уәд-иу әнәхъән хъәу, стырәй-чысыләй, сә размә агуылф кодтой. Чи бәхуәрдоны, чи фистәгәй.

Мах тәккә хъәугәрон цардыстәм әмә-иу нә сыхы ләппутә иннәтәй фәраздәр сты. Тохвәллад бәлцәттә-иу сә хәстон рифтәгтә фәуадзгәйә бәгъәмсар сабиты сә хъәбысмә цингәнгә фелвәстой. Чи дзы кәй у, ууыл нә хъуыды кодтой. Рафәрс-бафәрсмә никәйы әвдәлд. Абон дәр мә рус цы әнәдаст цәсгоммә нылхъывтон, цы хъарм цәссыг ыл фертывта, уый нә рох кәнын. Әвәдза, мә цахъхъәнтәй уәд цас әмә цасәй ахордтой сидзәры дудгә хал!..

О, сидзәр хъәды халонәй магуырдар у. Суинаг поэт уыцы уәззау әнкъарән йәхи удыл бавзәрста. Йә фыд Созырыхъо, хәст йә тәккә тәмәны куы бацыд, уәд әнәбәрәгәй фесәфт. Әрмәст 1946 азы сусәны мәйы иу фәссихор Красногоры хъәуы Дзасохты кулдуар бахоста постхәссәг. Йә цәстытә зәхмә ныдзәвгәйә, хәдзәры әфсин Веринкәмә ризгә къухәй баләвәрдта сау гәххәтт. Сә мад йә уәрджытә хойгәйә куы

ныббогъ-богъ кодта, уæд æнахъом сабитæ кæртмæ ракалдысты. Фыртæссæй йыл сæхи баппæрстой. Уыцы бонæй фæстæмæ сыл сидзæры зæххы æмуæз ном кæй ысбадти, сæ хъысмæт иннæрдæм кæй разылд, уый, æвæццæгæн, сæ гыццыл удтæ бамбæрстой:

«Æнæбæрагæй фесæфти уæ дарæг...»

О, уыцы дзырдтæй ис ыскæнæн хъарæг!

О, уыцы дзырдтæ сты мæ фыды марæг!

О, уыдон фехъусгæйæ 'рхизы бæхæй барæг!

«Æнæбæрагæй фесæфти уæ дарæг...»

Сымах æрдæгыл аскъуынут мæ зарæг.

Ысты æнустæм уыцы дзырдтæ арæн

Сымах æхсæн, хъæбул æмæ ныййарæг!»

Кæй зæгъын æй хъæуы, ацы уацмыс абон алкæй зæрдæ нал сфæйлаудзæн. Цард йæхионтæ кæны. Ныры фæсивæд ивгъуыд тугкалæн хæсты цаутæм æндæр цæстæй кæсынц. Æмæ сæм азым хæссæн нæй, мах фæлтæры хуызæн сыл сæ зæрдæ кæй нæ риссы, уымæй. Фæлæ мæнæн искæй къæхты хъæрмæ мæ бон кафын нæу. Цыфæнды куы фæуа, уæддæр мæ ивгъуыд æнкъарæнты рухс нæ ахуысдзæн мæ риуы. Музаферы балладæ æнгæс æмдзæвгæ æнустæм баззайдзæн мæ мысæнуаты...

Ирон поэзийæн цæсгом чи скодта, уыцы уацмыстæй цы иунæг æвдисæн æрхастон, уый дзурæг у æрмæстæр иу хъуыддагыл: æцæг поэт дзырдтæй нæ хъазы. Кадаварай сæ пайда кæны, фæлæ цæмæй сæ уæзыл бафта, уый тыххæй бирæ фыдæбон хъæуы. Джыккайты Шамилы загъдау, йæ зонд — фынæй, йæ буар — æндзыг кæмæн у, аив ныхасы ад чи нæ зоны, уый нукуы бамбардзæн дзырдамонды хъызæмар æмæ удæнцой. Уæд, зæгъутма, нæ гæппæввонг фæсивæдæй бирæтæм уæгъд, иумæйаг ныхæстæй халбыд аразын хорз цæмæн кæсы?

Зæххыл чи нæма уыд, ахæм æрттиваг дидитæй куы сфæлын-да графоман йæ уацмыс, зæдты æмæ дауджытыл удаистæй йæхи куы фæдзæхса, (ныртæккæ иууылдæр мæлгъæвзаг кувджытæй агæпп ластой, дзуарылæг сæ разы рыг дæр нал скалдзæн!), уæддæр йæ фæллæйттæ доны къусы сæфт фæкæндзысты. Искæйы фæзмæг, искæйы фæсарц бадæг рæствæндаг нукуы фæуыздæн.

Раст уыд, бынтон раст уырыссаг поэт С. Гудзенко: «Если не задыхаешься в любви и горе, стихов не пиши». Цымæ кæд бахъардзæн уыцы зонд нæ «хуыскъæрдæ æмæ дзæдæл эпитонтæм», кæд æрхуддзысты сæхиуыл?..

УИДЭГТЭ

ТМЭНЭТЭ Дээрссэ

УЫРНЭНТЭ АЭМЭ МЭНГУЫРНЭНТЭ

* * *

Лэпшуйээн хьуыддаг кэнгайэ минэвэрттэ эрвитынц, куы эризэр вэйиы, уэд, цэмэй сыл мачи амбэла, ома фыдэмбэлэгэй хьахьхьэд цэуой.

* * *

Цэмэй минэвэрттэ рэствэндаг фэуой, уый тыххэй сын сэ ахизэны эвэрынц доны кьэрта дзагэй.

* * *

Минэвэрттэ усгуры хэдзарэй куы фэцэуынц, уэд сын сэ размэ барвитынц, хэрзэмбэлэг чи вэйиы, ахэм адэймаджы, цэмэй хьуыддаг фэрэстмэ уа.

* * *

Чыздэжы моймэ куы раттынц, уэд уый йэхи арэх адэммэ нал фэвдисы: исты фыдгэнэг адэймаг ын цэмэй мацы хин скэна, уымэй тэрсгэйэ.

* * *

Чындзхасты бон чындзхэсджытэ куы фэцэуынц, уэд гэрэхтэ кэнынц, цэмэй сэм зианхэссэг тыхтэ хэстэг ма бацэуой.

* * *

Чындзыл разгэмтэ кэныны бар хьуамэ радтой йе 'фсымэртэ, уэд арфэйагдэр уызсэн.

* * *

Чындзы разгэмтэ кэнынц лэгмэцыдтытэ, амондэжын чындзытыл нымад чи у, ома йэ мой йэ фарсмэ кэмэн ис, бирэ зэнэг кэмэн ис, ахэмтэ.

* * *

Чындз йæ разгæмттæ кæнгæйæ йæ къух атыссы рахиз дысы,
йæ дзабыртæй дæр рахиз кæны фыццаг.

* * *

Чындз йæ разгæмттæ куы скæна, уæд ын кæсæнмæ йæхимæ
кæсын не 'мбæлы, нæ фæтчы.

* * *

Чындзæн йæ мыдыкъус цæттæ кæнæн ис æрмæст лæгджын,
цотджын усæн.

* * *

Чындзы Сæрызæды тырысамæ нæй хæсгардæй, судзинæй
æвналæн — нæ фæтчы.

* * *

Чындзыл йæ разгæмттæ куы скæной, уæд фыццагдæр æнæцыд
мойганæг чызджытæй йæ къухтæ кæуыл æрсæрфа, уый, дам,
тагъд смой кæндзæн.

* * *

Чындзы цæсгом хызæй æмбæрзт цалынмæ æртæ чъириимæ
арфæтимæ нæ байгом кæной Сæрызæды тырысайы хъæдæй,
уæдмæ йæ гом кæнын нæ фæтчы — фыдгæнæг тыхтæ йæ фен-
дысты æмæ йын фыдбылыз скæндысты.

* * *

Чындз йæ хæдзарæй куы цауа, уæд хъуамæ фыццаг равæра
йæ рахиз къах æмæ алы къæсæрыл дæр хиза рахиз къахæй.

* * *

Чындзмæ цы къухмæрзæн вæййы, уый хъуамæ макæмæ ратта.

* * *

Чындзы йæ хæдзарæй куы ракæной, уæд хъуамæ фæстæмæ
ма акæса.

* * *

Чындз кьулы рæбын куы æрлаууы, уæд ын йæ хъæбысы авæрынц гыццыл лæппу, цæмæй йын райгуыра лæппу.

* * *

Чындзы Сæрыздæды тырысамæ искамæн æвнаныны бар нæй — бинонтæн зиан у.

* * *

Чындз йæ ног хæдзары йæ моимæ куы сæмбæлы, уæд сæ раздæр каст чи фæвæййы, сæмбæлы, уый вæййы царды уæлахиз.

* * *

Чындз æмæ æфсин куы сæмбæлынц фыццаг, уæд æфсин чындзы йæ сынтæгыл кæд æрбадын кæна, уæд чындз æфсиныл уыдзæн æнувыд, бирæ йæ уарздзæн; кæд æмæ æфсин чындзы хуыссæныл æрбада, уæд уый йæ чындзы бирæ уарздзæн.

* * *

Ног чындз хъуамæ ацыдаид Мады Майрæмы кувæндонмæ æртæ чъирийы, дзидза æмæ бægæныйы дурынимæ, балæгъстæ, батабутæ йын кодтаид, цæмæй йын зæнæг уыдаид, æмæ-иу ын Мады Майрæм фæахъаз.

* * *

Цæмæй ног чындз ног хæдзары бинонтыл нымад æрцыдаид, уый тыххæй йæ æвнанын кодтой Сафайы рæхысмæ, фæдзæхстой йыл æй, фæдзæхстой йæ Бынатыхицауыл.

* * *

Цæмæй ног чындзыл Бынатыхицау дзæбæх сæмбæлдаид, уый тыххæй-иу æфсинæн йæ дзабыртæ сойæ байсарста, æфсин та йын-иу уыцы растæг йæ сæрыл зад згъæлста.

* * *

Хызисæг вæййы æнаус лæппу, уый сыгъдæгдæр у, æнæтаригъæддæр. Худайстæй æртæ хатты Сæрыздæды тырысайы лæдзæгыл рахиз къухæй хæцгæйæ йæ æрзины чындзы сæрма дзургæйæ: «Фарн, фарн, фарн! Фараст (авд) лæппуйы

'мæ иу цъæх чызг». Æмæ сисы хыз, ратты йæ кæнæ æмдзуарджын кæнгæ мадмæ, кæнæ æмдзуарджынмæ. Сæрызæды тырысайы лæдзæг ныффидар кæнынц кæнæ пецы сæрмæ, кæнæ хæдзары Сæрызæды хъæдыл. Уый у чындзыл аудæг. Сæрызæды тырысайæ хыз сисæг нымад æрцæуы æфсымæрыл.

* * *

Чындзæхсæвы хæринагтæ кæд рæсугъд цæттæ кæнынц — чъиритæ нæ судзынц, нæ хæлынц, дзидза кæд хæрзфых у, адджинагтæ, бæгæны хорз рауадысты, уæд æрыгæтты цард хорз цæудзæн.

* * *

Чындзы куы æрбаласынц йæ ног хæдзармæ, уæд ын йæ рæхизынай, суанг йæ лæууæн бынаты онг калынц сæкæр, къафеттæ, ссад, цæмæй — адджын, бæркаджын цард кæна.

* * *

Чындзхасты бон ивд куы æрцæуы искæй зианы аххосæй, уæд æрыгæтты цардæн уый хуыздæрырдæм нæ цæуы — кæнæ иумæ бирæ нæ цæрынц, кæнæ æвзæр, хылтæ кæнгæйæ цæрынц.

* * *

Чындзы дзыккутæ гоппы бын хъуамæ уой æмбырд, кæннод фыдгæнæг тыхтæ йæ дзыккуты бамбæхсдзысты.

* * *

Чындзæхсæвы рæстæг хъæуы цырddзаст уæвын, кæннод иуай-иу хингæнджытæ чындзы, кæнæ сияхсы дзаума амбæхсынц æмæ сыл хинтæ скæнынц.

* * *

Чындзæхсæвы хыл куы æрцæуы, уæд уый æрыгæтты цардыл хуыздæрырдæм æрзины.

* * *

Чындзæхсæв æгæр хъæздыг арæзт куы вæййы, уæд æрыгæтты иумæйаг цард бирæ нæ хæссы.

* * *

Сиахсән чындзы хәдзары баззайын не 'мбәлы, Бынатыхи-цау әм фәхъуыздзән.

* * *

Цы чындзәхсәвы кафыдысты «Чепена», уым, дам, чындз әнәмәнг цотгәнаг уыд, уымән әмә уыцы кафтән, йә ныхәсты уыд сәрмагонд магион тых.

* * *

Чындзхасты рәстәг рог сәлфынәг куы вәййы, уәд уый арыгәтты әнгом цардән хорзырдәм у.

* * *

Ләппу кәна чызгән сә сәрты астау цал зиллаччы уа, уал хъуыддаджы кәндзысты.

* * *

Чызг кәна ләппу аджы бынтә куы хафой әмә хәрой, уәд сә чындзәхсәвы бон кәндзән уаргә.

* * *

Чызг дзаг мигәнән (бедра, агуывзә) куы фәцәйхәсса әмә йын кәлгә куы кәна, уәд йә ләг расыггәнаг уыздән.

* * *

Чызг агъуыст, кәрт куы мәрза әмә йә әрдәгмәрзтытә куы кәна, ома йын әнәмарзт бынәттә куы зайа, уәд йә фидәны мой дзыгъуыр уыздән.

* * *

Ләппуйы әрфгуйтә кәрәдзимә әввахс куы уой, уәд, дам, ус әввахс ранәй хәсдзән.

* * *

Чызгән йе 'рфгуйтә әввахс куы уой, уәд әввахс ранмә мой кәндзән.

* * *

Минавэрттæ усгур æрвиты сабаты изæрæй — уæд ын Хуыцау йæ хъуыддагæн æххуысгæнæг уыдзæн.

* * *

Чындз хъуамæ макæмæн радта абарынмæ йæ разгæмттæ, стæй къахыдарæс.

* * *

Чындз арæх къæсæрыл куы бада, уæд , дам, ын чызджытæ гуыры.

* * *

Чызг (кæнæ лæппу) цæугæ-цæуын йæ къах куы скъуыра, уæд ын йæ уарзаны уындмæ цæуы.

* * *

Чындз йæ хæлын кæрц хъуамæ макæмæн радтаид, фæлæ йæ æвæрд дардтаид йæ гобаны бын, йæ лæг ыл уæд æнувыддæр уыдзæн.

* * *

Чындзæхсæвæй сгуы чи ахæсса, уый хæдзары фидæны уыцы фон уыдзæн чындзæхсæв.

* * *

Чызг чындзхасты фынгæй вилкæ куы ахæсса, (æрмæст æй куыд ничи фена), уæд уый дæр чындзы ацæудзæн.

* * *

Чызгæн фыны исчи бæх куы радта, уæд мой кæндзæн.

* * *

Чындз йæ цæгатмæ куы бацæуа, уæд хъуамæ æнæбахæргæйæ ма раздæха, кæннод йæ Сæрызæд кæудзæн.

* * *

Лæг дыккаг хатт ус куы ракуры, уæд ын къухылхæцæг вæййы, фыццаг усæн чи уыд къухылхæцæг, уыцы адæймаг.

* * *

Джеоргуыбаты куринаг чызджытæ саразынц хæлынгуывд. Уыцы куывдмæ саразынц «амонд æвзарæг гуыдын». Уыцы гуыдын конд ваййы цыхтæй, стæй алы хоры мыггæгтæй фæйнæ гагайы, суджы къæцæлтæ æмæ а.д. Суг амоны арты фарсмæ куысты амонд, кæнæ хъæдæрмæгимæ архайæг. Гуыдын куы адих кæнынц, уæд кæмæ цы æрхауа, уымæй ваййы хайджын царды.

* * *

Фыссæн æхсæвы Ногбоны размæ усгур лæппутæ æмæ мойгæнæг чызджытæ сæ рæттæ сæ дымджытæм бабæттынц, зæгъгæ, чи кæм ус курдзæн, чи кæдæм чынды цæудзæн, уый фынайæ фена.

* * *

Фыссæн æхсæв мойгæнæг чызг хуыссæнмæ куы фæцæуы, уæд йæ иу цъында раласы, иннæ ныууадзы йæ къахыл æмæ фæзæгъы: — Мæ амонды хай, æрбацу æмæ мын мæ цъында ралас.

Йæ фидæны мой йæм фыны æрбацæудзæн йæ цъында ласынмæ.

* * *

Чызджытæ бадæнты фæрсынц мард удты, смой кæндзысты æви нæ, уымæй.

Уый тыххæй кæнынц афтæ. Райсынц чиныг, стæй хæсгард гомæй сæварынц чиныджы, цæгтæ дзæбæх куыд зыной. Афтæмæй йæ бабæттынц ронæй. Стæй дыууæйæ сæ амонæн æнгуылдзты зæрдæтæй схæцынц хæсгарды цæгтыл, чиныг куыд ницæуыл андзæва. Уый фæстæ искæцы мард адæймаджы уд бацагурынц æмæ йæм дæттынц фарстытæ. Кæд «уд» дзуапп дæтта, уæд чиныг зилдзæн.

Фарст куы фæуой, уæд удæн хъæуы арфæ раканын, цæмæй, чи йæ бафæлмæцын кодта, уыдонæн мацы фыдбылыз скæна, уый тыххæй.

* * *

Иу хæдзармæ дыууæ чынды куы фæхæссынц, уæд амонджындæр ваййы, раздæр чи бацæуы, уый.

* * *

Чындз йæ ног хæдзар, цалынмæ хур нæ аныгуылд, уæдмæ куы ссары, уæд амондджындæр вæййы, йæ цард хуыздæр ацæуы.

* * *

Чызджыты бадæн æхсæв куринаг чызджытæ æрæмбырд вæййынц искæмæ хибар ран, куыд ничи сæ хъыгдара. Скæнынц хæбизджын, сæвæрынц дзы суджы мур, сæкæр, гæххæтт, æхца, хъуымацы гæппæл. Куы сфыцы, уæд чъири райсынц, ныддихтæ йæ кæнынц æмæ кæмæ цы æрхауа йæ чъирийы карсты, уымæй хайджын уыдзæн йæ фидæны цардæмбал.

* * *

Афойнадыл чи нæ мой кæны, уыцы чызгæн йæ сæр Тутырты ныддасынц, æмæ уæд смой кæны.

ДÆРГЪÆВСЫ СУСÆГТÆ

20-æм азты нæ Ирыстоны зонадон-иртасæн хъуыддаг куы рауæрæх, уæд ахуыргæндтæ райдыдтой цауынд хæхтæм, ома рагон ирон царæнуæттæм æмæ фыстой, ныв кодтой, алыхуызон хабæрттæ гæххæтмæ хастой. Уæдæ Дæргъæвсы дæр куындæ уыдаиккой! Ам нывгæнæг Æлдаттаты Измаил (Игнат дæр æй хуыдтой) диссаджы ныв скодта: фæйнагыл уыдис хæххытæ, фæлæ æнахуыр хуызы. Иу дзырдæй ацы «фæйнаг» хуыдтой «Сырдоны хæдзар». Стæй йæ газет «Рæстдзинад»-ы дæр рауагътой. Уырыссагау — «Лабиринт Сырдоны» (фыццаг ныв).

Фæлæ ма уыцы рæстæджы, æмæ æвæццæгæн, уыцы экспедицийы архайдта Тугъанты Махарбег — нæ генион нывгæнæг. Уый æрмæст нывгæнæг нæ уыди, фæлæ йæ адæмы рагон хъуыддæгты æвдисæн, æмæ ног фæлтæр адæмы рæгъмæ рауадзæг. Иу дзырдæй хуызджын ахорæнтæй сныв кодта диссаджы сылгоймаджы фæлгонц. Базадис нæ абоны бонмæ Цæгат Ирыстоны бæстæзонан музейы æварæндоны (дыккаг ныв).

Цы уындæм ацы нывы? Хæххон нарæг фæндаг хауæн былтимæ, йæ фæстæ айнаг къæдзæхтæ. Фæндагыл, — иу гал кæм ифтыгъд ис, ахæм уæрдон, егъау цæлхытæ йын. Уæрдонны бадынц ацæргæ ус æмæ æвзонг сылгоймаг. Уæрдонны рæтæнагъдыл бады чысыл лæппу уæлдзарм худы, йæ къухы уис. Уæрдонæн йæ галиу фарс — æртæ сылгоймаджы бæхтыл. Разæй галты сæрбосыл хæцы хотыхджын нæлгоймаг æд хъама æмæ ливор. Уæрдонны фæстæ — хæстон бал бæхтыл, æрцытимæ, сæ иуæн йæ фæсонтæй зыны ардыны кæрон. Кæдæмдæр тындзынц. Махарбеджы къухæй нывгондыл ис ахæм фыст: «Гадзи Бадтиева едет на военный совет (1930). Прожила около 200 лет, пользовалась авторитетом у населения» — «Бæдтиаты Гадзи цауы хæстон уынаффæмæ (1930). Фæцарди 200 азы бæрц, дзыллæты 'хсæн ын уыди стыр кад».

Кæй зæгъын æй хъæуы, «1930» æвдисы нывы сконды рæстæг. Махарбег ацы сылгоймаджы уынгæ дæр нæ фæкодтаид. Ныв та конд у дæргъæвсагты ныхæстæм гæсгæ. Ома, дæргъæвсагтæ йын цы дзырдтой, уый йæхимæ гæсгæ сфæлдыста гæххæттыл. Махарбег иттæг хорз зыдта хохаг ирон цард: цы дзаума дардтой, цахæм уыдысты уæрдæттæ, уæлæдарæс, хотыхтæ æмæ а. д.

Композицимæ гæсгæ ацы ацæргæ сылгоймаг уыди тынг кадджын, иугæр æй хæстон уынаффæмæ хуыдтой, уæд.

Цæмæн кæнæм йæ кой? Хъуыддаг афтæ у, æмæ 2003 азы Цæгат Ирыстоны Абайты Уасойы номыл институты археологон къорд йæ радон куыстытæ кодта Дæргъæвсы цур, донæн иннæ фарс цы «Уæлмæрдты къуыбыр» ис, уым. 1993 азæй фæстæмæ уым кусæм. Ссардтам дзы рагон алайнаг уæлмæрд. Йæ æрмæг хауы VI — IX æнустæм.

2003 азы археологон куыстытæ кæнгæйæ сыджыты бынæй разынди къæйдуртæй амад æхгæд ингæн. Ахæм ингæнтæ фæзындысты аланты рæстæгæй бирæ фæстæдæр. Къæйты 'хсæн ссардтам адæймаджы стæгдар. Уæлгоммæ æвæрд нæ уыди, фæлæ йæ рахиз фарсыл. Уæрджытæ къæдз (цыма истæуыл бады, æртыккаг ныв). Къухтæ дæр — афтæ. Сæры кæхцыл бронзайæ тымбылæгтæ — лыстæг æхцайы йæстæ. Æфсарыкъæдзы бын — бронзæ хъусцæджытæ. Сæ цуры хъуырагънæг — уый дæр бронзайæ. Цæсгоммы раз — авгæй рæсугъд агуывзæ нарæг æмæ бæзджын бынимæ, чысыл дæлдæр хъæддаг хуыйы ссыр, йæ цуры кард, мæкъуыстæг æмæ фæрсджыты 'хсæн — бронзæ мырмырагтæ æмæ авгæй фæрдгуйтæ, цонджы 'лхуыйтыл — авгæй цонгдарæнтæ, йæ хъæбысы — æрдын æвæраены æфсæйнагæй конд къæндзы. Дæлдæр — роны æргъæвæг бронзайæ. Стæгдары дæлфæдтæм — æлыгæй конд дурын æмæ æфсæйнаг æхсаргард (цыппæрæм ныв). Хъусцæджытæ æмæ цонгдарæнтæ сылгоймаджы дзаумæттæ сты. Хъæддаг хуыйы ссыр дæр сылгоймæгтæн æвæрдтой — уымæй иу сынк лæгъз кодтой хуыйгæ-хуыйын. Уæдæ мырмырагтæ дæр сылгоймаджы къабайыл хуыд уыдысты, стæй хъуырагънæг дæр. Мард æвæрд уыди — рахиз фарсыл, афтæ æвæрдтой алантæ сылгоймæгты катакомбæты. Дурынтæ æмæ кардтæ нæлгоймæгтæн дæр æвæрдтой æмæ сылгоймæгтæн дæр. Фæлæ æхсаргард, æргъæвæг, æрдындон — æрмæст нæлгоймæгтæн. Куыд уынаæм, афтæмæй нæ разы ис сылгоймаг нæлгоймаджы дзауматимæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, ацы сылгоймаг уыди лæджы æмсæр, кадджын.

Ноджы ма иу цымыдисаг хабар. Куыд нын бацамыдтой бы-
нэттон царджытæ, афтæмæй, нæ къорд цы ран кæны археоло-
гон куыст, уым Бæдтиаты зæхх уыди.

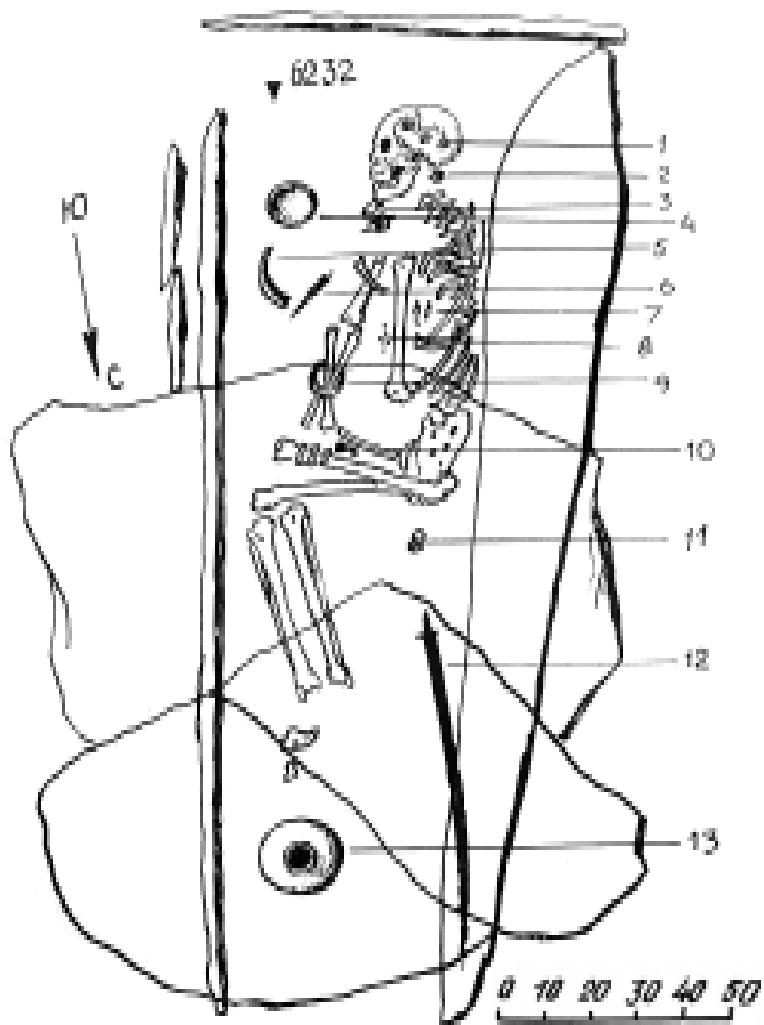
Бæлвырд хатдзæг зын скæнæн у, фæлæ цыма Бæдтиаты Га-
дзийы стæгдар ссардам.

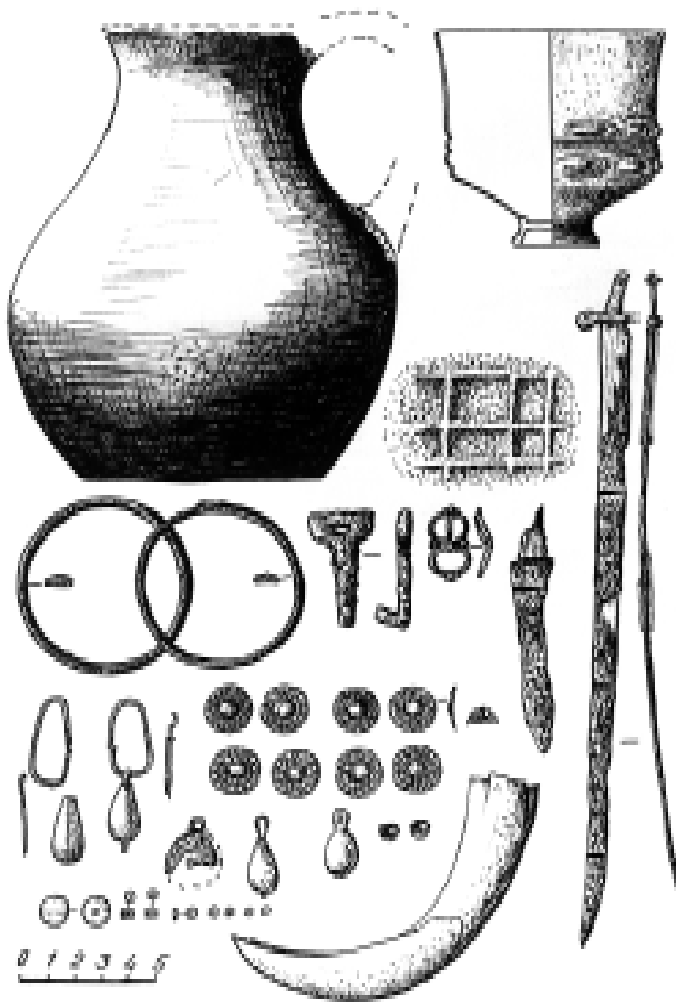
1. Сырдоны хæдзар.

2. Бедняты Гадзи цауы хэстон уынаффэмæ.

3. Даргъавсы рагон уълмърды стæгдар.

4. Уәлмәрды ссаргә дзаумәттә.

АХУЫРТÆНÆТÆН ÆХХУЫСÆН

МЗОКТЫ Аслæнбег

ФАКУЛЬТАТИВОН АХУЫРТÆ «НАРТЫ КАДДЖЫТÆЙ».¹

(Кадджытæ Сосланы тыххæй)

1 ахуырдау. Реферат «Сослан — «кæлæнгæнæджы фырт».

Сослан (Созырыхъо) — Нарты кадджыты зындгонддæр, бирæ вæрсыгдæр, ныхмæвæрддæр фæлгонцтæй иу. Йæ райгуырдай йæ мæлæтмæ йæ алы ми дæр, йæ удыхъæд, суанг йæ конд æмæ йæ уæлæдарæс дæр диссаг кæмæн сты, ахæм хъæбатыр. Тых, хъару йын кæм нал фæфаг кæны, уым дæр йæ ныфс нæ сæтты. Знагыл фæуæлахизы сæраппонд ссары мадзæлттæ. Никæуыл ауæрдъ, суанг хионыл дæр (кадæг «Тотрадз æмæ Сослан»). Йæ фыр ныфсхастæй хаттæй-хатт цъысымы дæр бахауы, фæлæ дзы уæддæр уæлахизæй рацæуы.

Нарты кадджыты æрмæст Сосланы хонынц «нæрæмон». Ома, йæхиуыл хæцын, йæхи уромын чи нæ фæразы, æрхъæцмæ чи нæ хъæцы, ахæм адæймаг. Сослан у хæрзконд, æвзыгъд, кафаг (кафгæ-кафын æй иттæг хорз равдыста Тугъанты Махарбег йæ ныв «Нарты куывд»-ы), зараг, тыхæвзарæн ерысы цырв. Уымæ у тæссарвад æмæ хъоппæгцæст. Йæ дыууæ уæны астæу ис æрдзæй рахæсгæ сау стъæлф. Уымæй йæ базоны Хуры чызг Ацырухс. «Йæ къæхтæ тæссарæвæрд чи кæна, йæ цæстытæ сасиры чылы йæстæ кæмæн уой, йæ иу цæсты дыууæ гагуыйы кæмæн уа, йæ зачъетæ уызыны сындзы хуызæн кæмæн уой, уымæй-иу дæхи бахъахъхъæн», — афтæ амоны Тотрадзæн йæ мад.

«— Гъæ, кæлæнгæнæджы фырт, кæлæнгæнæджы!» — дзуры йæм Тары фырт Мукара, Сослан ыл сайдай куы рацæуы æмæ йыл куы фæуæлахиз ваййы, уæд. — Уæлæ хохы сæрмæ куы фæцæйцыдтæ, уæд дыл дæ тæссарвадæй фæгуырысхо дæн æмæ дæм-иу фат фæдардтон: фехсин æй, зæгъгæ, æмæ йæхæдæг куы нæ уа, нæ йæ 'хсин, æмæ уыцы кæлæнгæнæджы фырт йæхæдæг куы уа! Ныр ма дын цы кæнон! Мæнмæ æндæр тых нал ис».

¹ Дарддæр. Райдайæн «Мах дуджы» ацы азы 7-æм номыры.

Сослан у Сатанайы ӕнӕныййаргӕ фырт, ӕмӕ йӕ Мукара дӕр кӕлӕнгӕнӕджы фырт уымӕн хоны (Сатанамӕ уыд ахӕм минуӕг).

Сосланы номимӕ баст сты бирӕ хорз хъуыддӕгтӕ Нарты царды. Ӕрмӕст ын, Сафайы фынгыл уырдыгыстӕг куы уыд, уӕд зӕдтӕ цы лӕвӕрттӕ бакодтой, уыдон дӕр кӕуылты сты! Уастырджи йын радта фӕринк кард, Ӕфсати йын бахай кодта йӕ фосӕй, ахӕм дзырдтӕй: цуанон-иу цуаны куы цӕуа, уӕд-иу рахӕссӕд йема ӕртӕ чъирийы ӕмӕ ӕфцӕгыл Ӕфсатийы ном ссарӕд, стӕй-иу сырд куы амара, уӕд ын йӕ рахиз сгуы радтӕд, фыццаг ыл чи сӕмбӕла, уымӕн ӕмбӕлӕггаг; Фӕлвӕра хъахъхъӕдта ӕмӕ фылдӕр кодта Нарты фысвос; Уацилла сын радта хоры нӕмгуытӕ; Куырдалӕгон сын йӕ куырдадзы сарӕзта дзывыр; Галӕгон сын Нарты хортӕ хъахъхъӕдта алы фыдбылызтӕй. Донбеттыр дзуры Сосланмӕ: «Нӕртон гуырд, мӕ дӕттыл-иу саразут куырайттӕ. ӕз бафӕдзӕхсдзынӕн мӕ чызджытӕн, цӕмӕй сын доны мидӕг сӕ цӕлхытӕ ӕнӕрынцайтӕй ӕрӕвдз зилой. Махӕй та уый фӕуӕд Нарты адӕмӕн лӕвар».

2 ахуырдау. Реферат «Сослан — нӕрӕмон, ӕнӕбасӕттон адӕймаг»

Сослан уыд ӕгытыр ӕмӕ карз адӕймаг ӕмӕ сфӕнд кодта Нарты астау бӕрӕгдӕрӕй фӕцӕрын. Уый тыххӕй йӕ зӕрды ӕрӕфтыд лӕджы сӕрдзӕрмттӕ ӕмӕ рихидзӕрмттӕй кӕрц скӕнын (кадӕг «Сосланы кӕрц»). Лӕг-иу куы амардта, уӕд ын-иу йӕ сӕры царм ӕд рихитӕ растыгъта, афтӕмӕй ӕнӕхъӕн кӕрцхор ӕрӕмбырд кодта. Бахъуыдис ма йӕ Куыцыччы фырт Елтагъаны сӕрдзарм ӕмӕ уый дӕр амардта.

Сослан у: дурӕйгуыр, нӕрӕмон, ӕнӕбасӕттон. Цы сфӕнд кӕны, уый цалынмӕ сӕххӕст уа, уӕдмӕ ӕнцой нӕ зоны. Уый сӕраппонд бамидӕг вӕййы уӕларвы зӕдтӕм, дӕлдзӕхы дӕлимонтӕм, мӕрдты бӕсты Барастырмӕ (кадджытӕ «Сослан Мӕрдты бӕсты», «Сослан Сатанайы зындоны цадаӕй куыд фервӕзын кодта»). Уромӕг ӕй нӕ уромы, тыхгӕнӕг ыл нӕ тых кӕны. Сослан Барастырӕй ракуырда йӕ 'нӕныййаргӕ мад Сатанайы. Мӕрдты бӕстӕй рахаста, ӕрмӕстдӕр уым чи зайы, уыцы Аза-бӕласы сыфтӕ. Кадӕг «Сослан мӕрдты бӕсты» у Дантейы «ӕрвон комедийау» стыр цымыдисаг. Ирон адӕм дзы бавӕрд-

той сә зондахаст, дунәәмбарынад, сә улы фарн әмә цардмә, адәймаджы хысмәтмә цы цәстәй кәсынц, цардән, рәстдзинадән куыд аргъ кәнынц, уый. Сәйрагдәр та — сә куырыхон зонд.

Сослан йәхи байсарын кодта Куырдаләгонән бирәгъы әхсыры. Әрмәст әй цы бәләгъы сәрыдтой, уый Сырдоны фыдвәндәй арәст әрцыд цыппар әнгуылды цыбырдәр әмә дзы Сосланән йе 'мбәрц адаргъәнән нә уыд, уәрджытә бирәгъы әхсыр нә бамбәрзта. Уый адыл әнәсәрыдәй базадысты. Балсәджы Цалх дәр ын бахъавыд йә уәрджытәм. Уый дәр Сырдоны ардыдәй. Сослан әмә Сырдон сты цыфыддәр знәгтә.

Диссагән дзуринаг уыд Сосланы кәрц: хъуырай заргә кодта, цәнгтәй — әмдзәгъд, фәдджитәй — кафгә. Әцәгәлон-иу әм куы бавнәлдта, уәд та цъәхахст кодта, әмә йә адавын никәй къухы әфтыд.

Сосланы ном ирон адәммә базад арвыл дәр, фәсуарын хурмә цы кәркә-мәркә әрдынгонд разыны, уый хонынц Арвы рон, Арвәрдын, стәй Сосланы әрдын дәр. Дыгургомы та ис Сосланы зәшпадз, йәхи, дам, удәгасәй кәм бавәрын кодта, уый.

Ирон фысджытә әмә поэтгә ныффыстой Нарты кадджыты мотивтыл бира әмдзәвгәтә. Факультативон ахуырты цы лирикон уацмыстә фәкәсынц, уыдон ахуыргәнәг әмә скъоладзаутә рагацау бацәттә кәнынц. Цәмәй лирикон әмдзәвгә скъоладзаутә аив кәсын базоной, уый тыххәй сә иудадзыг хъәуы фәлтәрын. Алы әмдзәвгәйән дәр фәхъәуы ссарын йәхи дәгъәл, йә иумәйаг ахаст әмә ритмикон арәзтыл чи фидәуы, ахәм интонаци. Кәм хъәуы тексты, уым хъуамә фәләууой, хъәләсы уаг кәм фәбәрзонддәр, кәнә фәнылләгдәр кәнын әмбәлы, уый дәр хъуамә зоной, хицән дзырдтә логикон цавдәй хъуамә рахицән кәной. Ахәм бәрнон әмә ахсджиаг куыст хъуамә цәуа нывыл, скъоладзаутә хъуамә раст әмбарой, алы дзырд дәр, алы әрхәцән нысан дәр цы ахады, цы әстетикон функцитә әххәст кәны, уыдон. Уәд аив кәсдзысты лирикон уацмыстә.

НАРТЫ КАДДЖЫТÆ ИРОН ПОЭЗИЙЫ

3 ахуырдау.

ХОДЫ Камал

СОСЛАН

Дзыррдзæугæ Нарт, фод сауæлгъыст уæ даргъ мыггаг!
Уæ байзæддаг мын не сбæззыд æмбалæн...
«Нæрæмонæй», «фæйнæгфарсæй» мæ батыдтат —
Æрра барæг, дам, донысгарæг балæн!..

Уыдтæн æдзух йæ хосгæнæг уæ фыртыхстæн,
уæ сау фыдгул мæ цонгдыхæн нæ лæууыд...
Ныр Зилахары — сынтытæ 'мæ сырдытæ 'хсæн —
мæ зындоны хай бафыстон уæлæуыл.

Дзæгъæл у ныр мæ уæззау арц — æндонæрттигъ,
сæ хъару тайы цадаггай мæ къухтæн...
Сæрддон хурмæ зынг фестæди мæ болат риу —
хæрзаудæн мыл нал кæны Бедуха.¹

Фæлæ нæ тæрсын! Рацардтæн нæртон лæгау.
Мæрдтыбæстæ дæр басгæрстон тыхагур...
æвæрдтон æз уæлæрвты дæр зæххон æгъдау —
ныр мын цæрынæн сау дзæппаз дæр фаг у.

(Мыхуыргонд цæуы чиныгæй: Хъодзаты А., Малиты В., Ходы К.
Æрттигъ. Æмдзæвгæтæ. Орджоникидзе, Ир, 1983, 240 ф.).

Дзырдуат æмдзæвгæмæ:

Нæрæмон — йæхиуыл хæцын, йæхи уромын чи нæ фæразы,
архъæцмæ чи нæ хъæцы, ахæм адаймаг.

Зилахар — Нарты хъазæн фæз, ерыс-иу кæм кодтой, уыцы
бынат.

Сынтытæ — халæттæ.

Арц — рагон рæхойæн хæцæнгарз; йæ даргъ хъæды кæроныл
сагъд уыдис æрхуыйæ кæнæ та æфсæйнагæй конд цыргъ фындз.

¹ «Ды дард балцы куы ваййыс æмæ дæ сæрма асæст куы цæуы, уæд дын уый дæр
æз ваййын, цæмæй ма фæлмæцай хурæй...» (Сослан мæрдты бæстæм куы бафтыд, уæд
ын ацы ныхæстæ загъта йæ мард ус Бедуха).

Болат — рагон æндоны мыггаг.
 Байæддаг — бындар.
 Фыдгул — знаг.
 Дзырддзæугæ — кадджын, нымад.
 Цадæггай — сындæггай, сабыргай.

Фæрстытæ æмæ хæслæвæрдтæ æмдзæвгæмæ:

1. Цавæр хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтæ уæм сæвзæрди Камалы æмдзæвгæ бакæсыны фæстæ?
2. Кæимæ у йæ ныхас Нарты Сосланæн? Цæуыл сты йæ сагъæстæ?
3. Цы 'рцыдис Сосланыл? Цæмæн зæгъы:
 «Ныр Зилахары — сынтытæ 'мæ сырдытæ 'хсæн
 Мæ зындоны хай бафыстон уæлæуыл»?
4. Цавæр нæртон кадæджы мидисимæ баст у Камалы æмдзæвгæ? Радзурут-ма, цы 'рцыдис Сосланыл Зилахары быдыры? Чи уыд йæ марæг Сосланæн?
5. Æмдзæвгæ фыст у Сосланы монолоджи хуызы. Цæмæн равзæрста Камал ахæм поэтикон фæрæз?
6. Бакæсут æмдзæвгæйы текст æмæ дзы ссарут ахæм ныхæстæ æмæ дзырдбæстытæ, Камал кадæджы ныхæстæй Сосланæн героикон характеристикæ кæм дæтты.
7. Куыд æмбарут мæнæ ацы рæнхъыты мидис:
 «Фæлæ нæ тæрсын! Рацардтæн нæртон лæгау.
 Мæрдты бæстæ дæр басгæрстон тыхагур»?
8. Дæумæ гæсгæ, цы у «нæртон лæгау цæрын»? Куыд æмбаргæ у ацы ныхас? Ис ма абон дæр, «нæртон лæгау» чи цæры, ахæм ирæттæ?
9. «Фæлæ нæ тæрсын!» — ацы ныхæстæй байдайы æмдзæвгæйы фæстаг цыппаррæнхъон. Цæуылнæ тæрсы Сослан мæлæтæй? Уæдæ цæуыл у йæ сагъæс? Мæлæтæй тынгдæр цæмай тæрсы Сослан?
10. Æмдзæвгæйы текст ссарут синонимтæ дзырд «нæрæмон»-мæ. Цавæр нысануæг ын ис ацы текст — иунысанон у æви бирæнысанон? Цы хуызы цæуы æвдыст текст? Ахæм куыст-ма бакæнут æндæр ныхæстимæ дæр: «хъару», «болат», «тых агур», «æгъдау».
11. Фиппаинаджы амынд цæуынц Бедухайы ныхæстæ. Цавæр нæртон кадæджы фембæлы кæсæг Бедухайыл? Бацæттæ

кæнут радзырд кадæг «Сослан Бедухайы куыд æрхаста»-мæ гæстæ. Пайда кæнут, уæлдæр цы фарстытæ радта ахуыргæнæг кадджытæм, уыдонæй.

12. Цавæр æндæр поэтикон мадзæлттæй ма пайда кæны Камал йæ æмдзæвгæйы? Бацамонут сæ.

4 ахуырдау. Реферат «Уæд дын уый дæр æз вæйын...» (Бедуха).

Бедуха — Хызы фырт Челæхсæртæджы чызг. Сослан æй куырдта, фæлæ йын æй йæ фыд нæ лæвæрдта. Уæд ын æй уый Алæгаты стыр куывды сæ быцæу, чи хуыздæр акафдзæнис, зæгъгæ, уый фæстæ амбылдта. Хызы фырт мæстæйдзæгæй фестад, абадтис йæ бæхыл æмæ афардæг йæ хæдзармæ — Хызы фидармæ. Фæсайдта Челæхсæртæг йæ дзырд. Сослан сфæнд кодта Хызы фидар басæттын, Бедухайы тыххæй байсын. Æмæ уый йæ къухы бафтыд. «Байдыдтой цæрын иумæ ус æмæ лæгæй Сослан æмæ Бедуха æмæ цардысты хъæлдзæгæй, кæрæдзи уарзгæйæ», — зæгъы кадæг «Сослан Бедухайы куыд æрхаста».

Кадджыты Бедуха æмбæлы дыккаг хатт кадæг «Сослан мæрдты бæсты»-йы. Ам Сослан куры Хуры чызг Ацырухсы, фæлæ дзы уый æрцагуырдта зын бафидæн ирæд. Сослан Сатанайæн ирæды хабар æнкъардæй ракодта. Уый йын радзырдта, куыд ссаргæ у Ацырухсы ирæд: — «Фæлæ Аза-бæласы сыфтæ ацы дунейыл никуы ссардзынæ, — уыдон ракурын хъæуы мæрдты бæсты хицау Барастыраей, æмæ дын сæ дæ мард ус Бедуха куы нæ ракура, уæд дæ къухы нæ бафтдзысты».

Сослан мæрдты бæстæм фæцыд Бедухайы агурæг. Фæндагыл бирæ диссæгтæ федта. Бахæццæ ис уалынмæ йæ ус Бедухайы бынатмæ. Бирæ фæцин кодтой кæрæдзийыл. Бедуха йын йæ мой Барастыраей ракуырдта Аза-бæласы сыфтæ дæр.

Дзанайты Иван (Нигер) Бедухайы тыххæй фыста: «Бедуха — Сосланы ус. Дуне-дзыллæйы эпосты бирæ ис, йæ лæгыл иузæрдион чи уыд, ахæм сылгоймæгты фæлгонцтæ. Уыдон ахсæн Бедухайы фæлгонц йæхимæ æркæсын кæндзæн, Беатричейы фæлгонцау. Сослан мæрдты бæстæм куы бафтыд Аза-бæласы сыфтæ агурæг, уæд уым фембæлд йæ мард ус Бедухайыл. Сослан æй фæфæрстытæ кодта, мæрдты бæсты цы

диссагтæ федта, уыдонæй. Бедуха йын дзуаппытæ фæлæвардта. Уæд æй Сослан фæстагмæ фæрсы:

— Ардæм куы 'рбацыдтæн, уæд дæ сæр дæ гуырыл цæуылнæ уыд? Уый та цы диссаг у?

— Æмæ уый та куыднæ зоныс? — загъта Бедуха. — Мæ сæр æдзухдæр демæ ваййы. Æз дын ардыгæй бирæ æххуыс кæнын. Ардæм куы сфæнд кодтай, уæддæр дын фæндагтæ мæ руаджы суæгъд сты. Ды дард балцы куы ваййыс æмæ дæ сæрма сау асæст куы фæцæуы, уæд дын уый дæр æз ваййын, цæмæй хурæй ма фæлмæцай. Хæсты куы ваййыс, уæд демæ чи фæхæцы, уыдонæн сæ сæрма тыгъдызæй куы ныллæууы, уæд уый дæр æз ваййын, де 'фсæдтæ кæд фæтыхджын уаиккой, зæгъгæ».

Бедухайы уарзондзинад йæ фыдмæ дæр у диссагæн дзури-наг. Йæ мард уынынмæ йæ Сослан куы бакодта, уæд сылгой-маг хæсгардæй йæ зæрдæсæр фæрæхуыста æмæ мардæй йæ фыд Челæхсæртæгыл ныххауд. Йæхицæн йæ фыды фæстæ цæрæнбон йæ цæст нал уарзта. Фæлæ йæ Сослан фервæзын кодта.

5 ахуырдау

ХЪОДЗАТЫ Æхсар

СОСЛАНЫ НЫХАС МÆРДТЫ БÆСТЫ ДУАРГÆС АМИНОНИМÆ

— Кæдæм ивылынц утæппæт дзыллæтæ?
— Зындонмæ — иутæ, иннæтæ — дзæнæтмæ.
— Цы у зындон та?
— Рохуаты зæхх — Ивгъуыд.
— Дзæнæт та уæд?
— Цæрæццаг дуне — Фидæн.
Тæппуд, æгуыдзæг чи уыд,
йæ бынат уымæн — Ивгъуыд.
Æхсарджыны та Фидæн
йæ рухс дыргъдонмæ 'рвитдзæн.

(Мыхуыргонд цæуы чиньгæй: Хъодзаты Æхсар, Малиты Васо, Ходы Камал. Æрттигъ. Æмдзæвгæтæ. Орджоникидзе, Ир, 1983, 10ф.).

Фæрстытæ æмæ хæслæвæрдтæ æмдзæвгæмæ:

1. Цавæр Нарты кадæгимæ баст у Хъодзаты Æхсары æмдзæвгæ?

2. Æмдзæвгæйы сæргонд æнæ бакæстгæйæ нæй базонæн, чи сты æмдзæвгæйы хъайтартæ, кæм сты æмæ цæуыл дзурынц. Зæгъут-ма, кæм ныхас кæнынц Нарты Сослан æмæ мæрдты бæсты дуаргæс Аминон?

3. Цæуыл у сæ ныхас Сослан æмæ Аминонæн?

4. Куыд уæм кæсы, цæмæн равзæрста Æхсар йæ æмдзæвгæйæн ахæм поэтикон мадзал — диалог (дыууæ дзурæджы ныхас)?

5. Куыд æмбарут ацы рæнхъыты мидис:

«Рохуаты зæхх — Ивгъуыд»

«Цæрæццаг дуне — Фидæн»?

6. Цæмæн фыссы поэт дзырдтæ «Ивгъуыд» æмæ «Фидæн» стыр дамгъæйæ? Куыд сæ æмбарут? Ссарут ирон-уырыссаг дзырдуаты ацы ныхæстæ æмæ сын рабæрæг кæнут сæ нысаниуæгтæ. Иунысанон æви бирæнысанон дзырдтæ сты? Цавæр у сæ нысаниуæг ацы æмдзæвгæйы?

7. Фыццаг бакастæй ис зæгъæн, ома, Æхсары æмдзæвгæ у зындон æмæ дзæнæты тыххæй. Фæлæ уый фыццаг бакастæй... Арфдæр æркæстгæйæ та... Цавæр философон мидис ис ацы æмдзæвгæйæн? Рапарахат кæнут æмдзæвгæйæн йæ фæстаг цыппар рæнхъы философон мидис?

8. Цы уыдысты Нартæн сæ царды «Дзæнæт» æмæ «Зын-дон»? Кæцы нæртон кадæджы фембæлы кæсæг зындон æмæ дзæнæтимæ?

9. Куыд кæсын хъæуы ацы æмдзæвгæ? Цавæр хъæлæсы уагæй?

10. Ссарут-ма æмдзæвгæйы хатдзæг. Сымахмæ гæсгæ, куыд кæсын хъæуы æмдзæвгæйы фæстаг цыппар рæнхъы?

11. Уæддæр цæй тыххæй у Хъодзаты Æхсары æмдзæвгæ? Зæгъ-ма дæ хъуыдытæ уый фæдыл.

12. Цавæр аивадон мадзæлттæй спайда кодта автор?

13. Цæмæн? Цæмæ бæллыдысты Нарт сæ мæлæты фæстæ æмæ цæмæн?

14. Хæдзары ныффысс цыбыр нывæц (сочинени): «Мæ ныхас мæрдты бæсты дуаргæс Аминонимæ».

6 ахуырдау. Радзырд «Чи уыд Аминон?»

Аминон — мæрдты бæсты хицау, Барастыры æххуысгæнæг. Мæрдты бæсты къæсарыл æмбæлы, чи амæлы, уыдоныл. Ставд æнгуылдз Амултахъ дæр сын мæрдты дуар байгом кæны Аминоны барлавардæй. Стæй сæ уый æвзары æмæ æрвиты: уæлæуыл хорз хъуыддæгтæ, хорз фæд чи ныууагъта, уыдоны — Дзæнæтмæ, æвзарты, тæригъæдджынты та — Зындонмæ. Аминоны тæрхон карз у чырыстон дини уаз Михаилы тæрхонау. Барастыр ыл æууæнды æмæ уый дæр у йе ууæнчы аккаг. Мæрдты бæсты къæсарыл мидæмæ чи бахизы, уымæн фæстæмæ рацæуæн нал ис, тынг сæ куы бафæнда, уæд дæр. Æрмæст Сосланæн баци йæ бон мæрдты бæстæй раздæхын. Уый дæр йæ мард ус Бедухайы фæрцы.

— Кæд мæрдтæм цаугæ 'рбакодтай, уæд уый — дæ хъаруйы фæрцы, — зæгъы йын Бедуха. — Æндæр Хуыцауы 'вастæй мæрдтæм фæндаг никамæн ис, нæдæр фæстæмæ мæрдты бæстæй уæлæуыл дунемæ ис цауæн. Ды дæр иугæр мæрдтæм æрбацыдтæ, уæд дын фæстæмæ фæндаг нал ис. Фæлæ æз мæ цастытæ куы æрныкъулон, уæд дæ бæхы цафхæдтæ фæстæрдæм сагъд фестдзысты, æмæ-иу уæд цаугæ. Мæрдты адæм дæ фæсте сурдзысты, чидæр фæлидзы, æмæ мах дæр лидзæм, зæгъгæ, фæлæ фæдмæ 'ркæсдзысты, æмæ мидæмæ разындзæн; мæрдтæ раздæхдзысты фæстæмæ, алчи йæ бынатмæ.

Бедуха куыд загъта, афтæ бакодта, æмæ Сосланæн йæ бæхы цафхæдтæ фæстæрдæм сагъд festaдысты...

Цас та фæцыдис Сослан, чи зоны, фæлæ та иу афоны æрбахæццæ ис мæрдты дуармæ.

— Дуар бакæн! — дзуры Сослан Аминонмæ.

— Сослан, иугæр мæрдты бæстæм æрбацыдтæ, уæд ардыгæй фæстæмæ здæхæн нал ис, — дзуапп ын радта Аминон.

«Куы нæ йын кодта Аминон дуар, уæд Сослан (нæрæмон куыд нæ уыд!) æрцафтæ кодта ехсæй йæ хъандзалсæфтæг бæхы, раарæмыгъта дуар, афтæмæй тыххæй рацыд мæрдты бæстæй».

Аминон тынг зæрдæдаргæ хъахъхъанæг у. Мидæмæ дæр, чи амæлы, уыдоны уадзы æрмæст боны рухсæй. Мæрдты бæсты хур — Дыдзы хур ма куыд кæса, афтæ.

ТУГЪАНТЫ МАХАРБЕДЖЫ
НЫВТÆМ КÆСГÆЙÆ

(Скъуыддзæгтæ æмдзæвгæйæ)

VII

Цагъайраг дуг æмæ цагъартæ!
Æфсæн хъадамантæ... Хæрам...
Тых адæймаг уæвыны бартæ
Куы байста адæймагæй ам.
Ныр дæр ма се стæгдартæ мæрдты
Кæнынц сæ фырмæстæй къæс-къæс,
Фæлæ ма цы?
Мæлæты сæрты
Нæй ногæй цард ссарæн фæрæз.

VIII

Æндæр Тотрадз йæ бæхыл мæрдтæй
Æрыздæхид.
Æмæ та зæхх
Нынкъуысид. Стыр тохы фыдæх
Кæлид цъæх цыренкалгæ кæрдтæй,
Фат калмы 'взагæй 'хситт кæнид,
Сæ хъабахътæй кæсиккой мæрдтæ,
Æгæстæ 'мбæхсиккой сæ сæртæ.
Сослан!
Дæ сау тæригъæд фид!
Тотрадзыл рацыдтæ мæнгардæй:
Дæ тых æмæ дæ ныфсæй нæ, —
Дæ хинæй аскъуыдтай йæ цардæй
Тотрадзы саби уд æмæ
Лæджы æууæнк зæххон рæстадыл...
Дæ хин дын батайдзæни, ау?
Æви Хуыцауы фæндæй цардыл
Хæссы фыдæх æдзух йæ тау?

IX

**Ойноны цалх дәр хинәй рацыд, —
Мәлы Сослан... Йә зәнгтә хауд..
Кәм вәййис, кә, Рәстдзинад?
Фыдәхы цур цәмән дә цауд?**

(Мыхуыргонд цәуы чиньгай: Хъодзаты Әхсар, Малиты Васо, Ходы Камал. Аерттигъ. Әмдзәвгәтә. Орджоникидзе, Ир, 1983, 164-165ф.).

Дзырдуат әмдзәвгәмә:

Хъадамантә — пути, кандалы.

Хәрам— галиу, мәнгард ми.

Хъабахъ — даргъ хъил, йә уәлә нымәты кәнә фәйнәджы гәбаз фидаргонд, марды номыл мысан әхсынән.

Мәнгардәй — сайдәй.

Ойноны Цалх — Балсәджы Цалх (Малсәджы Цалх) — тых-джын удгоймаг цалхы хуызы, цардис уәләрвты.

Фәрстытә әмә хәславардтә әмдзәвгәмә:

1. Цәмән схуыдта йә әмдзәвгә Васо «Тугъанты Махар-беджы нывтәм кәсгәйә»?

2. Цавәр нывтә ауадысты уә цәстытыл, әмдзәвгә куы бакастыстут уәд?

3. Куыд әмбарут ацы рәнхъытә:

«Мәләты сәрты

Нәй ногәй цард ссарән фәрәз»?

4. Цавәр нәртон кадджытимә баст сты әмдзәвгәйы VIII әмә IX хәйттә?

5. Цәмән рацыд Сослан мәнгардәй Аләгаты Тотрадзыл? У тәригъәдджын Сослан? Цәмәй?

6. Радзурут уәхи ныхәстәй, куыд амардта Сослан Аләгаты Тотрадзы, уый тыххәй.

7. Әмдзәвгәйы сәйраг герой у Нарты Сослан: раттут ын характеристика, әрдзурут ын йә фәлгонцыл, йә адәймаджы миниуджытыл.

8. Әмдзәвгәйы әртә хайы дәр автор дәтты риторикон фәрстытә. Цәмән пайда кәны поэт ахәм поэтикон мадаләй? Цавәр дзуаппытә радтис ды ацы риторикон фәрстытән?

9. Дзырдтæ «Рæстдзинад» æмæ «Фыдæх» фæстаг дыууæ рæнхъы фыст сты стыр дамгъæйæ. Цæмæн? Ратт дзуапп æмдзæвгæйы фæстаг риторикон фарстæн: «Ацы Фыдæхы цур цæмæн у цауд Рæстдзинад»?

10. Цавæр философон хъуыды æвæрд ис IX хайы? Радзурут ын йæ мидис.

11. Цæуыл дзурæг сты æмдзæвгæйы ацы ныхæстæ:

«Тых адæймаг уæвыны бартæ

Куы байста адæймагæй ам».

Разы стут поэтимæ? Цавæр рæстæджы кой кæны автор?

12. Ссарут æмдзæвгæйы тексты поэतिकон фæрæзтæ.

13. Æрдзурут Тугъанты Махарбеджы ныв «Тотрадзы мæлæт»-ыл. Цавæр адæймагæй æвдисы Сосланы зындгонд ирон нывгæнæг? Куыд æвдыст цæуынц ацы нывы хæстонты бæхтæ? Цæмæй фæцыдис уæ зæрдæмæ Махарбеджы ныв?

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

БЕТОЙТИ ВИКТОР

(1957)

Бетойты Мухарбеджы фырт Виктор райгуырди Сырх Дыгуры хъæуы. Каст фæци Цæгат Ирыстоны паддзахадон университеты филологон факультеты ирон хайад. Куыста Сырх Дыгуры скъолайы ахуыргæнагæй, Дыгуры районы газеты редакцийы, республикæйы Мидхъуыддæгты министрады. Цы æмдзæвгæтæ йын уадзæм, уыдон ист сты журнал «Ирæф»-ы 1997 азы дыккæгæм номырæй.

ТÆНÆГ ЕХ

Тæнæг ех, тæнæг ех,
Тæнæг ех ес мах æхсæн.
Кæнæн дех, кæнæн къех,
Дони хаунæй тæрсæн.

Кæнæн къех, кæнæн дех,
Нæ амондæй æртæсæн.
Ци фудгин æй тæнæг ех, –
Нæ дууæ дæр нæ бæззæн...

САУÆДОНÆ

Сауæдонæ, сауæдонæ!
Нарæг астæу, сатæг ронæ.
Сауæдонæ, сауæдонæ!
Ду мæ уарзтæн æ ирд уолæн.

Сауæдонæ, сауæдонæ!
Æхсæвæ уа, фæнди бонæ
Дæ цæстæ дæр нæ никъоли,
Заргæ уаис бунмæ къоли.

Сауæдонæ, сауæдонæ!
Рацæудзæй кизгæ дæ цормæ,
Куд ма кæсдзæй зæрдæ коммæ,
Фемдзаст уогæй уой цæсгоммæ?!

Сауæдонæ, сæумон хори
Баримæхсæ мæн дæ рони,
Рамæуадзæ и дондзауæн
Æ къибилай дон рæуони.

Сауæдонæ, сауæдонæ!
Зæнхи адгиндæр бæдолæ!
Сауæдонæ, сауæдонæ,
Ду мæн уарзтмæ размæ хонæг...

ДЫГЪУЫЗТЫ ТЕНГИЗ

(1959)

Дыгъуызты Никъалайы фырт Тенгиз райгуырди Хуссар Ирыстоны Сатихъары хъæуы Астæуккаг скъолайы фæстæ ахуыр кодта Цæгат Ирыстоны паддзахадон университеты филологон факультеты ирон-уырыссаг хайады 1983 — 2004 азты куыста газет «Рæстдзинад»-ы редакцийы Ныртæккæ та кусы нæ республикæйы Фæллоуы æмæ социалон рæзты министрады

Тенгизы æмдзæвгæтæ бакæсæн ис иумæйаг поэтикон æмбырдгæндты («Судз, ме стъалы», Орджоникидзе, 1979, «Кæстæрарæх», Цхинвал, 1981, «Æмзæл зарæг», Орджоникидзе, 1986). Хицæн чиныгæй та йын рацыдысты 2000 азы Дзæуджыхъæуы, «Къонайы хъарм», зæгъгæ, ахæм номимæ.

* * *

Уалдзæг. Хъæды тары
Иунагæй хæтын.
Хъæлдзæг хур та луары
Сау зæххыл йæ тын.

Ног дарæсы урс бон
Рацæуы чындзы.
Амонды æлутон
Зæрдæмæ тæдзы.

ÆВДУДОН БÆРЗ

Быгъдæг ран, уæлæуæз, йæ дзыккутæ æрхмæ æруагъта,
Зæдæнгæс бæрз бæлас йæхимæ ныхъхъуыста, нынкъард.
Æгъатыр дымгæ йын тызмæгæй йæ сыфтæртæ цагъта,
Лæууыд-иу æрдуйыл фыдтымыгъты рæстæг йæ цард.

Фæлæ сын фæрæзта, æвдудон-иу разынди хъызты.
Йæ сау цæсгом арвæн уый, хъодыгонд удау, уыдта,
Æмæ-иу изæры фæлмастæй йæ сусæггаг рысты,
Цъæх уалдзæджы мысгæ, æгуыппæг-æдзæмæй куыдта...

ÆЛБЕГАТЫ ИСАМ

(1961)

Сахар Хъуынетрæ ис Сирийы, Джоланы бæрзæндтæ кæй хонынц, уым. Æлбегаты Фералдины фырт Исам ацы сахары райгуырди. 1967 азы Израилы æфсæдтæ æрбабырстой Джоланы бæрзæндтæм, æмæ Исамы бинонтæ ралыгъдысты Дамаскмæ. Лæппу каст фæцис иуæндæс къласы, стæй йæм фæсидтысты æфсадмæ. Хæцыд израилаг лæбурджыты ныхмæ, йæхи равдыста хъæбатырæй. Æфсады фæстæ ахуыр кодта Дамаскы университеты фæсауонмæ. Куыста уæзласæн машинаеты ивæн хæйттæ æфтауцгæнæг агентады Зоны цалдæр æвзæджы арабæг, ирон, англисаг, кæсгон, немьцаг. Йæ уацмыстæ джиппы уагъд цыдысты газет «Рæстдзинад»-ы.

КУРДИАТ УАСТЫРДЖИМÆ

Мæ буц ныййарæг.
Мæ уарзон Ирыстон!
Мæ цин, мæ зарæг
Куыд дын зæгъон?

Мæ маст, мæ сагъæстæ
Мæ мæт, мæ фæсмон,
Мæ хъуыдытæ, ме 'мдзæвгæтæ
Куыд дын зæгъон?

Æнæ уæлдæф — куыд улафон?
Æнæ къæхтæ — куыд цæуон?
Æнæ цæстытæ — куыд уынон?
Æнæ дæу куыд цæрон?

Сидынц дæм мæ цæстысыгтæ
Кæуынхъæлæсæй.
Дæ рæсугъд ныв мæ хъæлдзæг фыны
Æдзухдæр куы ваййы.

О Уастырджи, куы фенис,
Мæ цæстысыг куыд æруад!
Æй-джиди, куы зонис
Фыруарзтæй мæ фæллад,

Уæд мæ дæ хорзæх уайд
(Табуафси, хатыр бакæн,
Дæ зæрдæ мыл ма фæхудæд).
Уæд мын райсис мæ иу курдиат:

Зæгъ-ма дыккаг хатт,
Хетæгæн куыд загътай сау боны
«Хетæг — хъæдмæ!» —
Мæн тыххæй дæр ацы хатт:

Зæгъ-ма хъæрæй:
«Рухсмæ — талынгæй!
Зæххæй — арвмæ!
Фæсарæнæй — Ирыстонмæ!»

15.09.1987. Дамаск

ГОДЖЫЦАТЫ НЕЛЛИ

(1968)

Годжыцаты Симоны чызг Нелли райгуырди Хуссар Ирыстоны Хъларсы хъауы зæхкусæджы хæдзары. Ахуыр кодта Цхинвалы иуæндæсæм скъолайы, стæй та хъæууонхæдзарадон техникумы Иуцасдæр акуыста Хуссар Ирыстоны чиныгуадзæны. 1995 азы каст фæци Цæгат Ирыстоны паддзахадон университеты ирон филологи æмæ журналистикайы факультет.

Æмдзæвгæтæ фыссын райдыдта дæсаздзыдæй. Йæ фыццаг чиныг «Ирон зæрдæ» рацыди 1991 азы Цхинвалы. Йæ уацмыстæ ма йын бакæсæн ваййы журнал «Мах дуджы».

НАЛ ДÆ УЫНЫН ФЫНЫ

Алы 'хсæв мæ зæрдыл иу цæссыг æруайы.
Нал дæ уынын фыны, нал, дæ сурæт руайы.
Хурæй ферох дидин, баззади дзæгъæлæй.
Сæхгæдтон мæ зæрдæ авдхуызон дæгъæлæй.

Иу каст сæм æркодтон, асæрфтон мæ рустæ,
Æвдæмы дæ номыл сауыгътон æнустæм.
Мæй уыдзæн йæ раны, хур æнустæм тавдзæн.
Мады кæлæн — зарæг — сабийы рæвдаудзæн.

Ацы азы митзæй фидæнмæ æргайдзæн.
Бур зæххыл цъæхдзыкку дидинтæ æрзайдзæн.
Нал раздæхдзæн абон, ног ызнон нæ уыдзæн.
Нал разындзæн дæгъæл, никуыдæр дæ хуызæн.

1988

ÆЗ ЦАРДÆЙ АЦÆУИН...

Æз цардæй ацæуин —
Мæ риуы марæн кард ныссадзин.
Уæд сын æфхæрæгæй, æлдарæй
Зæххыл мæ тæригъæд ныууадзин.
Бæттын фыдызæххæй мæ сомы,
Мæ цард æндæры цардæн хъарын,
Уæддæр мæ абоны, мæ сомы
Мæхицæн удлæууæн нæ арын...

Хуыцау, нæ дæм хъуысы мæ бæллын.
Уынгæг, уæззау мын у мæ къæлæт...
Мæ цард — фыддзард. Мæлгæ?! Нæ мæлын!
Æниу, кæй бахъуыди мæ мæлæт.

О мæт! Бзноны фынау атай!
Мæ цæстæй ратулдзæни иу сыг,
Æмæ ныффысдзæни мæ катай
Мæ уд-сыфыл мæ зæрдæ — сисыг.

Мæ сомбон айнагæй нæ зыны.
Хæрдмæ йыл хилдзынæн фыдбонæй.
Кæд искуы иу мæгуыр йæ зыны
Мæ зарæг акæнид фæндонæй.

1989

* * *

Хуыцау мæнæн æнæмæлгæ уд радта,
Æз та Дзы домдтон ацы зæххыл кад.
Бæллыдтæн уарзтмæ, кодтон ыл æнкъард, —
Куы мæм æрцыд, уæд мæ фыдудæй мардта.

Æз æм цыдтæн, мæ зæрдæ мæм дзырдта:
Æвгъау у цард мæлæтон цинтыл хардзæн!
Лыгъдтæн дзы æз, фæлæ мæ уый сырдта,
Уыдтæн дзырддаг мæнг æвдисæнты бардзæн.

Уæдæ кæм и ныр йе 'рдхæрæн лæвар,
Кæм и — мæ цард кæмæн хастон нывондæн,
Кæм и мæн уарзæг, чи ныббарид сонтæн
Æмæ йæ зæрдæ чи скæнид мæ бар?

Фæлæ, мыййаг, æндæрмæ кæд бæллы:
Мæ уаргъ ын разынд, чи зоны, зын хæссæн.
Æз та кæсын — зæрдæсайæн ныхæстæн,
Зæгъын, сæ мæсыг кæд кæлы...

НÆКУЫСАТЫ НАИРÆ

(1978)

Нæкуысаты Таймуразы чызг Наирæ райгуырди Джызæлы. Астæуккаг скъолайы фæстæ бацыди Цæгат Ирыстони паддзахадон университеты ирон филологи æмæ журналистикæйы факультетмæ æмæ йæ каст фæци сырх дипломимæ. Куыста Гуманитарон æмæ социалон иртасæнты институты. Ныртæккæ та кусы Библи ирон æвзагмæ тæлмацгæнджыты к'ордимæ.

«Уадындз» — афтæ хуыйны йе 'мдзæвгæты фыццаг чиныг, рацыди 2007 азы Дзæуджыхъæуы.

ÆРРА РОМАНТИК

Ныккалдта уарын, бафсæст донæй зæхх,
Ыссыгъдæг уæлдæф, раирд ногæй бон,
Фæлæ нæ бахус цæстыты æртæх,
Фæлæ нæ уыди зæрдæйæн æнцон.

Мæн размæ схойы рог дымгæ, йæ тых
Нæ уадзы здæхын мастардыдæй хинмæ.
Нæ мæм хъары фæлмæн ысхуыст, ныппырх
Зæрин къухдарæн, нал мæ сайы цинмæ.

Ыскастæн арвмæ, агурын дзы фæд..
Æрра романтик! Уæд, цымæ, цы монцæн?
Фæвæййы та, фæлидзы та мæ сæрд, —
Уыдтæн ныфсджын, ныр та мæ зæрдæ тондзæн.

11.08.98

ÆНКЪАРД ФЫН

Мæйрухс æхсæв цъæх кæрдæгæн йæ астæу
Æнкъардæй ды ыстъалытæм кæсыс,
Нылхъывтай къухтæ риумæ æмæ бастау
Лæууыс æнцад, зæрдæбынай кæуыс.

Бæрзонд кæрдæг дæ цингæнгæ рæвдауы,
Йæ узæлд дын æхсызгон рис хæссы,
Уæддæр дæ цæссыг талынг зæхмæ хауы,
Æрттиваг дур дæм рухс амонд кæсы.

Уый тынг дард у, йæ артæй дæ нæ тавы,
Фæлæ йæм ды сывæллонау бæллыс,
Цъæх кæрдæг дын дæ зæрдæйы рыст сафы,
Ды та æдзух бæрзонд арвмæ тæхыс.

Æрхау, цæссыгау, кæрдæджы зæлдагыл,
Дæ риуæй банкъар хъарм зæххы рæвдыд, —
Нæ дзуры стъалы уарзоны æвзагыл,
Йæ бæллицты дæу бауарзын нæ уыд.

Уый уарздзæни æндзыг мæй кæнæ хуры,
Тæхдзæн æнус ыстъалыты æхсæн,
Дæумæ та кæрдæг, уарзын, зæгъгæ, дзуры,
Æркæс-ма йæм, уый райгуырди дæуæн.

08.06.01

СТЪАЛЫЙЫ КÆУЫН

Рог дымгæ дæ бецыккæй куы хъаза,
Науæд æй рæвдаугæйæ куы фаса,
Ма смæсты у, бахуд-иу фæлмæн, —
Уый æз дымгæ фестадтæн дæуæн.

Ирд хур дæ куы асудза йæ артæй,
Фыртæвдæй куы кæна зæрдæ катæй,
Ма-иу алидз ауонмæ тæргай, —
Уый йæ уарзтæй судзы дæу чызгай.

Сау æхсæв ды райдзаст фын куы уынай,
Ма-иу фæтæрс стъалыйы кæуынай, —
Зон, æвдадз у уарзоны цæссыг,
Уый дæ риуæй асурдзæни хъыг.

19.05.01

ÆРТÆ БУЗНЫДЖЫ

Куы мæм æрдзурид тар æхсæвы зæд:
«Æрцыд дæ адзал, ферох кæ дæ хæстæ,
Æшпындæр ма тæрс, мацæуыл кæ мæт,
Æрмаст-ма зæгъ зæрдылдарæн ныхæстæ»,

Уæд æз зæгъин: «Ыстыр бузныг, Хуыцау,
Æз райгуырдатæн дæ арфæйаг фæндонæй.
Мæ цардыл ничи батыхсти дæуау,
Ысхастай мæ дæ хойрагæй, дæ донæй».

Зæгъин ма æз: «Ыстыр бузныг, мæ Мад,
Дæ уаз æхсыр мын царды тыхтæ радта.
Табуйаг уæд дæ ном æмæ дæ кад,
Дæ хъæлæс мæн мæ райгуырдай рæвдыдта».

Зæгъдзынæн ма ыстыр бузныг Дæуæн, —
Мæ дуне афтид никуы уыди демæ.
Ды ацы зæххыл нал фендзынæ мæн,
Фæлæ нæ уарзт æз ахæсдзынæн мемæ.

14.08.02

2008 АЗЫ «МАХ ДУГ» НЫММУХУЫР КОДТА:

ИЛАС АРНИГОН: 120 АЗЫ

Поэты тыххæй дзурынц *ТЫБЫЛТЫ* Алыксандр, *НАФИ*, *МАЛИТЫ* Васо, *ДЖЫККАЙТЫ* Шамил, *ДЗЕСТЫ* Куыдзæг, *ТЕБИАТЫ* Юри, *ХАДЖЕТЫ* Таймураз, *МАМЫКЪАТЫ* Хъазбег, *ХЪОДЗАТЫ* Ахсар. XII, 6.

БАГЪАРАТЫ СОЗЫР: 120 АЗЫ

ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Поэты хъысмæт. VIII, 87.

БЕДЖЫЗАТЫ ЧЕРМЕН: 110 АЗЫ

БЕДЖЫЗАТЫ Чермен. Аемдзæвгæтæ, таурагъ, XII, 16.

БЗАРТЫ РУСЛАН: 50 АЗЫ

БЗАРТЫ Руслан. Хъуыдытæ Ирыстон æмæ ирон æвзаджы тыххæй. IX, 121.

БРЫТЪИАТЫ АСЛÆНБЕГ: 70 АЗЫ

БРЫТЪИАТЫ Аслæнбег. Агуырдон дæу. Аемдзæвгæтæ. V, 58.

БУЛКЪАТЫ МИХАЛ: 80 АЗЫ

БУЛКЪАТЫ Михал. Сырх хъаймæт. Романæй хицæн хæйттæ. VII, 32; VIII, 38.

ГАФЕЗ: 95 АЗЫ

ХЪАЗИТЫ Мелитон. Гафезы драматургийы тыххæй, XII, 86.

ИРОН ЧИНЫГ: 210 АЗЫ

V, 144.

МАЛИТЫ ВАСО: 70 АЗЫ

II, 102

ПЛИТЫ ГРИС: 95 АЗЫ*ГРИС. Аемдзæвгæтæ. XI, 9.***ПЛИТЫ ХАРИТОН: 100 АЗЫ**

Поэттæ поэты тыххæй. VII, 20.

*ПЛИТЫ Харитон. Сæлимæт. Скъуыддзаг поэмæйæ. VII, 23.***АЛЕКСАНДР СОЛЖЕНИЦЫН: 90 АЗЫ***Александр СОЛЖЕНИЦЫН. Къаннаг радзырдтæ, XII, 106.***СКИФИРОН: 70 АЗЫ***СКИФИРОН. Цæрдзынæн. Аемдзæвгæтæ. IX, 93.***ТЕДЕТЫ ГЕОРГИ: 70 АЗЫ***ТЕДЕТЫ Георги. Дыууæ радзырды. VI, 5.***ТОКАТЫ АЛИХАН: 115 АЗЫ***ХЪОДЗАТЫ Ахсар. Цалдæр этюды. V, 118.***ФÆРНИОН: 100 АЗЫ***ФÆРНИОН. Уады уынæр. Роман. IX, 6; X, 25.***ХÆБЛИАТЫ САФАР: 75 АЗЫ***ГУСАЛТЫ Барис. Хорфыцæн хурбоны сатæг изæр. Номарæн. III, 47.***ХУЫГАТЫ СЕРГЕЙ: 75 АЗЫ***ХУЫГАТЫ Сергей. Уды фæзилæнтæ. Радзырд. V, 5.***ХЪАЙТЫХЪТЫ АЗÆМÆТ: 85 АЗЫ***ХЪАЙТЫХЪТЫ Азæмæт. Таурæгътæ, æцæг цаутæ. VIII, 6.***ХЪОДАЛАТЫ ГЕРСАН: 70 АЗЫ***ХЪОДАЛАТЫ Герсан. Ос-Бæгъатыр. Фрагменттæ кадагæй. I, 19.***ЦÆРУКЪАТЫ АЛЫКСАНДР: 90 АЗЫ***ЦÆРУКЪАТЫ Алыксандр. Фыссæн чингуытæ. XI, 18.*

ПОЭЗИ

- АБАЙТЫ Эдуард. Сойкъæвда. Æмдзæвгæтæ. VIII, 30.
 АЛАМИЯ Геннади. Рæстæг æмæ фидауц. Æмдзæвгæтæ. IV, 42.
 АМАРШАН Витали, Владимир ДЖИНДЖОЛИЯ, Гунда САКАЛИЯ,
 Сергей АГЫНДИА. Æмдзæвгæтæ. IV, 88.
 БАБОЧИТЫ Руслан. Адæми гъæр. Æмдзæвгæтæ. XI, 37.
 БИАЗЫРТЫ Кромвел. Фараст æмдзæвгæйы. IX, 108.
 БОЦИТЫ Алыксандр. Хур фæцæуы скæсæнмæ. Æмдзæвгæтæ. IX, 118.
 ГАДЖИТЫ Барис. Ныссуйтæ мæ балц. Æмдзæвгæтæ. VIII, 97.
 ГОДЖЫЦАТЫ Нелли. Кæд мæм æрхауид амонд. Æмдзæвгæтæ.
 III, 19.
 ГОДЖЫЦИАН-Челдыты Надя. Ныхæстæ. Æмдзæвгæтæ. III, 74.
 ДЫГЪУЫЗТЫ Тенгиз. Æмдзæвгæтæ. VI, 69.
 ДЖИГОТЫ Елбырз. Фыдæлгъыст. Æмдзæвгæ. VII, 119.
 ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Æхсæдæнтæ. Æмдзæвгæтæ. VII, 5.
 ДЗАБОЛАТЫ Хазби. Ир. Æмдзæвгæ. X, 16.
 Фазиль ИСКАНДЕР. Цыппаррæнхъонтæ, сагъæстæ. IV, 5.
 КАСАТЫ Батрадз. Цæй, куыд цæрут? Æмдзæвгæтæ. V, 5.
 КАСАТЫ Батрадз, СКЪОДГАТИ Эльбрус, ДЖУСОЙТЫ
 Марат, АБАЙТЫ Эдуард. Æмдзæвгæтæ. X, 116.
 КАСЛАНДЗИА Валери, Таиф АДЖБА, Игорь ХВАРЦКИЯ,
 Римма ХАШБА. Æмдзæвгæтæ. IV, 119.
 КОБЕСТЫ Зауырбег, ХÆМЫЦАТЫ Юри. Æмдзæвгæтæ. V, 112.
 КОКОЙТЫ Эльзæ. Ды ацыдтæ... Æмдзæвгæтæ. III, 36.
 КЪАДЗАТЫ Станислав. Сæрибары уæлдæф. Æмдзæвгæтæ. II, 5.
 ЛОМИА Константин, Чичико ДЖОНУА. Æмдзæвгæтæ. IV, 47.
 МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег. Дидинвæдис, цъиувæдис. Æмдзæвгæтæ.
 VII, 93.
 НОВИКОВ Иван. Нæй Теркæн уромæн. Æмдзæвгæтæ. II, 104.
 РÆМОНТЫ Геор. Цыбыр æмдзæвгæтæ. XI, 122.
 ТЕДЕТЫ Ефим. Стыр дуне. Æмдзæвгæтæ. XI, 92.
 ФИДАРАТЫ Руслан. Фæлтау сыгъдæг. Æмдзæвгæтæ. II, 38;
 Æмбæхсы рæстæг гамхуды. Æмдзæвгæтæ. VII, 113.
 ХАДЫХЪАТЫ Фатимæ. Фондз æмдзæвгæйы. VIII, 83.
 ХÆМЫЦАТЫ Албег. Уды хъуырдухæн. Æмдзæвгæтæ. VI, 33;
 Амайын мæ мæсыг. XII, 66.
 ХÆУЫТАТЫ Къоста. Мæ зæхх — нæртон æфсин. Æмдзæвгæтæ.
 V, 106.

- ХОДЫ Камал, ХЭМЫЦАТЫ Албег, КЪАДЗАТЫ Станислав,*
Æмдзæвгæтæ. X, 105.
ХОЗИТЫ Макар. Сабитæн. Æмдзæвгæтæ. VI, 98.
ХОСТЫХЪОТЫ Зинæ, МАЛИТЫ Васо. Æмдзæвгæтæ. X, 90.
ХЪÆЦМÆЗТЫ Азæ. Мæрдтæм дæр ис уарзæн. Æмдзæвгæ. III, 76.
ХЪУЛАТЫ Никъала. Гæмæон. Сонет. IX, 132.
ЦÆРУКЪАТЫ Алыксандр. Сагъæс. Æмдзæвгæ. X, 22.

ПРОЗÆ

- АБАЙТЫ Лавренти. Лабæйæгтæ дæр ахудынц. IX, 113.*
Æмбал булкъон! Уацхъуыд. V, 110.
Бæсты фидауц — сылгоймаг. III, 6.
ГÆБÆРАТЫ Феликс. Сабибонты тавс. VII, 97.
ГИБИЗТЫ Руслан. Мерет. Радзырд, XII, 77.
ГОГУА Алыкса. Цалынмæ хур нæма аныгуылд... Уацау цыбыр-гондæй. IV, 12.
ГУСАЛТЫ Барис. Дур. Новеллæ. VI, 73; Дыууæ чысыл хабары. X, 114; Æвдæдзы хос. Радзырд. XI, 45.
ДАУЫРАТЫ Дамир. Цуанон та ахæм уыдысты... II, 14.
ДЗАБАЙТЫ-КЪЕСАОНТЫ Таисæ. Хо æмæ æфсымæры аргъау. III, 25.
ДЗЕСТЫ Куыдзæг. Хур скæсæнырдæм нæ ныгуылы. Радзырд. X, 96.
ДУЛАТЫ Симæ. Дыууæ нывы, III, 33; Мæ фыды лымæн — арс. Миниатюрæ. XI, 125.
Ерысдзаутæ. I, 35.
КОЦОЙТЫ Арсен. Саломе. Радзырд. X, 18.
КВИЦИНИА Никъала. Фыдæлты уæзæг. Уацауæй скъуыддзаг. IV, 131.
КЪОДОТЫ Олег. Шофыр. Уацау. XI, 98; XII, 22.
ЛАГУЛАА Анатоли. Урс быдырыл сырх тæппытæ. Новеллæ. IV, 52.
ЛАКЕРБАЙ Юри. Къуыбыры фидауц — сывылдз. Радзырд. IV, 94.
МАМИАТЫ Таймураз. Сабидуг. IX, 98.
МУКБА Анзор. Цардау дæргъæтин фæндаг. Радзырд. IV, 61.
НАЧКЕБИА Даур. Минаш. Новеллæ. IV, 124.
РУБАЙТЫ Барис. Хъæуккаг хабæрттæ. VII, 115.
СИТОХАТЫ Саламджери. Сатириконтæ радзырдтæ. III, 78.
ТЛАТТАТЫ Бексолтан. Хъæлдзæг хабæрттæ. II, 41.
ХАШИГ Никъала. Царды фале. Радзырд. IV, 143.

- ХОЗИТЫ Макар.* Цыбыр хъуыдытæ. III, 98.
ХЪАЙТЫХЪТЫ Азæмæт. Æцæг цаутæ. I, 5.
ХЪАУЫРАТЫ Дауыр. Заманхъул худынц. I, 26; Мухтары нæм-
 гутæ. V, 65.
ЦОКОЛАТЫ Насырбег. Тохæмбæлтæ. V, 114.
ЧЕРЧЕСТЫ Хъасболат. Балбирæгътæ. Документалон радзырд. III, 91.
ЧКАДУА Шота. Мæ фыдыфыды буц уазджытæ. Радзырд. IV, 110.

ТÆЛМАЦТÆ

- Уильям ШЕКСПИР.* Гамлет, Даниаг принц. Пьесæ. Малиты
 Васойы тæлмац. I, 57; II, 43.

ПЬЕСÆТÆ

- ХЪАЙТТАТЫ Сергей.* Мад æнхъæлмæ каст... Пьесæ-хроника. VI, 43.

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

- Абхазты царды фæтк. Таурæгъ. IV, 8.
 Абхазаг æмбисæндтæ. IV, 10.
 Аргъæуттæ, зарджытæ, таурæгъ. VI, 100.
 Таурæгътæ. IV, 168.

МЫСИНÆГТÆ

- ХЪОДЗАТЫ Æхсар.* Нæ хуыздæр. VIII, 104.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

- ÆЛБОРТЫ Тамарæ.* Æгъдау — поэзийы суадон. Уац. XI, 126.
ГУСАТЫ Беллæ. Дзаболаты Хазбийы лирикайы аивадон æууæлтæ.
 VI, 134.
МАМИАТЫ Изетæ. Фæндаджы архетип нырыккон ирон уацауы. IX, 141.
МУРАСТЫ Эльбрус. Мæ зæрдæйæн йæ цавд ирон у... VI, 120; Йæ
 уды фарн. VII, 137; Сур зæххыл ленк кæнæн нæй... XII, 123.
САБАЙТЫ Сулейман. «Нарты Фарнæг». II, 134.
ХЪАЗИТЫ Мелитон. Поэты дуне. Монографийæ скъуыддзæг. II,
 119; III, 108.

ПУБЛИЦИСТИКÆ

- АБАЙТЫ Арбиянæ.* Кæд уарзыс, уæд — хъуыддагæй. Интервью
 Гусалты Мæдинаимæ. III, 101.

ГРИТЧИН Николай. Кæй нæ балхæнæм, уыдон амардзыстæм. Уац, XI, 137.

Редакцийæ. X, 5.

ХЪОДЗАТЫ Ахсар. Аемæ та — геноцид. X, 8; Ныстуан журнал «Мах дуг» кæсджытæм. XI, 5.

Сидтытæ, фыстæджытæ. IV, 184.

НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН

ÆЛДАТТАТЫ Виктор. Цыбыр фиппаинæгтæ. V, 157.

Хъуыдытæ æвзаджы тыххæй. V, 160.

АХУЫРГÆНÆГÆН АХХУЫСÆН

АЙЛАРТЫ Зарæ. Аемдзæвгæтæ ахуыр кæныны методикæ. III, 132; VI, 138; IX, 150.

МЗОКТЫ Аслæнбег. Факультативон ахуыртæ «Нарты кадджытæй». I, 140; II, 159; V, 166; VII, 146; XII, 145.

МУРАСТЫ Эльбрус. Нæ бафсæст Иры зæхх йæ уындæй. III, 138.

ЦОПАНАТЫ Ритæ, Гаппуаты Марина. Эпитет: йæ мидис æмæ хæстæ. VI, 143.

ВИДÆГТÆ

ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Алæмæт дзауматæ. X, 121.

ДЗАТТИАТЫ Руслан. Дæргъæвсы сусæгтæ. XII, 139.

ДЗАТТИАТЫ Уакка. Нæ фыдæлты цардæй. II, 153.

МÆРГЪИТЫ Ирбег. Джемургъы бæрæгбон. VIII, 168.

РУБАЙТЫ Барис. Иу æмбисонды фæдыл. V, 162.

ТМЕНАТЫ Дзерассæ. Уырнæнтæ æмæ мæнгуырнæнтæ. II, 144; III, 121, XII, 131.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

I, 130; II, 104; IV, 158; VI, 108; VII, 120; VIII, 156; IX, 133; XI, 142, XII, 113.

АРВИСТОН

I, 151; VI, 149.

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ

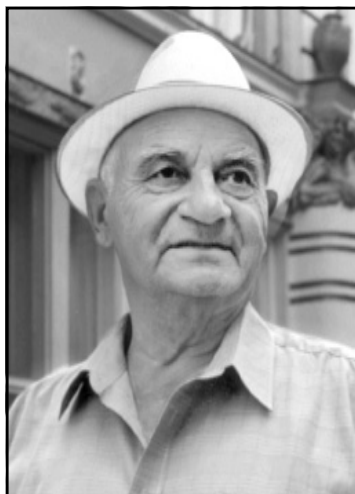
I, 161; II, 171; III, 157; V, 177; VI, 160; VII, 156; VIII, 177; IX, 159;
X, 135; XI, 148; XII, 157.

УÆЛÆМХАСÆН

X, 145.

ТÆФÆРФÆС

Мæрзойты Сергей. XII, 174.

МÆРЗОЙТЫ СЕРГЕЙ

Цардæй ахицæн хæсты фæстæйы азты ирон литературæйы зындгонддæр минавæрттæй иу, Ирыстоны адæмон фыссæг, Къостайы номыл паддзахадон премийы лауреат, зындгонд прозаик, литературæиртасæг, тæлмацгæнæг æмæ публицист Мæрзойты Тимофейы фырт Сергей.

Мæрзойты Сергей райгуырды 1927 азы 10 апрелы Хъарман-Сындзыхъæуы зæхкусæг бинонты хæдзары. 1944 азы каст фæцис Ирон педагогон училище, 1948 азы Ирон паддзахадон педагогон институт, 1951 азы — Цæгат Ирыстоны наукон-иртасæн институты аспирантурæ. Уыцы рæстæгæй пенсийы ацæуыны онг кодта алыхуызон куыстытæ. Уыди чингуйты рауагъдады аивадон литературæйы хайады хистæр редактор, газет «Социалистическая Осетия»-йы редакцийы культурæйы хайады сæргълаууæг, журнал «Мах дуджы» сæйраг редактор, альманах «Советон Ирыстон»-ы бæрнон секретарь, наукон-иртасæн институты хистæр наукон кусæг. 1966 — 1970 азы Мæрзойты Сергей куыста Цæгат Ирыстоны Фысджыты цæдисы правленийы бæрнон секретарæй, 1970 — 1976 азы — Фысджыты цæдисы сæрдарæй.

1951 азæй уыд Коммунистон партийы уæнг. 1967 азы йын йæ чиныг «Бон цæуы æмæ фарн хæссы»-йы тыххæй лæвæрд æрцыд Къостайы номыл паддзахадон преми.

Ирон литературæмæ Мæрзойты Сергей æрбацыд 50-æм азты,

куыд критик æмæ литературæиртасæг, Мæрзойы-фырты литературæзонæджы курдиат рабарæг йæ фыццаг монографион куысты — «Æварццæг хъайтары проблемæ Нигеры поэзийы» (1956 аз). Уый фæстæ фæзындысты йæ иннæ куыстытæ ирон литературæйы ахсдзиаг фарстаты фæдыл, стæй уацтæ къорд ирон фыссæджы цард æмæ сфæлдыстады: Коцойты Арсены, Хъамбердиаты Мысосты, Гулуты Андрейы, Мамсыраты Дæбейы, Елхиты Тæтæрийы, Цæгæраты Максимы æмæ иннæты тыххæй.

Фæлæ Мæрзойты Сергейы сфæлдыстады сæйрагдæр бынат ахсы аивадон прозæ — радзырдтæ, уацаутæ æмæ романтæ. Йæ фыццаг радзырдтæ мыхуыры фæзындысты 1958 азы, 1962 азы та рацыдысты хицæн чыныгæй — «Мæ сæфт хуры хай».

Фæстæдæр кæрæдзи фæстæ рух федтой йæ уацауты æмæ романы чингуытæ. Роман «Дзæбуг æмæ хъæсдарæджы» дзырдæуы, йæ магуыр адæмы амондыл æмæ рухсмæ тырнындзинадыл чи тыхсы, уыцы æрыгон курдиатджын хохаджы тыххæй.

Роман «Къæхтысæр»-ы авдыст æрцыдысты Джызæлдоны ГЭС аразджыты фæлгонцтæ. Электростанцæ арæзт æрцыд Ленины электрификаци кæныны пъланмæ гæстæ.

Мæрзойты Сергейы уацмыстæй бирæтæ тæлмацгонд æрцыдысты уырыссаг, гуырдзиаг, чувашаг, кæсгон, Уæрæсейы æмæ раздæры Советон Цæдисы адæмты æндæр æвзæгтæм, стæй болгайраг, словакаг, польшæйаг, немыцаг, англисаг, испайнаг æвзæгтæм.

Курдиатджын фыссæг æмæ фæсивæдыл цæстуарзонæй аудæг, иузæрдион хæлар Мæрзойты Сергейы рух ном никуы фæхицæн уыздæн нæ зæрдæтæй.

Журнал «Мах дуджы» кусджытæ

Цъары фæрстыл:

1. Ивгъуыд заман, Абон æмæ фидæн.
2. Автосурæт.
3. Иллюстраци Гоголы уацау «Фындз»-мæ.
4. Цыртдзæвæн политрепресситы амæддæгтæн.

* * *

<i>Технический редактор</i>	<i>Виктория БОРАЕВА</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС 10-6649 от 20 июня 2007 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ цауы, уыдон редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ авортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств, Государственное учреждение «Литературно-художественный и общественно-политический журнал “Мах дуг”

Подписано в печать 28.11.08. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 10,23. Учетно-изд. л. 8,23. Тираж 1600 экз. Заказ № 1153. Цена свободная.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Индекс 73247

